

Málnási Bartók György

1882–1970

Az 1867-es kiegyezéssel és az unió újbóli törvénybe iktatásával Kolozsvár elvesztette politikai főváros jellegét. Az 1872-es egyetemalapítás viszont megerősítette szellemi központ státusát. Ahogy a századforduló tájára rendre kiépültek az egyetemi épületek, intézetek, kórházak, úgy fokról fokra a tanszékeken is a kezdeti esetlegességek után egyre rangosabb tudósok oktattak. Igaz, a budapesti egyetem elszívó erejének néhányan nem tudtak ellenállni, de a meghirdetett tanszékek a századfordulón már olyan vonzerőt jelentettek, hogy messze vidékről jövő pályázók közül lehetett a legérdemesebbeket kiválasztani.

Az egyetem vonzereje abban is megnyilvánult, hogy az egyes felekezetek igyekeztek teológiai-tanárképző főiskoláikat Kolozsvárra telepíteni, az egyetemmel kapcsolatba hozni, így biztosítva diákjaik sokoldalú felkészítését. A katolikusok kegyesrendi teológiai és tanárképző intézetet alapítottak Kolozsvárt Kalazantinum elnevezéssel még 1894 szeptemberében, egy évvel később megnyílt a református egyházkerület „Theológiai Fakultás”-a, s 1897-ben az unitáriusok

is Teológiai Akadémiájukat összekapcsolták az egyetemmel. A kapcsolat alapját az 1895. április 18-án kelt miniszteri rendelet alkotta, mely lehetővé tette, hogy a teológusok heti 10 órára beiratkozva az egyetemre, annak rendes hallgatói sorába számítsanak.¹ Így a hallgatókat megillető jogokból részesülhettek. Két év szakképzés után tanári diplomát vagy bölcséleti doktorátust szerezhettek. Sőt, a teológiák tanrendjükbé iktattak néhány kötelező, az egyetem keretében hallgató kollégiumot a bölcsélet és a neveléstan köréből.

Ez az egyetemmel kialakított kapcsolat igen nagy színvonal-emelkedéshez vezetett: a legtehetségesebb teológusok egyben az egyetem elismert polgárai is lettek, bekapcsolódtak a diákélet mozgalmába, megismerkedtek a világi tudományos törekvésekkel.

Az 1895 őszen megnyitott, Szász Domokos püspök építőmunkáját betetőző, előrelátását máig is bizonyító református „Theológiai Fakultás”, ha nem is lett az egyetem egyik tényleges kara, pár év alatt szellemileg összeilleszkedett azzal. Ez az intézet saját öt professzorán kívül különösen az egyetem 1895/1896-ban kinevezett és a teológusoknak is előadó két egyetemi tanárnak köszönhető: a filozófus Böhm Károlynak és a pedagógus Schneller Istvánnak. Ez a két evangélikus teológiát végzett tudós olyan elveket hirdetett, amelyek jól egyeztetethők voltak a kolozsvári teológiai tanításokkal. Úgyhogy körülöttük rövidesen valóságos iskola alakult ki. Híveik – kevés kivétellel – éppen a teológusok közül származtak. Az irodalomtörténész Kristóf György írja róluk: „Böhm Károly a magyar bölcséleti irodalomnak legönállóbb – mert egyedül önálló – és legmélyebben szántó művelője. Személyiségének derűsége, rendszerének egyetemes mélysége kitörölhetetlen nyomot kellett hogy hagyjon még olyan hallgatója lelkében is, ki csak amúgy távolról nézegetett bele a filozófiai tanokba”.² Schneller szerint a nevelés célja a jellemformálás. „Eszméi, elvei, neveléstudományi rendszere a hallgatóság lelkében vérré váltak. Éspedig nem annyira tanulás, mint inkább önkéntelen, természetes átvétel útján. Szerencse és előny volt az is, hogy a nagy hírű filozófiai professzornak, Böhm Károlynak az előadásából is párhuzamosan ugyanezek az eszmék, tanok, szellemi felfogás szólt meg.”³

Erre az egyetemmel összekötött református teológiára iratkozott be 1900 őszen Bartók György és Ravasz László, akik a Böhm–Schneller iskolának s egyben a századforduló kolozsvári teológiájának két legjelesebb tanítványává lettek.

Út a teológiáig

Mikor ifjabb Bartók György teológus lett, apja éppen csak elfoglalta az erdélyi püspöki széket, lezárva, megkoronázva addigi küzdelmeit. Jelentős alkotásokra már ezután nem futotta erejéből. A szellem embere, nem a tetteké volt. Bölcséleti hajlamát örökölte fia, aki akkor még aligha gondolta, hogy részben megismétli és kiteljesítheti apja lényegében felemás pályáját.

A málnási Bartók család 1610-ben kapott székely lófő nemességet. A leszármazottak gazdálkodók, s ha kellett, katonák voltak hol Báthory, hol Bethlen, hol pedig a Rákócziak seregében.⁴ Bartók Ferenc és gidófalvi Vitályos Lídia házasságából született 1845-ben György, a későbbi püspök. A Vitályosok is előkelő székely családnak számítottak, soraikból több lelkész is került ki. Bizonyára az anyai ősök példája vezérelte az ifjút. A málnási elemi után Sepsiszentgyörgyön, majd Nagyenyeden tanult, itt végezte a teológiát is. Tübingenben folytatta tanulmányait, s szerzett 1874-ben doktorátust Lessingről írott disszertációjával. Két éven át Nagy Péter püspök mellett titkároskodva, megszerezte az egyetemi magántanári címet filozófiából. Első előadásait Kant erkölcsstanáról tartotta. Aztán a már tudós számba menő lelkészt 1876 májusában meghívja a

¹ Márki Sándor: *A M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem története 1872–1922*. Szeged 1922. 58.

² RSZ 1913. 157–159.

³ Schneller István – *kilencven éves*. KÚ 1937. aug. 13.

⁴ Pálmay József: *Háromszék vármegye nemes családjai*. Sepsiszentgyörgy 1901. 53.; Kempelen Béla: *Magyar nemes családok*. Bp. 1911. I. köt. 460.

nagyenyei gyülekezet másodpápnak. Az itt működő teológiai kurzus tudományos igényeinek is valamelyes tápot adott.⁵

Nagyenyed ekkoriban válik a Kovács Ödön teológiai tanár nevével fémjelzett erdélyi teológiai liberalizmus fellegrárává. Ennek az irányzatnak a fő törekvése összhangba hozni a vallási tanításokat a tudományos világnézettel, kialakítva a „vallástudományt”. Ahol a bibliai tanítás ütközik a tudományossal, ott az utóbbit fogadja el, az előbbi erkölcsi tanításként értékeli. Kovács legközvetlenebb munkatársa, iskolájának folytatója éppen Bartók György. Az enyediket a teológiai nézetazonosságon kívül összekapcsolta az intézetükért folytatott harc is. Épp Bartók beiktatása idején szakad két táborra Erdély reformátussága: Kovácsék azért harcolnak, hogy a teológia Enyeden maradjon, a Szász Domokos és Szász Gerő vezette csoport a Kolozsvárra telepítést sürgeti. Az Enyed-pártiak szócsövét, az Egyházi és Iskolai Szemlélt 1876 és 1883 között éppen Bartók szerkeszti. Enyeden alapít kétszer is családot. Első feleségét, Kovács Rózát 1881. március 27-én, házasságuk ötödik évében viszi el a tudóbaj. Ugyanaz a Makkai Domokos temeti, aki korábban összeadta őket.⁶ Két árva marad. Az 1877-ben született Gyula már 1885-ben követi anyját,⁷ Róza (1880–1950) viszont Bodrogi János enyedi tanár felesége, három gyermek⁸ anyja lesz. Még 1881 őszén újránősül Bartók.

Második felesége nagybaczoni Benedek Sándor (1808–1879)⁹ enyedi városi tisztviselő és Szily Jozefa lánya, az 1852. április 13-án született Ida. Gyermekük: György (1882. aug. 3.), Gábor (1885), Margit (1886).

1888-tól Bartók a nagyenyedi teológia állandó helyettes tanára. Keresztes József professzor halála után az újszövetségi tárgyakat adja elő, majd mikor e tanszékre 1891-ben kinevezik Berde Sándort, akkor az egyházi szónoklattant tanítja. Rá kell azonban döbbsennie, hogy a nagyenyedi teológia felszámolására törő „kolozsvári párt” szószólója, a püspöki székbe került Szász Domokos nem fogja őt katedrához juttatni, mert ezzel lényegesen megerősítené az ottani tanári kart. Így elfogadja a tehetősebb szászvárosi egyházközség meghívását, s 1892-ben elfoglalja az ottani másodpapi állást. Itt sokkal nyugodtabb körülmények között élhetne főleg tudományos kedvteléseinek. Azonban nem adja fel a harcot a nagyenyedi teológiáért. 1895-ben megnyílik a kolozsvári „fakultás”, s úgy tűnik, mellette még egy ideig működtetik a nagyenyedi akadémiát is. Csakhogy itt a tanárok rendre meghaltak, a vezető szellem, Kovács Ödön is távozott az élők közül. Bartók meghozza az áldozatot, hogy egy évre szabadságot kér Szászvárosról, s 1895/1896-ban Nagyenyeden mindenestül helyettes professzor: vallásbölcsezetet, filozófiatörténetet, keresztyén erkölcsant, bibliamagyarázatot ad elő. Aztán 1896. július 6-án kimondják a nagyenyedi teológia megszüntetését. Bartók visszamegy Szászvárosra. De kitartása, bátor szembenállása a püspökkel bizonyos dicsfényvel övezi. Így az ellenpárt 1898-ban a főjegyzői székbe juttatja, s 1899 áprilisában erdélyi püspökké választják.

Bartók beiktatását követően nehéz helyzetbe került. A kolozsvári párt féltette tőle a „fakultást”, az enyedik teológiájuk újraindításában reménykedtek. Ő azonban megtalálta a helyes utat. Sándor János nagyenyedi emlékbeszédében állapítja meg: „Élénk aggodalmak merültek fel némelyek lelkében, hogy az új püspök kedvezőtlen világtításban fogja kitüntetni előde munkálkodását, más irányú működésével homályba borítja annak eredményeit, elrontja, amit amaz épített, nem fejleszti annak alkotásait.”¹⁰ Bartók úgy kezelte a kolozsvári „fakultást”, mintha saját gyermeke, saját alkotása lett volna, felül tudott emelkedni minden pártérdeken.

⁵ Sándor János: *Emlékbeszéd dr. Bartók György püspök felett*. RSZ 1908. 739–743, 780–781, 810–812, 827–828.; *Málnási Bartók György emlékezete*. Kolozsvár 1909.

⁶ *Lapunk szerkesztőjél súlyos csapás érte*. EgyISZ 1881. 206–208. Közlik Makkai beszédét is.

⁷ 1885. júl. 23-án kelt gyászjelentése a Kolozsvári Állami Levéltár egykori Erdélyi Múzeum-Egylet-i gyűjteményében található.

⁸ Ezek közül Bodrogi Margit Gönczy László (1891–1952) református kollégiumigazgató felesége lett; ifj. Bodrogi János pedig a kolozsvári kollégium tanáraként működött, a II. világháború végén orosz fogságban halt meg.

⁹ Nagybaczoni Benedek Sándor és fia, Gábor (†1907. okt. 21.) árvaszéki ülnök gyászjelentése a Kolozsvári Állami Levéltárban. Gábor idősebb nővére, Jozefa Szele Ferenc MÁV-felügyelő felesége volt.

¹⁰ Sándor János, *i. m.*

Az apa sorsa meghatározta a fiú pályakezdését is.

Az elemi osztályokat a nagyenyedi Ev. Református Bethlen Főtanoda Gyakorlóiskolájában végezte. Az intézet rektora Makkai Domokos professzor volt akkoriban. 1888/89-ben az I/A osztály tanulójaként Bihari István szaktanító, a próbatanítások vezére oktatta.¹¹ Bartók kitűnhetett a 41 kisdíák közül, mert jutalomkönyvet kapott. Különben mind a négy elemi osztályban jutalmazták. A II.-ban Benedek Károly papjelölt szenior, a III.-ban és IV.-ben Péter Károly papjelölt (később egyházkerületi titkár) a tanítója. Az osztálylétszám pedig 82-re emelkedik. Pont ezek azok az évek, amikor az édesapa a teológia helyettes tanára. Míg az apa élete jó részét Nagyenyednek szenteli, a fiú aránylag kevés emlékekkel távozik onnan. Egyszer, 1929-es emlékszedében utal Bethlen Gábor szellemére: „Bethlen Gábor fejedelemmel kisfiú koromban találkoztam először: a nagyenyedi Bethlen Kollégium dísztermében Barabás Miklós festményén láttam először ezt a nagy, sok tekintetben egyedülálló, szomorú magyar embert. És azóta olyan-nak látom Erdély fejedelmét, amilyennek akkor megláttam és megismertem őt.”¹²

A kis Bartók György talán nem is érzékelte a nagy különbséget, amit az 1892-es iskolaváltás jelentett. Erdély leghíresebb református tanintézetéből egy peremvidéki, aránylag újabb keletű, fejlődésben levő kollégiumba került. Szászvárosnak akkoriban 6000 lakosa volt, vegyesen románok, magyarok, németek. A több mint kétszáz éves múltra visszatekintő iskola csak a Kun grófok támogatásának köszönhetően fejlődik főgimnáziummá, s az 1880-as évektől ad érettségi diplomát. Az osztályok tanulóinak gyakran még felét sem teszik ki a magyar diákok. Amíg Bartók a nyolc gimnáziumi osztályt kijárta, végig Simon Ferenc volt a Kun Kollégium (hagyományosan rövid u-val írták) igazgatója, id. Bartók György pedig heti hat órában vallást tanított, de a saját fia osztályát mindig az első pap, Sylvester Domokos kapta.¹³ Az első négy osztályban végig általános jó a kisdíák osztályzata. A hatvanas létszám rendre felére csökken. harmadikban Halmágyi Antal, a neves rajztanár a főnöke. Pár évvel felette jár Tankó Béla, a későbbi jeles filozófus, Bodor Aladár író, Görög Ferenc történész, alatta pedig Groza Péter, a politikus és Serestély Béla költő. Ötödikben Jánosi Gábor latintanár a főnöke, s többnyire 2-es osztályzataival könyvjutalmat nyer. Az utolsó három évben Dósa Dénes latin–filozófia szakos az osztályfőnöke, ő az iskola egyik legillusztrisabb tanára, összeállítja a kollégium történetét (1897) is. Bartók az éltanulók közé emelkedik. Hetedikben tiszta 1-es, nyolcadikban csak mennyiségtanból és bölcséletből van 2-se. Megkapja az évi könyvjutalmat. Első sikereit azonban az Arany János Ifjúsági Önképző Körben éri el. Ennek tanár-elnöke a magyar szakos Csűrös Pál. Hatodikos korában még csak osztályképviselőként vesz részt az üléseken Bartók, de egy franciából készített fordításáért már jutalmazták. Hetedikben Görög Ferenc elnök mellett ő újra osztályképviselő s a legbuzgóbb tag. Latin, görög és német fordításait, irodalmi és történelmi dolgozatait emelik ki. Nyolcadikosként már ő a kör elnöke. „Komoly, tartalmas dolgozataiért, úgy felolvásaiért, mint lendületes szónoki beszédéért, mint a körnek legkiválóbb tagja, ifj. Bartók György 2 drb. 10 koronás aranyat” kap – írja az Értesítő. Emellett latinból, németből, magyarból érdemli ki a tantárgyjutalmat. Két pályakérdés (Irodalmunk összefüggése a közélettel a jelen században; Bethlen Gábor élete) kidolgozásáért 40–40 korona üti a markát.

Az 1900. május 10. – június 20. közötti érettségi vizsgára 25-en jelentkeznek. A bizottság elnöke gróf Kuun Géza főgondnok, a neves orientalista, a kormányképviselő pedig Csiky Lajos debreceni akadémiai igazgató. Magyarból, latinból, görögből, németből és mennyiségtanból vizsgáztatják a végzősöket. Ötöt *jeles*, hatot *jó*, tízet *érett*, kettőt *javító* minősítéssel osztályoznak, két diákot visszavetnek. Az öt jeles között az egyetlen magyar Bartók. A román Tirea Mihály ügyvéd, German Zakariás tanár, a szász Martini Ágoston ügyvéd, az izraelita Reinfeld Baruch kolozsvári közjegyző lett – derül ki az 1925-ös emlékkönyvből. Ez a kötet egyben utolsó

¹¹ Vö. *A nagyenyedi ev. ref. Bethlen Főiskola 1888/89. tanévi értesítője és a következő évfolyamok megfelelő fejezeteivel.*

¹² *Bethlen Gábor szelleme* (Előadás a szegedi egyetem Bethlen-ünnepélyén). PannonhSZ 1929. 657–663.

¹³ Vö. *A szászvárosi ev. ref. Kun Kollégium Értesítője az 1892–93-ik tanévről és a következő évfolyamok megfelelő fejezeteivel.*

dokumentuma az 1923-ban a román kormány által nyilvánossági jogától megfosztott kollégiumnak. Épületét lefoglalták, elnéptelenedett, be kellett zárni. Bartók is ír az emlékkönyvbe *A hit világgalkotó ereje* címmel.¹⁴ Mások inkább emlékeznek a diákevekre, Bartók biztat: „A hitet élni és életünk kialakításával megnyilvánítani kell, mert lélekből fakadó és Istenhez vezető, a mulandót örökkévalóvá formáló hit nélkül nincs feltámadás sem az egyéneknek, sem a nemzeteknek.”

Az osztályból hárman készültek, de végül négyen mentek református teológiára. Példaértékű, hogy az időközben püspökké választott, Kolozsvárra költöző apa az utolsó osztályt is Szászvároson végeztette fiával.

A felkészülés évei

Az Erdélyi Református Egyházkerület kolozsvári Teológiai Fakultása 1900 őszen fennállásának VI. évét kezdte. Szervezete, tanári kara az alapítás óta mit sem változott, megszilárdult munkarendje, országosan a legjobb teológiai akadémiának tartották. Az igazgatói tisztséget a kezdetektől Kenessey Béla tölti be, aki Kecskeméthy Csapó Istvánnal együtt tanítja az ó- és újszövetségi biblíka-teológiát. A történeti tárgyakat Pokoly József, a szisztematika-teológiát pedig Nagy Károly adja elő. E tanév hozza meg az első veszteséget: Molnár Albert, a gyakorlati tanszék professzora március 23-án meghal. Óráit éveken át a tanártársak helyettesítéssel látják el. Az intézet élén előljárárság intézi az ügyeket. Ennek elnöke a püspök, főgondnok tagja Vályi Gábor egyetemi tanár, algonokként Szádeczky Lajos professzor és Hory Béla szerepel. Az intézet ekkor még nem mondható telítettnek: III–IV. éven 9–9 hallgatót tartanak számon, II. éven 17-et, az I. évesek száma is csak 21-re rúg. Úgyhogy még 45 tanárjelölt bölcsészhallgatót is elszállásolnak az épületben. Az I. évesek közül pár hónap után kitűnik a két vezető egyéniség: ifj. Bartók György és Ravasz László. Mellettük művészi tehetségével még Gruzda János szerez majd elismerést. A teológiai önképzőkör Nagy Károly felügyelete alatt működik, s ennek már I. évesként a legaktívabb tagja Bartók és Ravasz. Bartók 1901. március 10-én a Szász Domokos püspök emlékére tartott ülésen „alkalmi beszédet” mond, egy másik alkalommal a francia protestáns teológiai irodalomról tart szabadelőadást.¹⁵

Feltűnik, hogy mikor II. évbe lépnek, az eddigi „hivatalos” önképzőkör munkája megszakad, sőt III. éven sem indítják be. Ennek minden valószínűség szerint az a magyarázata, hogy a Ravasz és Bartók csoportosította fiatalok bekapcsolódtak az egész kolozsvári diákságot felölelő Egyetemi Kör munkájába, s ennek tagozataként Teológus Körrel hozták létre. Az Egyetemi Kör kiadásában megjelenő Kolozsvári Egyetemi Lapok két vezető író-szerkesztője éppen Bartók és Ravasz lesz.

A Teológus Kör elnöke 1901/1902-ben Bedő Ödön, alelnöke Bartók György, a kiadásukban megjelenő Közlönyt pedig Ravasz szerkeszti. 1902/1903-ban Ravasz László a kör elnöke, 1903/1904-ben pedig Bartók György, de a II. félévben lemond. Ebben a tanévben felsőbb biztatásra újjászervezik a hagyományos önképzőkört, majd egyesítik a diákok önszerveződő Teológus Körével. Talán nem tévedünk: Bartók és Ravasz hatására a régít, a hagyományos „kollégiumi” típusú önképzést egy újabb forma váltotta fel.

Az értesítők tanúsága szerint III–IV. éves korában Bartók György az egyik legmunkásabb diák: sikerrel pályázik a bibliai tudományokból kiírt pályatételre (Az Ótestamentum tanítása a bűnről és a kegyelemről), Kecskeméthy bírálata alapján díjazták, németből készített prédikációfordítását Kenessey Béla minősíti díjazandónak. IV. évesen prédikációfordításokért csak dicséretet kap, de a bibliai pályatétel (A Jakab levele és a kegyelemből való megigazulás) kidolgozását Kecskeméthy 70 koronával díjaztatja, s bizonyára az ő javaslata is közrejátsszik, hogy a pozsonyi Theológiai Szaklap – melynek Kolozsvárról Pokoly József a szerkesztője – 1905-ös évfolyamában közli a dolgozatot.

¹⁴ *A szászvárosi ref. Kun Kollégium Emlékkönyve*. Szerkesztette dr. Görög Ferenc. Cluj-Kolozsvár 1925. 32–37.

¹⁵ Az adatok az Értesítő megfelelő évfolyamaiból származnak.

Bartók 1900-tól tíz szemeszteren át a kolozsvári Ferenc József Magyar Királyi Tudományegyetemnek is rendes bölcsészkar hallgatója volt.¹⁶ Nem csak mellékesen, kötelező módon, hanem mondhatni az egyetemi élet minden mozzanatából kivette részét (akárcsak Ravasz László). Mikor beiratkozott, éppen a teológiai főgondnok, Vályi Gábor volt a rektor, a klasszika-filológus Csengery János pedig a kari dékán. Minden bizonnyal hallgatta az egyetem olyan nagy hatású professzorainak az előadását, mint az irodalomtörténész Széchy Károly, a filozófia iránt is fogékony germanista Meltzl Hugó, az antik görög műveltséget közvetítő Szamosi János vagy a történész Szádeczky Lajos. A két igazi bölcsész azonban, akiknek leghűségesebb tanítványává lett, Böhm Károly és Schneller István voltak. Mindketten életük hatodik évtizedében jártak, ekkoriban fejtették ki leghatásosabban munkásságukat. Böhm filozófiai bevezető kurzust, filozófiai enciklopédiát, bölcsélettörténetet, logikát, etikát és esztétikát adott elő ezekben az években. Schneller fő kurzusa a pedagógia és a neveléstörténet volt, de rendszeresen ismertette az újabb irányzatokat vagy bemutatta egy-egy ország tanügyi szervezetét.

Bartók II. és III. éves korában a teológiai mellett az egyetemi bölcséleti pályátételt is sikeresen dolgozza ki. 1901/1902-ben „Schopenhauer Arthur erkölcsstanának forrásszerű előadása és méltatása” volt a megoldandó feladat. A „Mi a világ? Sár!” Leopardi-idézet jelígével beküldött, 385. szám alatt iktatott dolgozatról a két bíráló, Böhm és Lechner így vélekedik: „Egy Schopenhauerrel egyet nem értő, bár eltérését meg nem indokló szelíd eszme-futtatással, majdnem tárca-cikk formájában, van dolgunk.” „A munka főhiánya tehát az, hogy Schopenhauer tanainak részleteibe nem hatolva, csak a főpontokat jelzi, bírálata pedig egyes pontokra vonatkozik, s nem látja Schopenhauer tévedéseinek logikai alapját. Különben a munka folyékonyan és érthetően van írva...”¹⁷ Nem adják ki neki a 100 koronás jutalmat, csak 50 koronás szorgalomdíjban részesítik. E pályázat anyagát felhasználva, Bartók utóbb Schopenhauer-ről több cikket és a Protestáns Szemlében terjedelmes tanulmányt (1905) közölt. 1902/1903-ban „John Locke tana az emberi ismeret eredetéről és érvényességéről” címmel tűztek ki pályakérdést. Erre „A tudomány az emberiség jóltevője” Berthelot-idézzel nyújtott be 149 lapos jelíges dolgozatot Bartók. „Tárgyalása általában nyomon követi Locke műveit, s csak itt-ott enged meg magának az elbeszélésben eltéréseket. Amit azonban felhoz, az helyesen van megértve s világosan előadva”¹⁸ – véli a két bíráló professzor. A túl bő anyagot azonban nem taglalja elég világosan, s ezért ismét csak szorgalmi díjban részesül.

Századunk első éveinek kolozsvári diákéletét, az ifjúság forrongásait azonban a professzorok összeállította évkönyvek alig-alig tükrözik. Az akkori hangulatot maga Bartók jellemzi kollégájáról, legjobb barátjáról, Ravasz Lászlóról szólva. A századfordulón „a magyar élet egész kiállása és a magyar lélek hihetetlen változásokon megy át” – állapítja meg. „A sok bankettes, fátyalfényes és frázisos hazafiságot megunva a kolozsvári egyetemi ifjúság egy része – és éppen a legjobbak és legbátrabbak – elszántan adja fejét a magyar nép megismerésére s egyúttal nevelésére, ha ez a kísérlete sok kicsinyes körülmény közbejárása miatt csak rövid életű is maradt.”¹⁹ E fiatalok a magyarság életmódját, sorsát szerették volna átformálni. Szószólójuk Ravasz László volt, aki „sok gyönyörű kolozsvári tavaszi és őszi délutánt töltött el barátaival a kolozsvári ősrégi sétatér és Hója útjain sétálgatva és ezeket a kérdéseket feszegetve, magyarázva, elemezve”. E fiatalokat hasonló indíttatások vezették, mint Adyt, akinek „pedig a vértanúság minden gyötrelmét kellett átélnie, mert irgalmatlan ostromzással akarta életre kelteni a mély álmokban szunnya-

¹⁶ Az egyetemre vonatkozó további adatok forrása az egyetemi értesítők három párhuzamos sorozata: A kolozsvári Ferenc József Magyar Királyi Tudomány Egyetem Almanachja és Tanrendje, valamint az Acta Reg. Scient. Universitatis Claud. Franco-Josephinae. Beszédék. Az Almanach és a Tanrend néha közös kötetben jelent meg (a következőkben: Almanach, Tanrend, Acta).

¹⁷ Acta 1901/1902. Fasc. II. 100–106.

¹⁸ Acta 1902/1903. Fasc. II. 149.

¹⁹ Ravasz László és a magyar szellemi élet. Különlenyomat Ravasz László hatvanadik életéve és dunamelléki püspöksége huszadik évfordulója alkalmából kiadott „És lőn világosság” című emlékkönyvből. Bp. 1941.

dókat” – írja négy évtized távlatából a professzor. S arra is utal, hogy az Egyetemi Lapok tükrözik az ekkori ifjúság gondolatvilágát.

A Kolozsvári Egyetemi Lapok 1900/1901-es IV. évfolyamának főszerkesztője Bartók szászvárosi iskolatársa, a későbbi jó nevű író, Bodor Aladár. A lapot az Egyetemi Kör adja ki, s a körön belüli Önképzőkörben 1900. november 3-án szerepel először Bartók György egy költeményről írt bírálattal. Ebben az évfolyamban még cikke nem jelenik meg, de az 1901 októberében induló V évfolyamnak már állandó munkatársa. Ezt Bodor mellett Antalfy Endre, a későbbi műfordító jegyzi szerkesztőként. Az Egyetemi Kör Önképzőkörének elnökéül ifj. Bartók Györgyöt választják, aki szép programbeszéddel foglalja el elnöki székét november 2-án. Külön bölcsészeti szakosztályt is alakítanak, itt Ravasz kerül az elnöki székbe. A Lapok leggyakoribb költője, írója Ravasz László, aki januártól kezdve Bartókkal együtt belső munkatársként szerepel a címlapon. Bartók kétrészes vezércikke, az *Ifjúsági életünkről*²⁰ a főiskolai diákság nagy részének közömbösségére panaszkodik. Ennek okát egyrészt az állami középiskolában látja, ahol a felekezeti kollégiumoktól eltérően nem jellemet, hanem tudóst nevelnek. A hallgatók azonban az előadásokra sem járnak, inkább szórakoznak. Az ifjúsági életben pedig senki sem akar közkatona lenni, mindenki vezérkedni szeretne. Az évfolyamban több Ady-verset olvashatunk. 1902. május 4-én arról ad hírt a lap, hogy Bartók hosszas betegeskedése miatt az Önképzőkör szünetelt, de az elnök már gyógyulóban van.

Az 1902/1903-as VI. évfolyam szerkesztője Ravasz László, a főmunkatársak pedig ifj. Bartók György és Benke Antal. Úgy tűnik, hogy Ravasznak sikerült a diákpártok között békét, összhangot teremteni. Az 1. és 2. számban Bartók Schopenhauer-dolgozatát közli, s Aleph (talán Ravasz) ismerteti Bartók első fordításkötetét, Menegoz Jenő könyvét. Bartók maga folyóiratszámokat és könyveket ismertet. Többek között Pekár Károly filozófiatörténetét (1902), Schneller István egy különlenyomatát. Az 5. számtól Ravasz átadja a szerkesztést Bartóknak és Benkének, a 6. számtól (március 1-től) az évfolyamot záró június 15-i számig egyedül Bartók a lap szerkesztője. A belső munkatársak közt a Ravaszén kívül Balogh Endre, Bodor Aladár, Görög Ferenc, Gyárfás Elemér, Kun Béla és Maller Dezső neve is olvasható. Meglepő, hogy román szerző írását is közli, s Gyárfás és Görög cikkei ismételten foglalkoznak a „román kérdéssel”. Mind-egyik szám közöl néhány rangosabb tanulmányt: Ravasz esztétikai dolgozatokkal, Bartók Schopenhauer-ről írt értekezéssel²¹ szerepel. Mindhárom könyvismertetése filozófiai vonatkozású. A lap VI. évfolyama elhagyja címéből a kolozsvári jelzőt. 1903-tól VII. évfolyamot jeleznek. Ezt aztán utóbb „elfelejtik”, mert két év kieséssel, mikor 1905 novemberében újra megjelenik az Egyetemi Lapok, a VII. évfolyamot indítják.

A diák-önszervezkedésben játszott szerepe, pályázati sikerei alapján érte az ifjú Bartókot az a megtiszteltetés, hogy az egyetem 1903. október 25-i, Deák Ferenc századik születésnapján rendezett ünnepélyen ő mondja a hallgatók képviselőjében az emlékbeszédet. Ebben nagyrészt a politikus életpályáját vázolja, s Kossuth, Széchenyi és Deák egyéniségét állítja a fiatalság elé követendő példaképként. A beszéd szövegét az egyetemi évkönyv örökölte meg.²²

A századfordulós egyetemi rendszer és a diák-önszervezkedés biztosította a lehetőséget arra, hogy a tudomány iránt érdeklődő, tehetséges tollforgató diákok munkába lendüljenek. Egyrészt a pályázatok olyan feladatokat jelöltek ki, amelyek kutatómunkára, alaposabb tájékozódásra ösztönöztek, s a benyújtott dolgozatról a legilletékesebb professzorok gyakran többoldalas elemzést írtak. Másrészt a körüli üléseken a diákok egymást bírálgatták, s a körüli lapok nyomtatásban közölték a legjobb tanulmányokat, verseket, cikkeket, könyvismertetéseket. Az itteni indíttatás alapján aztán a legtehetségesebbek a városi lapokba vagy szakfolyóiratokba is elküldték írásaikat, s rendre ismert írókká, szakemberekké váltak. Bartóknak e téren nem volt nehéz dolga, hiszen

²⁰ KvEL 1901. nov. 24. és jan. 2. A lap tanévenkénti évfolyamokat hozott ki.

²¹ *Jegyzetek Schopenhauer-ről*. KvEL 1902. nov. 15., dec. 1.

²² Acta 1903/1904. Fasc. II. 57–73.

bizonyára teológiai professzorai egyengették útjait a szerkesztésükben megjelenő egyházi kiadványok felé.

A Nagy Károly szerkesztette Erdélyi Protestáns Lapban először egy ötrészes fordítása jelenik meg: Menegoz Jenő párizsi teológiai professzor könyve, az *Elmélkedések az üdv evangéliumáról*.²³ Még ugyanazon évben, 1902-ben különnyomatként is sajtó alá kerül a fordítás. Az előszó jellemzi a modern „párizsi teológia” fő képviselőjének fideista felfogását. A szép kivitelezésű kis könyvnek nem maradt el a visszhangja. Az Egyetemi Lapokban Aleph így ír: „E könyvvel egy fiatal, legszebb reményekre jogosító teológus, egy fényes név örököse vonul be a protestáns teológiai irodalom kövérébe. A legkedvezőbb auspiciumok között teszi ezt.”²⁴ Dicséri árnyalatot stílusát. Összecseng ezzel a Protestáns Szemle ismertetése. A nyilván idősebb korosztályhoz tartozó V (Váro Ferenc?) árnyaltabban ítélkezik: „Gyönyörűséggel olvassa az ember az érdekes tartalmát is meg a könnyű, behízelgő stílusát is, amit az ifjú Bartók elég folyékonyan és kielégítő magyarsággal ültetett át. Mindenesetre helyes dolog, ha fiatal teológusaink ilyen korszerű és tanulságos dolgozat átültetésével foglalkoznak, amelyből tanulhat ifjú és öreg, még ha nem mindenben ért is egyet a szellemes francia teológus érdekes, de kissé felszínen járó s ezért nem eléggé meggyőző fideizmusával.”²⁵ A lap következő évfolyamában egy újabb négyrészes Menegoz-fordítással szerepel Bartók: *A káté. Tanulmány a theologia pastoralis köréből*.²⁶ 1903-ban a nagy múltú Magyar Polgár című kolozsvári napilapban²⁷ is tárcacikket közöl a – nyilván francia tudásával kitűnő – főiskolás: *Egy francia író Kolozsvárról*. Raymond Recouly *Le pays magyar* (A magyar föld) című könyvének kolozsvári vonatkozását emeli ki, s dicséri objektivitását:

A fővárosi Protestáns Szemle oldalai 1904 elején nyílnak meg Bartók számára. Ettől fogva 1939-ig rendszeres munkatársa marad, talán ez a folyóirat lett fő megnyilatkozási fóruma. 1904-es hosszabb dolgozata Julius Grill tübingeni professzor kutatási eredményei alapján a perzsa Mitra-vallás és a kereszténység kapcsolatáról szól. Alfred Jeremias lipcsei könyvét ismertetve, a mezopotámiai ásatásoknak az Ószövetség-kutatásban hasznosítható eredményeit veszi számba. 1905-ben kétrészes tanulmánya már eredetiségre vall: *Schopenhauer erkölcstanát*²⁸ ismerteti és bírálja. Wilhelm Wundt Lipcsében megjelent könyvének néplélektani vonatkozásait emeli ki.

A többszázados hagyományoknak megfelelően, a protestáns felekezeteknél még az egyetemmel kialakított közös képzési rendszer után is élt az igény, hogy a magasabb pályákra törő fiatalok legalább egy esztendőit külföldi protestáns egyetemeken tölthessenek. Ez a lehetőség Bartók Györgynek is megadatott, s tapasztalatairól 1905. november 22-től kezdve 1906. április 30-ig öt levélben számolt be az Erdélyi Protestáns Lap olvasóinak, majd a sorozatot *Németországi levelek* címmel 1906-ban egy 52 lapos kötetben tette közzé. Mint az első három levélből kitűnik, az első szemesztert Lipcsében töltötte. Wilhelm Wundt, „a jelenkor legnagyobb filozófusának” bölcsellettörténeti és Johann Volkelt ismeretelméleti előadásait hallgatta. Emellett egyháztörténeti és újszövetségi kollégiumokon vett részt, s néhány tanulságot is megfogalmazott. Az erdélyi „merőben elméleti” teológiai oktatással szemben a gyakorlatira kell a hangsúlyt helyezni. Hasznos a gyermek-istentiszteletek bevezetése. A világgép változásával párhuzamosan a prédikációk tartalmát és formáját is meg kell változtatni – csak így fognak a hívek templomba járni.

1906 márciusában Berlinből, áprilisában már Heidelbergből keltezi leveleit. Különösen ez utóbbi város egyeteme lehetett nagy hatással rá, hiszen itt volt a német újkantianizmus egyik központja. Wilhelm Windelband és Heinrich Rickert hirdetik itt kultúrfilozófiai tanaikat, Emil Lask magántanárra is szellemi követőjük, Ernst Troeltsch pedig a teológia és etika terén újít. Bartók levelében azt a felismerést hangsúlyozza, hogy „a vallástörténet és a vallásfilozófia a teoló-

²³ ErdPL 1902. 134–137, 145–147, 157–159, 168–170, 181–183.

²⁴ KvEL 1902. dec. 1.

²⁵ PSZ 1902. 600–602.

²⁶ ErdPL 1903. 414–415, 427–428, 440–441, 452.

²⁷ 1903. szept. 29.

²⁸ PSZ 1905. 312–326, 373–390.

gia tanulmányozásának alapja”. Ezt már Enyeden Kovács Ödön felismerte, de a német és a magyar akadémiák többsége még más szellemben oktat.

Hazatérve Németországból, a legújabb teológiai és filozófiai irányzatok ismeretében befejezi tanulmányait. A papi vizsgát még 1905-ben letette, most a doktorátusra összpontosít. Az *akaratszabadság problémája* című, több mint 100 lapos, első egyéni szempontjait érvényesítő értekezésével szerzi meg 1906-ban a bölcsészeti doktorátust. Madách- és Böhm-idézeteket választ mottójául, s azt bizonyítja, hogy az akaratszabadság problémája az axiológia körébe illeszkedik, mert a szabadság erkölcsi értelemben véve értékfogalom. A kötetet az Erdélyi Protestáns Lap hasábjain a szintén Böhm-tanítvány Tankó Béla elemzi,²⁹ megállapítva, hogy Bartók és Ravasz felléptével (az utóbbi Schopenhauer esztétikájáról értekezett) most Böhm körül iskola alakul ki. Középpontjában az értéktani kutatás áll. Bartók Böhm szellemében egy régi kérdés új megoldását nyújtja: „egy új megoldási módot nemcsak alkalmaz, nemcsak következetesen keresztülvisz, de mély alapjait igazolja is”. Egy későbbi felsorolás szerint Bartók a kolozsvári teológia történetének első bölcsészdoktora. Utána 1912-ig még Ravasz László (1907), Tankó Béla (1909), Varga Zsigmond (1911) és Makkai Sándor (1912) folytatta a sort.³⁰

Disszertációja témáját tovább eredeztette a szerző. 1907. január 30-án az Erdélyi Múzeum-Egyesület szakosztályi gyűlésén *A szabadakarat problémája és a büntetőjog* címmel olvasott fel terjedelmes értekezést, melynek végkövetkeztetése: „a bűnösség és bűncselekmény fogalma a determinizmus álláspontjáról is minden nehézség nélkül megállapítható”.³¹

1906-ban „mindkét szaktárgyból kitűnő eredménnyel” leteszi a tanári alapvizsgát. Németből Meltzl, magyar irodalomból Széchy, nyelvészetből Szilasi professzor vizsgáztatja. Egy évig gyakorló tanár. A Kolozsvári Református Kollégiumban heti kilenc órában németet és magyart tanít.³² Olyan tapasztalt kollégák segíthették első lépéseit, mint a magyar–latin szakos Kovács Dezső és Seprődi János vagy a magyar–német szakos Imre Sándor. Emellett ugyanebben az 1906/1907-es tanévben a kolozsvári Magyar Királyi Állami Polgári Leányiskolában a református hitoktatói tisztséget is betölti. E téren Nagy Károly professzor örökébe lép. A Pallós Albert igazgatta tanintézet gondnokságának elnöke éppen Bartók püspök. E kolozsvári tanév végén megszerzi a magyar–német szakos tanári diplomát. Közben az Erdélyi Protestáns Lapban *Pedagógiai kérdések*³³ címmel arra hívja fel a figyelmet, hogy mennyire túlterhelik a középiskolás gyermekeket, nincsenek tekintettel a pszichológia eredményeire.

Nagyenyedi intermezzo

1907-ben már nyilvánvaló volt, hogy az ifjú Bartók György a filozófia, illetve a teológia valamelyik ágában fog szakosodni, e témakörökbe vágó figyelemreméltó dolgozatai jelentek meg. Talán püspök édesapja közismert puritán magatartása kényszerítette rá a fiatalot, hogy tanári diplomát szerezzen s az akkor már vidékinek számító nagyenyedi kollégiumhoz jelentkezzen helyettes tanárnak. Igaz, Enyedre szinte hazament, dicsfény övezte itt apját és családját, de a bölcséleti-tudományos élet pulzusát már Bethlen iskolájában alig lehetett tapintani. Tény: a Bartha Zsigmond rektor-professzor vezette nagyenyedi Református Bethlen Kollégium elöljárósága 302/1907-es határozatával ifj. dr. Bartók Györgyöt megválasztotta a magyar–német szakos helyettes tanári állásra. A VI. osztályfőnöke lesz, magyart, németet és földrajzot tanít heti 19 órában. Jelenlétéből a városi közönség is rövidesen hasznot húz: *A művész szemlélés, Közéletünk és irodalmunk* címmel tart szabadlíceumi előadásokat.

²⁹ ErdPL 1907. 305–306.

³⁰ Dr. Makkai Sándor. ESZ 1912. 817

³¹ ErdMúz 1907. 109–224, 286–295.

³² *A kolozsvári Református Collegium Értesítője az 1906/7 tanévről.*

³³ ErdPL 1906. 362–363, 371–373.

A rendes tanári állás betöltéséről csak az egyházkerületi közgyűlés dönthetett. A nagyenyedi magyar–német tanszék ügye már az 1907. november 9–11-i közgyűlés napirendjére került, s a három jelentkező közül Bartókot választották meg rendes tanárnak. Ugyanez az ülészak egy másik ügyrendi pontnál is foglalkozott Bartók személyével.³⁴ A teológia keretében magántanárok is tarthattak előadást közgyűlési engedély alapján. Az igazgatótanács 1907 októberében közli a fakultás elöljáróságával, hogy megengedte Bartók Györgynek, hogy filozófiai tárgykból előadásokat tarthasson. A tanári kar már október 5-i ülésén leszögezi: Bartóknak megengedik, hogy előadásokat tartson, de magántanárnak csak akkor tekintik, ha az egyházkerületi közgyűléstől megkapja a „venia docendi”-t.³⁵ Így az 1907. novemberi közgyűlés 61. számú határozatával „Ifj. Bartók Györgynek bölcsészdoktori oklevele és irodalmi munkássága alapján a filozófiai tudományokból az akadémiai előadásokra való képesítést (venia docendi) megadja” Az 1907/1908-as, Nagy Károly szerkesztette teológiai értesítő így számol be az eseményről:

„Fakultásunk életében a tanárkart érintő egy új nagy jelentőségű lépésről kell a most befejezett tanév kapcsán beszámolnunk. Ez az, hogy intézetünkben ez évben kezdődött meg a docensi előadás. Ifj. dr. Bartók György, fakultásunk egykori kitűnő növendéke, jelenleg a nagyenyedi Bethlen Kollégium megválasztott r. tanára, a bölcsészeti tudományok doktora, az egyh. ker. közgyűléstől nyert »venia docendi« alapján két speciál-kollégiumot hirdetett és tartott: *Descartes és követői, különös tekintettel vallásfilozófiájukra* és *A mítoszképzés lélektana* címmel, heti két, illetőleg heti egy órán. Az előadásokat, dacára a távolságnak – mert Nagyenyedről járt fel –, elég rendszeresen megtartotta, s a hallgatók elég szép számmal és buzgósággal hallgatták, elismeréssel adózva a lelkes előadónak.”

1907. december 19-e nem csak a fiatal nagyenyedi tanár, hanem egész Erdély reformátussága életében szomorú dátum: „életének 63-ik, boldog házasságának 27-ik, lelkipásztorságának 31-ik és püspökségének 9-ik évében” elhunyt id. Bartók György. A családon kívül az Igazgatótanács és a Kolozsvári Református Egyházköztség tanácsa (melynek 7 éven át lelkipásztora volt) is külön kiad gyászjelentést. A teológia díszterméből Antal Gábor dunántúli püspök imája, Kenessey Béla gyászbeszéde, Nagy Károly búcsúztatója után kísérték ki a Házsongárdi temető főkapuval szembeni díszsírhelyére. A temetésen elhangzott beszédekből, megjelent emlékcikkekben talán a fiú és a leendő vej, Ravasz László állította össze a közel százlapos kis füzetet: *Málnási dr. Bartók György emlékezete*. Ebben olvasható Ravasznak az 1908. szeptember 15-i teológiai Bartók-megemlékezésen elhangzott beszéde is: *Dr. Bartók György mint teológus*. Egész életében professzornak készült, s ezt sohasem érthette el. Pedig a forrásokig visszanyúló, ritka alapos tudós volt – állapítja meg. Majd így összegez: „Dr. Bartók György kritikai szellem volt, és éppen ezért tartom igazán nagy teológusnak. Mert végzetes tévedés az, hogy a kritika megöli a hitet. Nem. A kritika megmenti a hitet.” Ezt az apja által áhított és megkezdett utat aztán a fiú végigjárta, kiteljesítette. Ugyancsak a fiú és a vej teszi közzé 1910-ben és 1912-ben *Bartók György püspök összegyűjtött művei* két kötetében a főpap 39 prédikációját.

Az apa mintegy halálával is egyengeti fia útját a professzorság felé. A teológiai igazgató, Kenessey Béla kerül a püspöki székbe, s ezzel megürül az egyik bibliatudományi tanszék. De ennek elfoglalásáig még egy nagyenyedi tanévet kell végigdolgoznia ifjabb Bartóknak.

A Bethlen Kollégium rendes tanáraként a III. osztály főnöke, magyart, németet, történelmet és franciát tanít heti 20 órában. Rendhagyó módon nem a tanévkezdéskor, hanem az október 31-i reformációi emlékünnepeken mondja el beköszöntő beszédét: *Kálvin mint nevelő*, mely az értesítőn kívül a Protestáns Szemlében is megjelenik. Kálvin ideáljából indul ki: „az autonóm, a szabad keresztyén ember”-t kell megteremteni. Kálvin Kátéja, levelezése, iskolai rendtartása elemzésével jut el a végkövetkeztetéshez: Kálvin hite szerint a vallás, az erkölcs és a tudomány tesz igazán szabaddá. A nagyenyedi Szabadlíceumban *A művészi élvezésről* tart előadást Bartók,

³⁴ Az Erdélyi Ref. Egyházkerület Kolozsvárt, 1907. évi november hó 9–11-ik napjain tartott közgyűlésének Jegyzőkönyve. Kolozsvár 1907. 39, 51, 52.

³⁵ Az Erdélyi Ref. Egyházkerület Theol. Fakultásának elöljárósági jegyzőkönyve. (Kézirat az Egyházkerületi gyűjtőlevéltárban.) 1907. okt. 2. (39. sz.), okt. 5. (52. sz.).

s a kolozsvári Bethlen Kör meghívásának is eleget tesz: Pál apostolról ad elő. Egyetlen munkája kötdik Nagyenyedhez. A kollégium kéziratárában rábukkan Il. Apafi Mihály fejedelem imádságoskönyvére, s bevezetővel ellátva a Református Szemle 1909-es évfolyamában közli a kötet hét imádságát.

Közben a Református Egyházkerület 1908. április 7–9-i rendkívüli közgyűlése meghirdeti a teológia újszövetségi exegetikai tanszékét. Az október 20-i határidőre két folyamodvány érkezik be: a Bartók György és a Szolga József körösbányai lelkészé. Az utóbbi talán Bartók osztálytársa volt Szászvároson, s az 1925-ös kollégiumi emlékkönyv szerint kassai teológiai magántanárként halt meg. A pályázat előadója, Péter Károly (Bartók egykori tanítója) egyedül Bartókot minősíti megfelelőnek, akit a november 7–9-i közgyűlés 67 szavazattal egyhangúlag megválaszt.³⁶ E választás egy számunkra tisztázatlanul maradt előzménye Bartók teológiai magántanári címe. A Teológiai Fakultás tanári kara 1908. március 23-án foglalkozik Bartók kérésével, hogy a bölcsészettől megnyert képesítettségét teológiai docensi vizsga letételével egészítse ki az újszövetségi bibliai tudományokból.³⁷ A tanári kar iratait rendben találja, de a szabályzatra hivatkozva közli, hogy csak a dolgozat leadása után legkevesebb hat hónappal tűzheti ki a szóbeli vizsgát. Az akkor épp sajtó alá kerülő dolgozat minden bizonnyal *A Jakab levele. Tanulmány az őskeresztyén irodalom köréből*. Az édesapja emlékének dedikált 96 lapos értekezés tulajdonképpen 1905-ös dolgozata kibővített változata. Első részében Jakab levelének fordítását, filológiai és biblika-teológiai magyarázatát tartalmazza. A második rész a nevesebb teológusok nézeteit összegezi a levélről, a harmadikban pedig saját véleményét fejt ki. Az előszóban rámutat, hogy az őskeresztyén irodalom állandóan foglalkoztatja „meg lévén győződve, hogy mai kultúránk legmélyebb gyökérszálai az őskeresztyénség talajába nyúlnak” Az ügy folytatására semmilyen dokumentum se utal. Úgy tűnik, hogy Bartóknak már filozófiából megvolt az elismert teológiai magántanársága. Ehhez akarta most az újszövetségi tárgycsoportot illeszteni, hogy így a meghirdetett tanszéket biztosabban elnyerje. Hogy végül szeptember-október táján (a hat hónap elteltével) letette-e a magántanári vizsgát, erre az értesítőkben semmilyen utalást sem találunk. Az is lehet, hogy a rendes tanárrá történt megválasztásával ez a vizsga tárgyalanná vált. Zoványi Jenő Egyháztörténeti Lexikona szerint Sárospatakon szerzett magántanárságot Bartók – ott bizonyára gyorsabb volt az eljárás. A sárospataki értesítőkben erre nem történik utalás. Tény, hogy Bartók adatai között többször is felbukkan 1908-as teológiai magántanársága.

1908 a családalapítás éve is Bartók számára. A kolozsvári belvárosi református Házassági anyakönyv 28. lapjának 15. számú bejegyzése szerint 1908. július 4-én eskette Nagy Károly teológiai igazgató Ravasz Lászlót és a 22 éves Bartók Margitot. Az egyik tanú Bartók György. A következő lap 22-es bejegyzése szerint október 17-én Bartók Györgyöt adta össze a 24 éves Ákontz Ilonával Nagy Károly. Itt meg Ravasz László és Ákontz Ernő főhadnagy szerepel tanúként. Így került a két barát és pályatárs sógori kapcsolatba. Ákontz Ilona édesapja, Sándor kézimunka- és rövidáru-nagykereskedő volt. A Főtéren és a Wesselényi Miklós utcában tartott üzletet. A fiatalasszonynak két leány- és négy fiútestvére volt.³⁸ A boldogan indult házasságot hamar beárnyékolta a betegség: alig 30 évesen, hosszas szenvedés után a világháború kitörése idején, 1914. augusztus 7-én ragadja el a halál Bartók Györgynét. Így írhatja gyászjelentése: „Világok háborgása kezdetén csöndesen elszenderült, álmai felett virraszt az a szeretet, amely életében körülrajongotta, érteite hősies harcot vívott a halállal, és drága emlékezetét szüntelenül áldja.”³⁹ A Házsongárdi temetőben „Az Úr gondolata” címmel Jeremiás 29,11 alapján mondott szép be-

³⁶ Az Erdélyi Ref. Egyházkerület Kolozsvárt, 1908. évi november hó 7–9-ik napjain tartott rendes közgyűlésének Jegyzőkönyve. Kolozsvár 1908. 9, 40, 46.

³⁷ A kolozsvári Ev. Ref. Theologiai Fakultás tanári karának jegyzőkönyve. (Kézirat az Egyházkerület gyűjtőlevéltárában.) 1908. márc. 23-i ülés 67. sz.

³⁸ Az örmény eredetű katolikus Ákontz családról ír Mikó Imre *A csendes Petőfi utca* (Kolozsvár-Napoca 1978) 43–44. lapjain.

³⁹ Újság 1914. aug. 9.

szédet koporsója felett Ravasz László.⁴⁰ A házasságból még 1909-ben Judit nevű leányuk született. Mintha itt is az apa sorsát ismételné a fiú. De nála hosszabb idő kell a feledéshez, az újbóli házasságkötéshez.

A teológiai, majd egyetemi tanár

Az Erdélyi Református Egyházkerület Teológiai Fakultásának tizenötödik tanévét 1909. szeptember 12-én délelőtt különös ünnepélyességgel nyitották meg. Az intézet történetében másodszer került sor tanárbeiktatásra. 1907-ben Ravasz László, most Bartók György foglalta el tanszékét. Megjelent maga Kenessey püspök Péter Károly titkár, Kálmán János tanügyi előadó és Pünkösti Pál főszámvevő kíséretében. A tudományegyetemet Lőte József prorektor, a bölcsészkart Csengery János dékán és Schneller István prodékán, az Unitárius Teológiai Akadémiát Boros György dékán, a Református Kollégiumot Balogh Károly igazgató képviselte. Ott voltak a főgondnokok, a tanári kar és diákság teljes létszámban. A püspök imája és az igazgatótanácsi határozat felolvasása után Bartók György letette a hivatali esküt, majd felolvasta székfoglaló értekezését. Erre Nagy Károly igazgató válaszolt, s egyben évnyitót is tartott. Kenessey püspök az egyházkerület üdvözlétet tolmácsolta, a Tebenned bízunk hangjaival zárult a többórás ünnepség.

Bartók székfoglaló értekezése⁴¹ ritka alapossággal kidolgozott tudományos programnyilatkozat, mely mind az erdélyi teológiai irodalom, mind pedig az intézet történetében korszakos jelentőségű, s egyben legalaposabban kifejti az új professzor teológusi álláspontját. Az ekkor még csak II. éves hallgató Makkai Sándor 1925-ben helyezi el ezt a hitvallást az erdélyi egyházi irodalom történetében.⁴²

Egyházi írónk első nemzedéke a Kovács Ödön körül csoportosuló liberális irányzat híve, egyik szószólójuk éppen idősebb Bartók György. A második nemzedék a kolozsvári teológián alakul ki, s már megosztott. Egyrészt továbbviszi az enyedi liberalizmus hagyományait, másrészt a meghívott, Budapesten képzett professzorok, Kenessey Béla és Kecskeméthy István magukkal hozzák a pietista vagy evangéliumi irányzatot. Az egyik irányzat ereje a tudományosságban, a másiké az öntudatos hitben rejlett. A kettő egyesítésére a gyakorlatban már Nagy Károly is kísérletet tett, de az igazi egységet Ravasz László teremtette meg, aki Makkai szerint „a magyar református egyházi irodalom legkiválóbb és eddig legmagasabb rangú képviselője”

Hol helyezkedik el ebben az értékrendszerben Bartók?

Székfoglalójának címe: *A vallástudomány tárgya és módszere*. Ebben, az apjától örökölt fel fogását Böhm filozófiájával és a német újkantiánusok nézeteivel gazdagítva, egy tudományos rendszert épít fel. A tárgy meghatározásánál a teológia fejlődéstörténetéből indul ki, s feladatként a vallás lényegének tisztázását tartja. Ehhez két tudományágat vesz igénybe: az általános vallástudományt, mely vallástörténetre és vallásfilozófiára oszlik, valamint a keresztyén vallástudományt, melynek történeti, filozófiai-dogmatikai és gyakorlati ágait különbözteti meg. A módszerre vonatkozóan leszögezi: „A tekintély elvének módszerével szemben” a szabad vizsgálódás, „a szabad kritika szellemének módszerét” ajánlja. Megkülönbözteti a filológiai-történeti és az axiológiai módszert. Makkai megállapítása szerint ez a vallástudományi koncepció a Kovács Ödön-féle irányzat csúcspontja, egyedül a gyakorlati ág beillesztését találja vitathatónak. Hanem ez a tudomány így öncélú, nem teológia. Hiányzik belőle az egésznek életet adó vallásos élmény.

⁴⁰ RSZ 1914. 539–541.

⁴¹ *Értesítő* 1909/1910. 3–26.; RSZ 1909. 569–571, 585–588, 603–605, 623–627, 640–643, 655–657.

⁴² Makkai Sándor: *Az erdélyi református egyházi irodalom 1850-től napjainkig*. Cluj-Kolozsvár 1925. Bartókról a 40–43. lapon ír.

Erre a tényre már Nagy Károly igazgató is utalt válaszbeszédében.⁴³ Azt fejtegeti, hogy szabad-e az Újszövetséget csupán emberi alkotásként tanulmányozni, vagy isteni kijelentésnek kell-e elfogadni. Bartók a tudományosság mellett elkötelezte magát, s ha rendületlenül kitart, nem lesz-e ez az egyház kárára? A teológia ugyanis gyakorló papokat nevel. Akik elsősorban hívő emberek kell hogy legyenek, s csak azután kritikusok. A jeremiási intelmet ajánlja az új professzor figyelmébe: „gyomlálj, ronts, vezess, törj – építs és plántálj! Gyomlálj minden időit, gyarlót, mulandót, emberit, építsd az örök istenit!”

Bartók György beiktatásával ismét teljessé, öttagúvá vált a tanári kar, a diákság létszáma 115 volt, akikhez még 25 bennlakó tanárjelölt egyetemista csatlakozott. A teológusok között a már említett Makkai mellett a III. éven Gönczy Lajos, Tavasz Sándor, Révész Imre, IV. éven pedig Imre Lajos, Musnai László, Vásárhelyi János nevével találkozunk. Az új professzor kívánságára a püspök jóváhagyta, hogy a két bibliatudományi tanszéket ószövetségire és újszövetségire válasszák szét. Addig az egyik exegetikai, a másik inkább irodalomtörténeti jellegű volt. Bartókra hárult tehát az Újszövetséggel kapcsolatos minden tárgy előadása, s emellett önkéntesen 8 hallgató részére exegetikai szemináriumot is vezetett, melyen heti két órán Márk evangéliumát dolgozták fel. Mint legfiatalabb tanár, ő lett a tanári kar és a teológiai vizsgálóbizottság jegyzője.

A teológia előjárósága 1909 őszén többször is foglalkozik Bartók lakásügyével, mert nem hajlandó elfoglalni a neki kiutalt intézeti lakást, végül lakáspénzt szavaznak meg részére. A tanári kar már október 11-én a kerületi közgyűlés tagjává választja.⁴⁴ A szabályzatnak megfelelően előterjesztik pappá szentelését, melyre 1909. november 14-én kerül sor a közgyűlés keretében. Kenessey püspök és Nagy Károly főjegyző 28 lelkézt szentel fel e napon. Majd a szertartást követően kivonulnak a Házsongárdi temetőbe, ahol Vásárhelyi Boldizsár beszédével leleplezik Bartók György püspök síremlékét.

1912 júliustól, a négyéves periodicitás elvének megfelelően, Kecskeméthy Istvánt választják meg igazgatónak, Bartók lesz a konviktusi-internátusi felügyelő, a könyvtáros és az előjárósági jegyző. A következő, 1916-ben kezdődő ciklusra újra Kecskeméthy az igazgató, de Bartók feladatai egy részét átadhatja fiatalabb kollégájának, Révész Imrének. Az előjáróság jegyzője és könyvtáros marad. Professzortársaival együtt 1910-től ő is aktív tagja lesz a kolozsvári Unio Szabadkőműves Páholyoknak.⁴⁵

Bartók alapkursusait „kézirat gyanánt” diákjai rendelkezésére bocsátja. 1909-ben adja ki a Teológus Kör *Az újszövetségi görögség nyelvtanát*, 1911-ben *Az Újszövetség iratainak teológiai gondolatait*. Mindegyik német forrásmunkákra alapozó, paragrafusokra osztott tankönyv.

Paradox módon az I. világháború végéig terjedő időszakban – az egy Ravasz Lászlót kivéve a teológia egyetlen professzora sem gyakorolt akkora hatást a hallgatókra, mint a tudományegyetemen kötelezően hallgatott Böhm Károly. A Ravasszal és Bartókkal fellépő, valamint náluk fiatalabb nemzedék mind elsősorban Böhm-tanítványnak vallotta magát. A mester 1911 májusában bekövetkezett halálát az egész teológia meggyászolta. „Nagy szelleme, mely a bölcsészeti gondolkodás terén nem egy új ösvényt vert, puritán erkölcsi jelleme, előkelő, nemes egyénisége mély és maradandó hatással volt teológusifjúságunk legjobbaira. Bölcsészeti álláspontja – felületesebb pillantás mellett – nem nagyon kedvezett a teológiának, melytől a tudományjellegét is megtagadta. De minden dogmatizmus ellen küzdő kriticismusával, a gondolkodás szabadságának megalkuvás nélküli követésével és érvényesítésével, a minden kritikát kiálló személyes meggyőződés követelésével és respektálásával, a – bár bizonyos egyoldalúsággal csupa »intellektus«-ként értelmezett – szellem önértékének szigorú kivonásával az igaz protestantizmus érvényesülésének elévülhetetlen szolgálatokat tett” – írja róla az 1910/1911-es Értesítő. Képe maig is a teológiai tanácsteremben az alapító professzoroké mellett függ.

⁴³ Értesítő 1909/1910. 27–32.

⁴⁴ Az Erdélyi Ref. Egyházkerület Theol. Fakultásának előjárósági jegyzőkönyve 1909. jún. 18. (35. sz.), okt. 14. (57. 66. 67. 68. 76. sz.).

⁴⁵ Vö. Barcsay Adorján–Palatinus József: *A szabadkőművesség bűnei. Egy vidéki páholy titkai*. Bp. 1921. II. köt. 31. és J. E. (Jancsó Elemér): *Az Unio Szabadkőműves Páholy ötven éve 1886–1936*. Cluj 1937. 24–27.

Böhm leghűbb, legkövetkezetesebb tanítványa, kultuszának kialakítója pedig éppen Bartók György volt. Még hozzá nyújthatta be *Az erkölcsi érték filozófiája* című 160 lapos magántanári értekezését. A címet és az előadási jogot már csak 1912. február 29-én kapta meg. Ettől fogva „a moralis philosophia és a moralis philologia történetének” tárgyköréből hirdethetett meg kollégiumokat. Nem tudjuk, hogy Bartók ekkor megpályázta-e Böhm egykori katedráját, tény: 1913-tól Pauler Ákossal töltötték be a tanszéket. Bartók azonban félévenként meghirdeti kurzusait, melyek közül egyeseket a teológusok is látogatnak.

Megható az a mód, ahogy Bartók maga köré gyűjti Böhm tanítványait, tisztelőit, s valósággal megszervezi a filozófiatörténetben „erdélyi iskola”-ként számon tartott csoportosulást. Nekrológot ír Böhmről az Egyetemi Lapokba és az Athenaeumba,⁴⁶ sajtó alá rendezi a család megbízásából 1912-ben Böhm főművének, *Az Ember és Világának* a IV. kötetét, majd megalapítja a Böhm Károly Társaságot.

1913. május 13-án az Egyetemi Könyvtár előadótermében „a szellem munkásai igazi, nagy és bensőséges ünnepet” ültek – kezdi beszámolóját Ravasz László.⁴⁷ „A gyűlés legelső pontja gyanánt Bartók György, teol. fakultásunk professzora, egyetemi magántanár, Böhm egyik leghívebb tanítványa és legavatottabb szellemi örököse újította föl művészi tömörségű előadásában a nagy ember emlékezetét, rajzolta meg filozófiája körvonalait, személyisége alapvonásait, s mutatta föl az általa képviselt szellemet úgy, mint nemzetünk etikai és kulturális fejlődésének egyik leghatalmasabb szerepre hivatott erőtényezőjét. A nagy és megindult tetszéssel fogadott előadás után az eszméhez és az alkalomhoz méltó, melegebbnél melegebb üdvözlések hangzotak el.” Az üdvözlők között volt az akadémia, a kolozsvári egyetem, az Erdélyi Múzeum-Egyesület, a debreceni főiskola, a kolozsvári református és unitárius teológiák, több egyesület és középiskola képviselője. A társaság célkitűzései között „a magyar filozófiai irodalomnak tudományos szellemben való művelése és fejlesztése” szerepelt az első helyen. Továbbá Böhm szellemi hagyatékának ápolása, kiváló magyar gondolkodók műveinek a kiadása, felolvasások rendezése s esetleg egy folyóirat megjelenítése voltak a konkrétabb vállalások. 45 alapító és pártoló tag mellé 27 rendes tag sorakozott fel. Ügyvezetőül Bartókot, titkárul Makkai Sándort választották. A vezetőségbe Nagy Károllyal és Pauler Ákossal kezdve Varga Béláig a legjelesebb kolozsvári bölcselek kerültek. A nagy visszhangot keltett megalakulás után alig maradt nyoma a további tevékenységnek.

Megindították a Philosophiai Értekezések füzetsorozatát Bartók és Makkai szerkesztésében. Első számként Bartóknak az alakuló ülésen elhangzott előadását hozták: *Böhm Károly tana és személyisége* (1913). Második számnak Makkai dolgozatát ígérték: *A nagy személyiségek nevelői jelentősége*. Ez ugyan megjelent Budapesten, de már nem ebben a sorozatban. Bartók sajtó alá rendezte Böhm *Összegyűjtött műveinek* I. kötetét (1913), melyben öt 1867–1883 között keletkezett tanulmányát tette közzé a társaság költségén. Egyetlen felolvasógyűlést tartottak október 25-én: Tankó Béla a transcendentalizmus filozófiai eszményéről értekezett.

Ugyancsak 1913-ban Kajlós (Keller) Imre állított össze egy háromkötetes emlékkönyvet *Böhm Károly élete és munkássága* (Besztercebánya 1913) címmel. Ennek második és harmadik kötete Böhmről szóló, illetve filozófiáját alkalmazó tanulmányokat tartalmaz. A II. kötetben olvasható Bartók százlapos dolgozata: *A logikai érték tana* (*Bevezetésül Böhm filozófiájába*). Bartók nevéhez fűződik Böhm bölcseletének bemutatása a német szakkörökben. A Lipcsében megjelenő Zeitschrift für Philosophie und Philosophische Kritik 1918-ban megjelent 165. kötetében kinyomtatott közel 40 lapos kismonográfiájának címe: *Die Philosophie Karl Böhms*.

Bartók nyolc évig volt a Teológiai Fakultás rendes tanára. Kétségtelenül kötelezettségeinek eleget tett, de munkássága súlypontja egyetemi magántanári előadásai kezdetétől áttevődött az egyetemi berkekbe, s kutatásaiban is a filozófiára összpontosított. Bár lelkésszé szentelték, egyetlen utalás sem található arra nézve, hogy prédikált vagy valamilyen más lelkesítő szolgálat-

⁴⁶ ErdL 1911. 317–319.; Athenaeum 1911. II. sz. 1–8.

⁴⁷ *A Böhm Károly Társaság megalakulása*. RSZ 1913. 313–315.

ban részt vett volna. A teológiai értesítő megőrizte a Széchenyi István gondolkozásáról halála 50. évfordulóján tartott emlékbeszédét (1909/1910). Az I. világháború kitörésekor a teológiai tanárok november 11. – december 16. között a díszteremben felolvasó ciklust rendeztek. Ennek utolsó előadását Bartók tartotta: *A háború mint a szellemi élet újjászülője*. A Kenessey püspökével együtt összesen hat előadás *Háború és Élet* (1914) címmel külön füzetben jelent meg. A másik közös teológiai kiadvány, melyben Bartók is szerepel, *A mi vallásunk* (1917). Ezt a reformáció négy százados évfordulójára állították össze a teológia tanárai „a művelt közönség számára”. Lényegében mindegyik professzor a maga tantárgyát foglalta össze közérthető formában. A megjelent I. kötet Kecskeméthy ótestamentumi (3–124.), Bartók újszövetségi (125–187.) és Révész Imre keresztyén vallástörténeti (189–313.) fejezeteit tartalmazza. A Bartók jegyezte, 31 paragrafusra osztott rész három egysége: Jézus evangéliuma Istenről; Pál apostol evangéliuma Jézusról; Az ún. jánosi iratok evangéliuma Jézusról. Az összefoglalásban megjegyzi: „Az előző cikkelyekben igyekeztünk előadni az újszövetségi iratoknak vallási gondolatait, amint azok Jézusnak tanítását és erről a tanításról való elmélkedéseket magukban foglalják. Tartózkodtunk a kritikától, és tartózkodtunk a tudálékos részletezéstől is. Csak a lényegét akartuk röviden, de világos érthetőséggel előadni.” A kötetet ismertető Tankó Béla úgy véli, hogy az újszövetségi rész az egészhez viszonyítva a kelleténél rövidebb.⁴⁸

Bartók teológiai tanárságának idejét a tanítvány, majd kolléga Révész Imre *Vallomásaiban* jellemzi. Nemes és magasröptű intellektualizmus székhelye volt ekkoriban az intézet. Bár a tanárok nagy része és a diákok egy fedél alatt éltek, alig létezett közöttük „társadalmi közösség”. A tanárokat becsülték, egyik-másikat szerették, Ravaszt egyenesen csodálták. „Bartók György a törhetetlen szorgalomban s csodálatos olvasottságban volt főleg mintaképem. Azt eleitől fogva láttam, hogy filozófiai elmélyedésben sohasem bírom utolérni, még követni sem, de igyekeztem magamévá tenni pompás kritikai szellemét és elérni azt az imponáló készütséget, mely őt, a tulajdonképpen szív szerint filozófust, mint újszövetségi exegetát is már kezdő tanár korában kitüntette.”⁴⁹

Egyetemi magántanárként 1912/1913-ban kezdi el Bartók előadásait.⁵⁰ A görög erkölcsfilozófia, majd a keresztyén erkölcsfilozófia története képezi előadásai tárgyát, heti 3–4 órában. Arisztotelész etikáját olvastatja és magyarázza szemináriumon. A következő tanévben már az újkori erkölcsfilozófiát taglalja Descartes-tól Kanton át „napjainkig”. 1914/1915-ben az akarat szabadságról és a filozófiai erkölcsstanról hirdet kollégiumot, Kant-szöveget elemez szemináriumon. 1915/1916-ban is folytatja a filozófiai etikát, s *A háború és erkölcsiség* címmel hirdet ingyenes kurzust. E tanévben Pauler Ákos távozik a pesti egyetemre. A hivatalos helyettesítéssel Schneller István és Hornyánszky Gyula professzorokat bízzák meg. De a szakmabeli filozófus most már Bartók lesz. Melléje felzárkózik 1915 őszétől Varga Béla is, a logika magántanára. 1916/1917-ben Schopenhauer és Nietzsche filozófiájáról hirdet új kurzust Bartók. Közben kírják a pályázatot a megürrült tanszékre, s 1917. június 1-i dátummal Bartók elnyeri az áhított nyilvános rendes tanári státust.

A kinevezést követően pár napra, június 17-én így ír a Református Szemle: „Őszinte szívből örvendünk, hogy dr. Bartók György mostantól kezdve nem közönséges munkaerejének osztatlan teljességével első szerelmének: a filozófia művelésének szentelheti magát. Nem csekély megnyugvásunkra szolgál az is, hogy a protestantizmus szellemének ismét egy erőteljes képviselője érvényesül azon az egyetemen, ahol a mi teológusaink bölcsészeti kiképzésüket nyerik. Dr. Bartók Györgyre, a filozófusra sem volt közönséges nyereség az Újszövetség világával való közelebbi ismeretség, melyet fakultásunkon nyolc évig művelt. Most, amidőn távozik körünkől, az igazságot őszinte lélekkel kereső tudós teológustól és mindig egyenes lelkű jó kollégától való megválásunk fájdalomhoz járul a gond az alkalmas utód megtalálása iránt.”⁵¹ A következő,

⁴⁸ PSZ 1919. 78–80.

⁴⁹ Révész Imre: *Vallomások*. Teológiai önéletrajz és válogatott kiadatlan kéziratok 1944–1949. Bp. 1990. 22.

⁵⁰ Tanrend 1912/1913 és a következő tanévek.

⁵¹ Dr. Bartók György egyetemi tanár. RSZ 1917. 215.

1917/1918-as tanévre kiadott teológiai értesítőben Kecskeméthy igazgató az intézet egykori neveltjét, majd tanárát, mindkét minőségében „méltó díszét” búcsúztatja. „Szeretetünk és áldásunk kíséri magasba lendülő további útján is” teszi hozzá.⁵² Bartók a teológiai előjárásának továbbra is tagja maradt.

A kolozsvári egyetem történetéből még két tanév volt hátra az elvételig. Bartók szemeszterenként 7–7 órát hirdetett, ezekben filozófiai enciklopédiát, bölcsellettörténetet, lélektan és logikát adott elő. Szemináriumi tanárképzői gyakorlatok voltak a lélektan és logika köréből. Az egyetemi almanach évről évre közli sokasodó címeit, műveinek jegyzékét. Tagja volt az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek, 1912-től 1917-ig a bölcsészeti szakosztály titkári tisztségét is betöltötte. Az 1910-es években tagjává választotta a Magyar Filozófiai Társaság, a Magyar Társadalomtudományi Társaság és ennek Szociológiai Bizottsága, a németországi Kantgesellschaft és a Schopenhauergesellschaft. 1915-től a Magyar Filozófiai Társaság választmányába is bekerült. Végül a legmagasabb magyar tudományos fórum, az akadémia is jutalomban részesítette.

Mindezen elismerések mögött kitartó tudományos munkásság, több tucat rangos tanulmány állt.

A vallástudomány terén különösen a Biblia valóság hátterére, keletkezésére vonatkozó ekkori összehasonlító kutatások és ásatások érdekelték. A perzsa Mitra-vallás keresztényiségre gyakorolt hatásáról szóló egyik első tanulmánya a Protestáns Szemlében.⁵³ Ugyanott ismerteti Alfred Jeremias lipcei magántanár könyvét a mezopotámiai ásatások tanulságairól az Ótestamentum szempontjából. Az Erdélyi Protestáns Lapban Jeremias egy másik könyve alapján az összehasonlító vallástörténeti módszer eredményeit kommentálja az Újtestamentumban fellelhető babiloni vonatkozások kimutatásában.⁵⁴ A Református Szemlében a palesztinai újabb ásatásoknak az Őszövetségre vonatkozó tanulságait összegezi.⁵⁵ E dolgozatok a valóságra kíváncsi kritikus termékei.

Hosszabb dolgozatban foglalkozik az őskereszténység korának szociális vonatkozásaival, valamint kora szocializmusának a kereszténységhez való viszonyával.⁵⁶ Magabiztosan állapítja meg, hogy „A szocializmus jövője rövid életű. A szocializmus hatalmas arra, hogy küzdjön és rontson, de nem elég hatalmas arra, hogy építsen”. A szocializmus épp az erkölcsi szerepét becsüli le. „Amely szellemi irányzat az evangéliumot megveti, maradandót alkotni nem fog soha.”

Alapvető dolgozatot közöl a Református Szemlében *A vallás és a modern kultúra viszonyáról*.⁵⁷ Abból indul ki, hogy Prohászka püspök egy legutóbbi beszédében kárhoztatta a modern kultúrát. Sabatier francia teológus nyomán vizsgálja a modern filozófia és a vallás tanításainak lehetséges ütközési pontjait, külön a katolikusoknál, külön a protestánsoknál. Végkövetkeztetése, hogy kölcsönhatásnak kell kialakulnia. A vallás és a filozófia nem zárhatja ki egymást, „mint testvér fog élni egymás mellett és egymásért”. Szintén tájékozódó jellegű hosszabb tanulmányt írt *A vallás problémája napjaink bölcséletében* címmel.⁵⁸ Két fő csoportra osztja kora filozófusait. Eucken, Volkelt és társaik a vallás szellemében való gyökerezését tanítják. Böhm, Schneller, Windelband ezen felül a vallásnak értékjellegét is tulajdonítanak.

1909-ben lesz munkatársa Bartók a Magyar Társadalomtudományi Szemlének. Itt két tanulmányban is valláspszichológiai kérdésekkel foglalkozik: a vallás keletkezését, fejlődését, a kultusz formáit kutatja francia szakirodalom alapján. Majd a vallásos élet tényeit visszavezeti a szellemi élet törvényszerűségeire. E folyóirat hozza különben Bartók néhány szociológiai dolgo-

⁵² Értesítő 1917/1918. 4.

⁵³ PSZ 1904. 103–110.

⁵⁴ ErdPL 1907. 3–4, 11–12, 18–19, 27–29.

⁵⁵ RSZ 1911. 202–205, 216–219.

⁵⁶ PSZ 1908. 213–220, 289–297, 580–587.

⁵⁷ RSZ 1909. 291–293, 307–310, 323–325, 353–356, 372–376, 387–390.

⁵⁸ PSZ 1915. 507–522, 599–614.

zatát és ismertetését is. Az *Evolutio és sociológiában*⁵⁹ a fejlődés axiológiai kötöttsége mellett tesz hitet, s elveti a társadalom mechanikus Darwin–Spencer-féle fejlődési magyarázatát.

Az 1910-es évek folyamán az etika kerül Bartók érdeklődésének középpontjába. Ennek lett az egyetemen magántanára, s rendre kidolgozta a keresztyén erkölcsfilozófia történetét, az ókor görögségét, a reformáció erkölcsi felfogását elemezte. Ezek mintegy átmenetet is képeztek a vallástörténeti megközelítés felől a filozófiatörténeti felé. Majd a világháború után pedig egy hatalmas etikátörténeti művé álltak össze.

Alkalmi dolgozatokban a filozófiatörténet magyar múltjának feltárását is szakszerűen szolgáltatta. A „leghivatalosabb” magyar filozófiai folyóiratban, az akadémia által kiadott Athenaeumban eleinte az *Adalékok a magyar philosophia történetéhez* sorozattal jelentkezett. A nagyenyedi Mihályi Károlyt⁶⁰ mint a filozófiai pszichologizmus rangos képviselőjét, a marosvásárhelyi, majd szintén enyedi Köteles Sámuel professzort⁶¹ a kantianus filozófia legjelentősebb magyar terjesztőjeként idézte emlékezetbe. Széchenyi István gondolkozását elemezve,⁶² a legfőbb értéket kutatta benne, s ezt „a kiművelt emberfő”-ben találta meg. A nemzet műveltségének felemelése által akarta nagyvá tenni nemzetét. Kölcseyről tartott múzeum-egyleti előadásában⁶³ is a Lessing, Goethe és Schiller nyomán kialakított ideálokhoz mért kritikái hasznosságát hangsúlyozza. Erdélyi János gondolkodását elemezve,⁶⁴ egy egész korszakot jellemez: „A XIX. századi magyar gondolkodás történetében Köteles az etikus, Széchenyi a politikus mellett ott áll Erdélyi mint esztétikus, bizonyosságot tévén tanításaival, hogy a magyar nép igenis reá született a dolgoknak bölcsészeti vizsgálatára, csak reá kell kényszeríteni a rendszeres, elmélyülő gondolkodásra.” A következő évtizedekben Bartók inkább az elmélet fele fordul, egy-egy tanítványát állítja rá a filozófiatörténetre.

Az első világháború kitörését követő lelkes, hazafias hangulat – mint láttuk – a teológia tanári karát is magával ragadta. Előadás-sorozatot szerveztek 1914-ben. Az itt elhangzott Bartók-dolgozat lett a magva az 1915/1916-os nyári szemeszterben tartott egyetemi magántanári kollégiumának. A hét előadást egy 91 lapos füzetben is megjelentette: *Háború, közművelődés, nemzetnevelés* (1916). Ebben a háború fogalmának, jogos és jogtalan jellegének meghatározásából indul ki, majd az erkölcsre, kultúrára gyakorolt szerepét, nemzetnevelő hatását vázolja. Bíz benne, hogy a háború majd megújítja a nemzeti szellemet, „új életet fakaszt”. Bartók egyetlen művének sem volt ekkora visszhangja, számosan ismertették, hivatkoztak rá. A Protestáns Szemlében Vásárhelyi József a „magyar háborús erkölcsfilozófiai irodalom határozott nyeresége”-nek tartja.⁶⁵ Imre Lajos szerint: Legnagyobb érdeme a könyvnek az, hogy tudományos filozófiai alapon van fölépítve, s így előnyösen üt el a sok „itt is, ott is olvasható kapkodó ötletszerűséggel összeállított cikkecskétől”.⁶⁶ A sok dicséreten felbuzdulva, Bartók beküldte a kötetet az akadémia publicisztikai cikksorozat-pályázatára. Itt azonban Concha Győző államjogász véleményezte a kötetet, kimutatva, hogy az államtan terén tájékozatlan a szerző, s így a művet nem ajánlotta díjazásra.⁶⁷

Ha ezzel a művel nem is, de egy másik, kifejezetten filozófiai pályamunkával Bartók elnyerte az akadémia tetszését. A „Kant etikája és az etika történelmi hatásának kritikai tárgyalása” pályakérdésre beérkezett négy dolgozatból Alexander Bernát és Pauler Ákos a 2-es számút, „Az erkölcsi törvény bennem” (Kant) jelígeljűt vélte a legjobbnak. A szerző inkább apológiát, mint kritikát írt, „de nagy gonddal, szeretettel és kritikai körültekintéssel végzi ezt a munkát, igen egységesen, következetesen viszi keresztül főgondolatát, és becses segítséget nyújt Kant tanul-

⁵⁹ MTudSzle 1910. 1–19, 136–147.

⁶⁰ Athenaeum 1909. I–II. sz. 122–161., III. sz. 241–275.

⁶¹ Uo. 1910. I. sz. 52–85., 1911. IV. sz. 84–111.

⁶² *Gróf Széchenyi István gondolkozása*. Értesítő 1909/1910. 51–60.

⁶³ *Kölcsey kritikája és a kritikai művészet*. ErdMúz 1011. 33–52, 119–132.

⁶⁴ *Erdélyi János gondolkozása*. Uo. 1915. 7–25.

⁶⁵ PSZ 1916. 375–378.

⁶⁶ MPaed 1916. 432–433.

⁶⁷ AkÉrt 341. füzet (1918). 229–230.

mányozásában. Alap gondolata az, hogy Kant nem új erkölcsant akart adni, hanem az erkölcsi-ségnek mintegy ismeretant, mégpedig a transzcendentális módszer fonalan". Értékelik a mű második részét is, mely Kant hatását mutatja ki a német filozófiában. E dolgozat alapján Bartók Györgynek ítélnek a 100 aranyas Gorove-díjat.⁶⁸ A nagy sikert a Református Szemle 1918. júniusi száma külön méltató cikkben regisztrálja. A mű kiadása azonban a háborút követő anyagi viszonyok miatt sokáig késlekedett. Csak 1930-ban Az Akadémia filozófiai könyvtára sorozat 4. kötetként jelent meg 335 lapon, Böhm Károly emlékének dedikálva. Mint az előszóból kitűnik, Bartók felfogása a kérdésben 12 év alatt mit sem változott, mindössze néhány helyen bővítette, átfogalmazta a kéziratot. A Széphalom 1932-es évfolyamában közölt ismertetés jogosan állapítja meg,⁶⁹ hogy a könyv igazán akkor lett volna hatásos, ha németül vagy franciául jelenik meg s bekerül a nemzetközi szakirodalomba.

A Református Tanárképző élen

Az I. világháború végén, 1918. december 24-e délutánján a román királyi csapatok bevonulnak Kolozsvárra. December 29-én Románia parlamentje elfogadja a Románia és Erdély uniójáról szóló törvénycikkelyt, s ezzel a kolozsvári tudományegyetem is a Szebenben székelő Román Kormányzótanács fennhatósága alá kerül. Ismételten elhangzik az igény, hogy a kolozsvári egyetemet a románság vegye át, a magyaroknak legfeljebb Marosvásárhelyen vagy a Székelyföldön engedélyezik egyetem működtetését. 1919. február 17-én 2570 diákkal megkezdik a második szemesztert, s április 7-ig minden a szokásos rend szerint folyik. Ekkor azonban a meggyefőnök prefektus értesíti a rektort, hogy az egyetemet a román hatóságok veszik át, a tanárok csak úgy maradhatnak állásukban, ha hűségeskü tesznek a román királynak és két év múlva áttérnek a román tanítási nyelvre. Május 12-e delét tűzik ki az eskü bevételére. Az azelőtti napokban folyik az egyetemi tisztségviselők megválasztása. Kolozsváry Bálint jogászprofesszor lesz a következő tanév rektora, Márki Sándor a bölcsészeti kar dékánja. Ez alkalommal minden tanár egyenként nyilatkozik, s megtagadja a hűségeskü letételét. Erről nyilatkozatot fogalmaznak meg, mely rámutat, hogy a nemzetközi joggyakorlat szerint mindaddig, amíg békeszerződés nem dönt Kolozsvár hovatartozása felől, törvénytelen az eskü követelése. A nyilatkozatot Schneller István rektor május 12-én átküldi a prefektushoz, s már egy fél óra múlva három gyalogsági szakasz veszi körül az egyetem épületét. A prefektus, a közoktatási államtitkár, egy román magántanár, egy hallgató és egy őrnagy jelenik meg a rektori irodában, az egyetem átadásától vonakodó rektoron az őrnagy szimbolikus erőszakot alkalmaz, s ezzel az egyetem átvétele megtörténik. A rendes és rendkívüli tanárok elvesztik állásukat, a többi alkalmazott addig köteles helyén maradni, amíg az intézeteket, hivatalokat a román megbízottak átveszik.⁷⁰

Így vált Bartók György is állástalanná. A professzorok egy része önkéntesen távozott Budapestre, másokat a hatóságok utasítottak ki, úgyhogy 1919 decemberére a tanári kar közel fele a fővárosban volt. Közben november 3-án megnyílt az egykori magyar épületekben a kolozsvári román egyetem. A Kolozsvárt maradt professzorok várakozó álláspontra helyezkedtek. Egyrészt a békekötés kedvezőbb kimenetelében reménykedtek, másrészt figyelték a budapestiek újjászervezési kísérleteit. A menekült tanárok és hallgatók ott ugyanis február 25-től beindították a II. szemesztert.

1920 júniusában, mikor már nyilvánvalóvá vált a trianoni béke diktátuma, az erdélyi magyar vallásfelekezetek teszik az első lépést egy felekezeti tudományegyetem felállítására. Az egyetemi tanács Kolozsváron tartózkodó tagjaival egy nagyszabású, hat-hét karból, összesen 79

⁶⁸ Uo. 252–254.

⁶⁹ Széphalom 1932. 4–6. sz. 79.

⁷⁰ Az egyetemátvétel latinul clóadva: *Annales Universitatis Litterarum Regiae Hungaricae Francisco-Josephinae Kolozsváriensis atque Universitatis Litterarum Regiae Hungaricae Elisabethinae Pozsonyiensis de cursu scholastica a. 1920 habito*. Budapestini MCMXXI. Magyarul megtalálható Márki Sándor idézett művének IX. fejezetében.

tanszékből álló egyetem tervét dolgozzák ki, mely magába olvasztaná a tudományegyetem négy karán kívül a kolozsvári protestáns teológiai, a gyulafehérvári katolikus hittudományi karokat, valamint a Kereskedelmi és Gazdasági Akadémiákat.⁷¹ A protestáns teológiai kar például 12 tanszékkal biztosította volna a református, unitárius és evangélikus lelkészképzést. A diákok több általános jellegű tárgyat más karon hallgattak volna. 1920. június 21-én Mailáth Gusztáv Károly római katolikus, Nagy Károly református és Ferencz József unitárius püspök aláírásával a felekezetek történelmi jogaira hivatkozva bejelentik az oktatásügyi minisztériumnak az egyetem felállítását. A gesztusra a román közvélemény eleinte elnézően reagál, de aztán éles sajtókampány bontakozik ki, s egyértelművé válik, hogy különösen Kolozsvárt ilyen egyetem megindítását nem fogják engedélyezni. A kormány a bejelentésre semmilyen feleletet nem adott. Úgyhogy október táján egyre több diák s néhány további professzor távozott Budapestre.

Ha a felekezetközi egyetem nem is nyílt meg, minden különösebb hírverés nélkül Nagy Károly püspök kezdeményezésére és szeptember 16-i leirata nyomán a Teológiai Fakultás épületében egy Református Tanárképző Intézet létesült. Bár fenntartását a református egyház vállalta, tanárait és diákjait tekintve felekezetközi jellegű volt, kibocsátandó diplomái elismerését valamennyi magyar felekezet garantálta. A tanárképezde a teológia igazgatójának volt alárendelve, de befelé autonómiával bírt. Tanári kara évente elnököt és alelnököt választott, akik az anyagi és szellemi ügyeket önállóan intézték. A 39 tagú tanári kar magvát a még Kolozsvárt lévő egyetemi tanárok és magántanárok alkották, a többiek kollégiumi tanárok voltak, s előadói címmel oktattak. Az 1920/21-es tanévre Márki Sándort választották elnöknek, Bartók Györgyöt helyettes elnöknek. Hat tudományszakra vettek fel hallgatókat, ezek száma mindkét félévben 190 körül mozgott. A román sajtó csak 1921 májusában figyel fel az intézetre, s egymás után jelennek meg a támadó cikkek. Az állami hatóságok is kénytelenek nyilatkozni. Május 17-én Prie kultuszállamtitkár az intézet felállítását törvényellenesnek minősíti, de azért a tanév befejezését hallgatólagosan engedélyezik. Június elején Nagy Károly püspök felekezetközi küldöttséget vezet Bukarestbe. Groza erdélyi ügyek miniszterével, a kultusz- és oktatásügyi tárca vezetőivel folytat tárgyalásokat. A kormány elismeri a felekezeti iskolákat, de ezek tanárutánpótlása képzésére nem kínál megoldást.

A reménytelen helyzetben július elején Márki Sándor és Erdélyi László történészprofesszorok expatriálnak, hiszen az időközben Szegedre telepített kolozsvári egyetemen várja őket fenntartott tanszékük. Augusztus végén még készülnek a tanárképző újabb tanévének a megnyitására, azután szeptember elején elbúcsúztatják a szintén expatriáló Ravasz László püspökhelyettes teológiai igazgatót. Szeptember 22-én pedig a román kultuszállamtitkár elérkezettnek látja az időt, hogy betiltsa a tanárképző működését. Október elején irattárát is lefoglalják, s utóbb elszállítják az épületből. A tanárképző bezáratásának ügyét a Nemzetek Szövetsége elé vitték, de ez sem hozott megoldást, illetve talán annyi engedmény született: magyar tanszéket létesítettek a kolozsvári román egyetemen.

Bartók Györgyöt is várta a szegedi tanszéke, úgy tűnik, hogy az utolsók közt adta fel a reményt. Makkai Sándor 1921. október 9-i évnnyitő beszédében olvashatjuk: „Előjáróságunk tagjai közül a nyár folyamán eltávozott dr. Bartók György egyetemi tanár, fakultásunk volt növendéke és tanára, akihez minket a közös múlt és munka s a szent barátság legrágóbb kötelékei fűztek. Áldó szeretettel nézünk utána s kívánjuk Isten áldását életére!”⁷² Jóformán valamennyi egyetemi tanár követte Szegedre az egyetemet. A kisebbségi létben kilátástalannak tűnt az elhelyezkedés, a tudományművelés. Bartók esetében elgondolkozhatunk egy rejtett lehetőségen: ha vállalta volna apja életének kompromisszumait, bizonyára örömmel fogadják vissza a teológia még mindig üres újszövetségi tanszékére, ahol a tudományművelésre is maradt volna ideje. Mi több, Ravasz távozása után talán a legesélyesebb jelölt lett volna a következő püspökválasztáson.

⁷¹ Az egyetemalapítási kísérlet részletei megtalálhatók Márki műve IX. fejezetében, a napisajtó és az Értesítő erre vonatkozó adatait e sorok írója dolgozta fel: *Egy felekezetközi egyetem alapítása Kolozsváron 1920-ban*. KerMagy 1990. 230–237.

⁷² RSZ 1921. 201.

Bartók azonban nem hajlott a kompromisszumokra. Nehezebbre esett megválni Kolozsvártól, de még nehezebben tudott volna lemondani a szakszerű filozófiaművelésről.

A két bizonytalanságban eltöltött tanév alatt Bartók nem vonult vissza a közélettől. Az ilyen időkben nem lehet a tudomány elefántcsonttoronyába zárkózni, még a filozófus is megpróbál kapcsolatba kerülni a szélesebb olvasóközönséggel, igyekszik magát hasznossá tenni a köz számára. Nem tudjuk, hogy a tanárképző alelnökeként milyen feladatok hárultak rá; úgy tűnik, a tényleges vezetés nem Bartók vagy Márki elnök kezében volt, hanem a fakultás igazgatója, Ravasz László körül összpontosultak a szálak. Márki és Bartók inkább nevüket, tudományos tevékenységüket adták az intézet működéséhez.

Bartók azonban tevékenyen részt vett egy lap új életre keltésében. S. Nagy László Erdélyi Szemléje az 1910-es évek második felében csak vegetált, most a főszerkesztő elérkezettnek látta az időt, hogy a kisebbségi magyarok „Irodalmi, művészeti, közgazdasági és társadalompolitikai hetilap”-jává emelje. Ehhez minden esélye megvolt, mert a fővárosi sajtó kimaradozott a hátrázár miatt, s a helyi értelmiség csak a kolozsvári napilapokra szorult. S. Nagy László a Kolozsvárt élő legrangosabb írókat, értelmiségieket nyerte meg munkatársául. Az 1920. január 11-i számban cikkezik először Bartók *Az élet értelme* címmel. Lényege: az embernek keresnie kell az élet értelmét, s annak megfelelően kell alakítania életét. Az emberi lélek gazdagsága vagy szegénysége teszi düssá, illetve sivárrá az életet. Ha nagyon áttételesen is, de sokak ekkori tépelődéséhez próbál szempontokat adni Bartók. A február 15-i számtól S. Nagy László szerkesztőbizottságot alakít a lap élére: Bartók György, Makkai Sándor és Petres Kálmán tagokkal. A főmunkatársak jegyzékében pedig Berde Mária, Cholnoky Jenő, Csengery János, Márki Sándor, Ravasz László és Reményik Sándor neve szerepel. A vezércikket *Hitvallomásunk* címmel maga Bartók jegyzi. „Azok az írók, kik e Szemle hasábjain közlik írásaikat, lelküknek legjavát, gondolkodásuknak érett gyümölcseit óhajtják nyújtani a magyar hagyományokon csüngő magyar olvasónak” – vezeti be a cikket. „Hiszünk abban, hogy egyetlen érték, mely el nem múlik soha, és mely felett nem ülhet diadalmat a világ – a szellem csupán.” A cenzúrányomokkal teli szám olvasói bizonyára értették e mondat rejtett utalásait: mi mindent elvehetett a román államhatalom! „Új utakon, új célok felé megyünk atyáink hitével, büszke szeretettel” – zárul a programadás.

Egyetlen terjedelmesebb esztétikai cikke jelenik meg a következőkben *Házsongárdi séták* címmel.⁷³ A Házsongárdban, „hol frissebb a lélek, szabadabb és fürgébb a gondolat, mert csupán a felséges természet szab neki korlátokat”, egy meg nem nevezett barátjával sétálva a művészetről beszélget. A művészet az alkotó lelkéből fakad, s a kritika feladata nem a dicséret, se nem az ócsárlás, hanem a műalkotás megértésének az elősegítése.

A május 2-i 18. számon szerepel utoljára Bartók a szerkesztőbizottságban. A május 9-i 19. számon már nincs szerkesztőbizottság megjelölés, a másik két tag, Makkai és Petres a főmunkatársak közé kerül. Úgy tűnik, hogy Bartók szakított a lappal, esetleg összekülönbözött a főszerkesztővel. S. Nagy László ugyanis nem magasröptű szellemi fórumot, hanem a műveltebb közönség legszélesebb rétegeit megcélzó hetilapot működtetett.

Az Erdélyi Szemle 1921-től Reményik Sándor szerkesztésében átalakul Pásztortűzzé. Ez lesz a két világháború közötti erdélyi magyarság leghosszabb életű és legnépszerűbb – kissé konzervatív színezetű – „irodalmi, művészeti és társadalompolitikai” folyóirata. Bartók az első két évfolyam munkatársai közt szerepel. Legelső írása *A magyarság szervezésének kérdéséhez* szól hozzá.⁷⁴ „A magyarság önfenntartása és a magyarság önmegvalósítása – ez az a cél, amelynek érdekében az erdélyi magyarság mindennemű és mindenrangú tagja egy Egésszé tömörítendő” – szögezi le bevezetőben. Majd rátér mondandójára: a magyarság szervezését túlnyomórészt a praktikus politikusok vették kézbe. A szervezés megtervezésében, az elméleti megalapozásban kérjék ki a teoretikusok véleményét is. A cikk föltétlenül arra enged következtetni, hogy ekkori-

⁷³ ErdSzele 1920. 13–14. sz. 199–200.

⁷⁴ Ptfűz 1921. I. köt. 46–47.

ban még itt Erdélyben kereste az életlehetőséget, a megmaradás mikéntjét. Következő írásai a szélesebb olvasóközönség igényéhez mért szakcikkek: *A művészi szemlélés*⁷⁵ Böhm szellemében magyarázza el a műélvezés lelki folyamatát. *A filozófia fordulata*⁷⁶ címmel arra figyelmeztet, hogy az előtérbe került világnézeti kutatások csak filozófiai alapon lehetnek eredményesek. *A világ: tett*⁷⁷ címmel ismét a „praktikusok” ellen szól, akiknek nincs idejük lelkükkel szembenézni: „amilyen a szellem, olyan a tett, milyen a tett, olyan a világ, a te világod. Hadd, hogy életre és tettere keljen a te szellemed!” Vezércikkeket ír az alázatosságról, a „háborús békéről”, ismerteti filozófusok írásait: Eucken, Wundt, Chamberlain, Russell, Romain Rolland szellemét közvetíti. Két, az Erdélyi Múzeum-Egyesület felolvasóülésén elhangzott előadása is itt jelenik meg. *A igazság világa* címmel Szókratész, *Az eszmék világa* címmel pedig Platón bölcséletét vázolja.⁷⁸ Még az 1922–1923-as évfolyamban is szerepel néhány írással. Ezeket már bizonyára Szegedről küldte. Petőfi lelkiségéről, prófétai alkatáról elmélkedik, s beszámol a magyarországi centenáriumi ünnepségekről. Szép vallomást közöl *A zene hatalmáról* is.⁷⁹

Két későbbi, erdélyi vonatkozású, bizonyára felkérésre írt cikke külön figyelmet érdemel. 1925-ben az erdélyi lélek igen vitatott kérdéséhez szól hozzá,⁸⁰ létezését elfogadja, s különösen Kemény Zsigmond műveiből véli kimutathatónak. Tíz év múlva a Pásztortűz fennállásának 20. évfordulójára (még mint Erdélyi Szemle 1915-ben indult) jubileumi számot jelentett meg. Ebben több számvető összegzés olvasható. Imre Lajos a pedagógiai, Bíró Vencel a történelmi szakirodalmat tekinti át. Bartók cikkének címe *A filozófia Erdélyben*.⁸¹ A kartezianizmus és Apáczai felléptétől kezdve a kantianus bölcsélet hatásán át egész Böhm Károlyig vezeti a fejlődés folyamatát, s szerényen felveti a kérdést, hogy nem kellene-e felújítani a Böhm Társaság működését. Egy ilyen szervezkedés erőit adna Erdély szellemi életének.

Száműzetésben Szegeden: a nagy összegezők

A kolozsvárról elmenekült egyetemi tanárok és diákok az 1920. február 25-én kelt minisztertanácsi engedély alapján a szintén Budapestre menekült pozsonyi egyetemmel közösen 1920 márciusától megkezdték a II. szemesztert, a budai Pedagógiumba s más ideiglenes helyiségekbe rendezkedve be. Szeged városa 1919 őszétől ismételt meghívta a kolozsvári egyetemet, 1920 őszén Debrecen is felajánlotta a kolozsváriak befogadását. Épp az ideiglenesség hangsúlyozására még az 1920/1921-es tanévet is egyre növekvő létszámmal a fővárosban töltötték. 1921 júniusában az országgyűlés megtárgyalja a két menekült egyetem helyzetét. A kolozsvári Szegeden, a pozsonyi Pécsen való elhelyezéséről dönt, s a kormányzó június 27-én írja alá az erre vonatkozó XXV. törvénycikkelyt.

1921. október 9–10-én a kormányzó jelenlétében, az új rektor, Menyhárt Gáspár jogászprofesszor beiktatásával megnyílik a Szegeden elhelyezett Ferenc József Tudományegyetem 49. tanéve.⁸² Ezen az országos visszhangú eseményen már Bartók György is részt vesz, elfoglalva az őt jogosan megillető filozófiai tanszéket. A bölcseleti karról végül csak Moldován Gergely, a román szakos professzor maradt Kolozsvárt, Schilling Lajos történész pedig időközben (1921 augusztusában) még ott elhunyt.

⁷⁵ Uo. 1921. I. köt. 83–86.

⁷⁶ Uo. 1921. I. köt. 136–138.

⁷⁷ Uo. 1921. I. köt. 294–296.

⁷⁸ Uo. 1921. II. köt. 91–101, 265–273.

⁷⁹ Uo. 1923. 234–238.

⁸⁰ Uo. 1925. 143–145.

⁸¹ Uo. 1935. 108.

⁸² A Szegedre telepítés részleteit lásd Márki idézett műve IX. fejezetében.

A Szegeden eltöltött 19 tanév alatt Bartók minden szemeszterre meghirdette az előírt 7–8 órát, ezekből 1–2 óra szeminárium, tanárképzői előadás vagy gyakorlat volt.⁸³ Alapkurzusát A filozófia egyetemes története tette ki. Ezt két-három tanévenként megismételte. Eleinte a görög filozófiára két félévet szánt, a harmadik félévben Descartes-tól Kantig, a negyedikben Kanttól Nietzscheig haladt. Később a keleti bölcselettel és az egyházatyák meg a reneszánsz gondolkodásával bővítette ezt a sorozatot. Időnként külön foglalkozott a magyar filozófia történetével. Szintén periodikusan visszatért a lélektan, a logika, etika és esztétika kurzusa. Néha tartott egy-egy bevezető kollégiumot: A filozófia feladata és problémái, Filozófiai enciklopédia, Bevezetés a filozófiába. A gyakorlatokat többnyire valamelyik filozófus-pszichológus műveinek az olvasása és magyarázata jelentette. Érdekesebbek Bartóknak azok a kollégiumai, amelyek egyéni érdeklődését, pillanatnyi kutatási témáját tükrözik. Ezek utóbb többnyire tanulmányok, könyvek formájában váltak közkinccsé. Néhányat kiemelünk: Petőfi lelke (1921/1922), Az akaratszabadság problémája (1922/1923), Kant – születése kétszázados évfordulója alkalmából (1923/1924), Az erkölcsfilozófia története, A „rendszer” problémája (1924/1925), Bevezetés a szellemtörténetbe (1927/1928), Fichte, A filozófiai antropológia alapproblémái (1928/1929), A tudattalan lélektana (1929/1930), Hegel – halála 100. évfordulóján (1931/1932), A szellem problémája (1933/1934), A metafizika problémája (1934/1935), Napjaink bölcseleti áramlatai (1935/1936), Az alapfilozófia problémái (1936/1937), Arany János szellemi alkata (1937/1938), Vörösmarty Mihály szellemi alkata (1938/1939), Faj, nép, nemzet (1939/1940), Verulami Bacon bölcselete (1940/1941-re Szegedre meghirdetett, de elmaradt előadás).

A tanszéki munkát egy éven át megnehezítette, hogy egykori tanára, majd pályatársa, Schneller István 1923 decemberében nyugdíjba vonult, s így 1925 elejéig, amíg az utódot Imre Sándor személyében kinevezték, rá hárult a pedagógiai tanszék helyettesítése. Heti hét órában adott elő „pedagógiát lélektani alapon”, értekezett az egyetem feladatáról, a pedagógiai reformkérdésekről, s vezette a tanárképző gyakorlatokat. 1930-tól viszont megkönnyítette munkáját, hogy szakcsoportján belül két új tanszék létesült, mindkettőt egy-egy katolikus paptanárral töltötték be. Várkonyi Hildebrand rendes tanár a pedagógia-lélektan, Mester János rendkívüli, majd 1934-től rendes tanár a II. számú filozófiai tanszéket kapta meg, sőt néhány magántanár is előadásokat hirdetett.⁸⁴ A tanrendeket átnézve azonban úgy tűnik, hogy nem alakult ki munkamegosztás a professzorok között, mindegyik a maga teljes tudományágát művelte – így választási lehetőséget kínáltak a diákoknak.

A rotáció elvének megfelelően a bölcsészeti kar vezetésében is részt vett Bartók: az 1925/1926-os tanév II. szemeszterében és 1926/1927-ben dékán, 1927/1928-ban prodeán volt. Különösebb nyoma ez irányú tevékenységének nem maradt. 1922-től az egyetem mellett működő Középiskolai Tanárképző Intézet igazgatásával bízták meg, majd 1925-ben ennek elnökéül nevezték ki, s e kinevezését öt évenként megújították, egyben a Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság tagja is volt. Egyetemi munkája elismeréseként lett az 1920-as évek végén az Országos Szerzői Jogi Szakértő Bizottság, az 1930-as évek végén pedig az Országos Felsőoktatási Tanács és a szegedi Tankerületi Közigazgatási Tanács tagja. Többször miniszteri érettségi biztos.

Tudományos munkásságának elismeréseként egyre újabb társaságok, szakforumok választják tagjaik sorába, tüntetik ki választmányi tagsággal. Az 1920-as évek közepétől a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság II. osztályának, az 1892-ben Szegeden alapított irodalompartoló Dugonics Társaságnak rendes, a genfi Societé de psychologie et psychoterapie és a zürichi Internationales Sozialwissenschaftliches Institut levelező, majd rendes, a Deutsche

⁸³ Az egyetem a kolozsvári sorozat folytatásaként megjelentette a tanrendet 1921-től; az Acta 1922-től indult 1922–1927, 1927–1929 összevont, majd évenkénti kötetekkel, az 1936–1937-es utolsó kötet már Kolozsvárt jelent meg 1943-ban; az Almanachnak 1925–1926-tól 1939–1940-ig terjedő hiányos sorozata állott rendelkezésünkre. Ezekből vettük a Bartók egyetemi tevékenységére vonatkozó adatokat.

⁸⁴ A kolozsvári Akadémiai Könyvtár református kollégiumi állaga megőrizte két „kézirat gyanánt” sokszorosított véleményes jelentését magántanári képesítésre vonatkozóan: az 1928/1929-es tanévből a Varga Sándorét, az 1938/1939-es tanévből az Újszász Kálmánét. Mindkét habilitáló a böhmi tanok szellemében írta dolgozatát.

Philosophische Gesellschaft rendes, a Magyar Pszichológiai Társaság választmányi tagja lesz. Ezek majd mindegyikének valamelyik ülészakán előadással szerepel. Két hosszabb tanulmányutatót tesz német egyetemi központokban: 1928 folyamán a bajorországi Erlangen, Nürnberg és Bamberg vendége; 1936-ban Lipcsét, Jénát, Weimart keresi fel, s részt vesz a Deutsche Philosophische Gesellschaft Berlinben tartott szeptember 23–25-i kongresszusán.

A legnagyobb elismerés, ami az 1920-as években érte Bartókot, az a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagsága volt. Mint az 1927-es, Pauler Ákos, Hornyánszky Gyula és Kornis Gyula jegyezte ajánlásból kitűnik, ekkor már nem először ajánlották Bartókot.⁸⁵ Felsorolják munkásságát, öt főbb témakört emelnek ki: értékelmélet, Kant-kutatás, vallásfilozófia, bölcselettörténet és etika. Finom elemzéseit, meglepő és mélyenjáró módszerét, világos és plasztikus előadásmódját emlegetik. A szavazásnál 33:9 arányban kerül a javasoltak közé, majd a tulajdonképpeni választáson 35 „igen” és 10 „nem” szavazatot kap, ami jó aránynak tekinthető.⁸⁶ Így 1927. május 5-től a Magyar Tudományos Akadémia Bölcséleti, társadalmi és történeti tudományok osztálya A (bölcseleti és társadalmi) alosztálya levelező tagja lesz. Ez az alosztály a filozófia–szociológia és a jog művelőit ölelte fel. Székfoglalóját 1928. január 16-án tartotta meg Bartók A „rendszer” filozófiai vizsgálata címmel, s szinte évente egy-egy előadással szerepelt a szakosztályban. Ezek az Értekezések a filozófiai és társadalmi tudományok köréből sorozatban nagyrészt meg is jelentek.

Bartók tudományos munkásságát az egyetemen és az akadémián kívül még két periodikus kiadványban tette közzismertté.

Az egyik az egyetem tudományos közleménysorozatának filozófiai részlege volt. Ez 1922-ben indult az „Acta Litterarum ac Scientiarum Regiae Universitatis Francisco Josephianae. Sectio Philosophica – M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem Tudományos Közleményei. Filozófiai értekezések” címmel (Kiadja a M. Kir. Ferenc József Tud. Egyetem Barátainak Egyesülete). 1938-ig jelent meg, kötetekre, füzetekre oszlott. Szerkesztője végig Bartók, s egy ideig Moór Gyula jogfilozófus is. Az első füzet Hornyánszky Gyula tanulmányát közölte az ógörög filozófia köréből. E sorozat II. (1926) és VII. (1935) kötetében jelent meg Bartók egyik főműve: *Az erkölcsi értékeszme története a görög filozófiában, Az erkölcsi értékeszme története az egyházatyák, a középkor és újkor filozófiájában.*

A másik egy önálló folyóirat, a Szellem és Élet. 1936 elején jelent meg első száma a Buday György tervezte címlappal, s 1944-ig hét évfolyamot ért meg, mindvégig Bartók szerkesztette. Eredetileg évi négy, egyenként száz lap körüli füzetet akart kihozni, de ezt nem sikerült betartani, gyakran közbeszólt a politika meg az anyagi eszközök hiánya. Így többször összevont számokat adott ki.⁸⁷ A II., IV és V. évfolyam is két-két évet ölelt fel. Az egyetem elköltözésével a IV. évfolyam 3. számát (1940. szeptember) már Kolozsvárról keltezi, de még Szegeden nyomtatja, a 4. szám (1941. június) az első ténylegesen kolozsvári füzet. Az utolsó évfolyam összevont száma (1–3.) 1944. júniusi keltezésű. A folyóiratban közölt fontosabb dolgozatok a Szellem és Élet könyvtára sorozatban önállóan (különlenyomatként) is megjelentek. Vagy 34 ilyen füzet készülhetett, kérdéses, hogy valahol is megtalálható teljes gyűjteményük.⁸⁸

A folyóirat tulajdonképpen hiányt pótol. A Bartók vezette Böhm-követő ún. „erdélyi iskolának” nem volt fóruma. A Böhm és saját tanítványait akarta Bartók közös szellemi műhelybe terelni. Az 1. szám Beköszöntőjében így ír: „Ennek az új folyóiratnak irányát és céljait kifejezi címe. A szellem lényegét, jelentését, értékét, kategóriáit akarjuk vizsgálni, hogy ezeknek a vizsgálatoknak alapján meglássuk és megmutassuk a szellemnek nyomait a felsőbbrendű élet minden

⁸⁵ Magyar Tudományos Akadémia. *Tagajánlások 1927-ben.* Bp. 1927. 15–17.

⁸⁶ AkÉrt 437. füzet (1927). 149–150.

⁸⁷ A rendelkezésünkre álló kolozsvári sorozatok mindegyikéből hiányzik az I. évf. 1., 2. száma. Így ezekre a továbbiakban nem utalhatunk.

⁸⁸ Bartók különös jelentőséget tulajdonított a különlenyomatoknak, szinte minden hosszabb dolgozatról készíttetett pár tucat példányt. Ezt az igényét tükrözi a Szellem és Élet könyvtára sorozat is. Bartók különlenyomatainak teljes sorozatát a lehetetlenséggel határos összegyűjteni.

mezején. A szellem kritikai megértése alapján vizsgáljuk a tudomány, a történelem, az esztétikai alkotások és az erkölcsiség, a nevelés, a társadalom, az állami élet különböző jelenségeit, hogy átfogó szemléletekben mutassuk be a szellem minden megnyilvánulását.” Figyelemmel fogják követni a külföldi és hazai bölcseleti mozgalmakat, tárgyilagos kritikákat ígérnek. Az egyes számok ennek megfelelően két főrésze oszlanak: néhány terjedelmesebb tanulmányt, megemlékezést tartalmaznak, s az Elvek–Könyvek–Folyóiratok rovatban hozzák az ismertetéseket, hozzászólásokat, reflexiókat. A füzetek végén német tartalmi ismertetés és a címek francia és angol fordítása olvasható. A munkatársak között Tankó Béla, Várkonyi Hildebrand, Varga Sándor, Mitrovics Gyula, Imre Sándor, Zolnai Béla, Jó Tibor, Tettamanti Béla neve mellett már az I. évfolyamban feltűnik a Tavasz Sándoré. A későbbiekben Jancsó Elemér, Makkai László, Makkai Ernő is az állandó munkatársak közé sorakozik. Különösen ez utóbbival a magyar filozófia múltját igyekszik feldolgoztatni a szerkesztő. Háromszor ad közre kéziratosszerű Böhm-szöveget (IV. évf. 4., V. évf. 2., VI. évf. 1–2.). Tudatja, hogy a gondozásában megjelent Böhm-sorozat VI. kötete elemzésére szakértők egész sorát kérte fel, de végül csak Tavasz, Tankó és Baránszky-Jób szól hozzá a mester esztétikájához (VI. évf. 1–2.).

A Böhm-kultusz mellett Bartók szép megemlékezése olvasható a 92 évesen elhunyt Schneller Istvánról (III. évf. 1.): „Schneller István mint ember és mint pedagógus egyaránt szilárd hittel vallotta, előadásában minduntalan hangsúlyozta, hogy az embernek e földön egyetlen feladata lehet és egyetlen kötelessége: élete minden gondolata, cselekedete, alkotása által megvalósítani az isteni célgondolatot, amely az érzéki, történelmi és tiszta Én fokozatain keresztül a szellem kialakítására tör ezen a földön.” 1942-ben Bruno Bauch jénai professzoráról ír nekrológot (V. évf. 4.), kiemelve, hogy mennyire szerette a magyar kultúrát s értékelte Bartók műveit is.

Magának Bartóknak szintén megjelent néhány nagyobb dolgozata a folyóiratban. A rendelkezésünkre álló számokból⁸⁹ kiemeljük a két filozófiatörténelmi jellegűt: *Descartes sorsa Magyarországon* (II. évf. 3–4.), a nagy francia gondolkodó racionalizmusa aránylag hamar elterjedt nálunk, s gyökeres változást hozott a magyar bölcseletben. Felsorolja a legjelesebb karteziánusainkat is. A *Régi magyar filozófusaink* (IV. évf. 1.) tulajdonképpen sorozatindító akar lenni: elfeledett jeles gondolkodóink felidézését Beregszászi Nagy Pállal kezdi. Ezt a hagyománykutatótól átveszi Makkai Ernő. Sárospatakról keltezett, talán valamely értekezleten elhangzott dolgozata a *Történet és értékelés*. Ebben rámutat: „Történet csak ott van, ahol van szabadság, ahol szabadság van, ott kell értékelésnek is lennie: történet tehát értékelés nélkül el sem képzelhető. A történet értékelések keletkezésének, küzdelmének, elmúlásának és megmaradásának színtere...” *Faj. Nép. Nemzet* című négyrészes dolgozatáról (IV. évf. 2.), annak bátor tartásáról a továbbiakban szólunk majd.

A folyóiratban számos ismertetés alatt olvasható Bartók neve, illetve B. GY. szignója. Saját főművéről, az *Ember és életről* két bírálatot közöl, a Tankó Béláét (III. évf. 4.) és a Tavasz Sándorét (IV. évf. 4.).

Bartók szám szerint is impozáns méretű szegedi irodalmi munkásságát áttekintve, háromféle tanulmányvonulatot különböztethetünk meg. Az első egy egyéni filozófiai koncepció – talán rendszer – kidolgozására irányul. Az akadémiai felolvasásokban követhető nyomon alakulása, s az *Ember és élet* című 1939-es kötetben csúcsosodik ki. A másik tanulmánycsoport még a világháború előtti etikatörténelmi és filozófiatörténelmi kutatásainak az összegezése. A harmadik egy-egy írói-filozófusi életmű, egy-egy problémakör áttekintése, mérlegelése a bartóki felfogás tükrében.

A kronológiai sorrendet is figyelembe véve kézenfekvőbb a harmadik vonulatból kiindulnunk. Petőfi születésének centenáriuma talán már Erdélyben elkezdte foglalkoztatni Bartókot. A Páztortúzbán több cikke is jelent meg a prófétalelkű költőről, a Protestáns Szemlében is foglal-

⁸⁹ A Kolozsvárt hiányzó számok egyikéből készült Szellem és Élet füzetre találtunk könyvészeti utalást: Bartók György: *Egy új erkölcsfilozófia*. 1936. 71.

kozott Petőfi lelki világával.⁹⁰ Kutatásai, elemzése lényegét 1922-es kötete összegezi: *Petőfi lelke. Kísérlet az „Aestheticum” megértésére*. Ez is filozófiai alapvetéssel indul. A szellemi világ három ideális valóságát különbözteti meg: a logikumot, etikumot és esztétikumot. Petőfinek mint költőnek a lelkében az utóbbi dominált, ennek is a lírai változata, s ez mutatható ki minden irodalmi megnyilvánulásából. A felállított tételt több vers elemzésével támasztja alá a szerző. A kis könyv aktualitása és irodalmi vonatkozásai miatt több elismerésben részesült, mint a nagy filozófiai munkák. Tavasz Sándor a dolgozat logikai tisztaságát és világosságát,⁹¹ Hartmann János „lendületes, itt-ott csaknem szárnyaló” stílusát⁹² dicséri. Hasonló jellegű szellemtörténeti-esztétikai elemzéssel vizsgálta később Bartók Arany János és Vörösmarty költészetét is.

1924-ben ünnepelte a világ Immanuel Kant születése kétszázados évfordulóját. Az újkantianusnak tartott Bartók, aki már amúgy is akadémiai díjat nyert Kant etikájáról írott dolgozatával, most a fő magyar Kant-szakértőnek számított. Ő tartotta a Magyar Filozófiai Társaság 1924. május 10-i ünnepi közgyűlésén a megemlékezést, mely az Athenaeumban is megjelent,⁹³ ő írt a Protestáns Szemle Kant-émlékszámba *Kant és a protestantizmus*⁹⁴ kapcsolatáról háromrészes dolgozatot, sőt egy Kant-monográfiát is összeállított, de az nem talált kiadóra. Végül 1925-ben Makkai Sándor támogatásával Az Út kiadásában népszerűsített formában csak nyomdafestéket látott a kis kötet – igaz, akkor már 1925-öt írtak. A szerző édesanyjának ajánlott, Tordán nyomtatott könyv öt fejezetből és függelékből áll. Kant életét és filozófiai korszakait mutatja be. Különösen tanulságos a függelék, mely a Kant-magyarázatok irányait, Kant filozófiai iratait, a Kantra vonatkozó irodalmat és Kant magyarországi hatását veszi számba. Eltekintve Alexander Bernát 1881-es, töredékben maradt Kant-könyvétől, a Bartóké az első magyar nyelvű Kant-monográfia. „Akik a Kant bonyolult, nehéz gondolatvilágába be kívánnak hatolni, azoknak alaposabb, mélyebben, egészen a gyökérfkérdésekig hatoló, szebben megírt munkát alig tudnánk ajánlani, nem csak a magyar irodalomban, hanem a mégoly gazdag német nyelvű Kant-irodalomban sem. Terjedelmesebbet, nehezebbet, egészen a részletekben elveszött igen sokat, de rövidebbet és mégis egészenre kiterjedőt, összefoglalót, a fenti tulajdonokkal is ékeset, egyet sem” – vélekedik Tavasz Sándor.⁹⁵ Halász Gábor és Trócsányi Dezső ismertetései⁹⁶ arra mutatnak rá, hogy a szerző megelégedett a sokszor homályos gondolatok részletes ismertetésével, értelmezésével, de mellőzi a kritikát. Trócsányi elegánsabb stilizálást várt volna a szerzőtől.

A mester, Böhm Károly halála után másfél évtizednek kellett eltelni, amíg újra előtérbe került kultusza. A Luther Társaság kiadványaként Bartók bevezetésével és sajtó alá rendezésében megjelent *Az Ember és Világa* V. része, Böhm etikája. Ugyanebben az évben, 1928. június 20-án domborműves emléktáblát lepleztek le a budapesti Evangélikus Gimnáziumban Böhm, az egykori igazgató emlékezetére. Megjelent Raffay Sándor evangélikus, Ravasz László református püspök, aki Pauler Ákossal együtt az akadémiát is képviselte. A Böhm tanítását összefoglaló beszédet Bartók György mondta.⁹⁷ És hogy az ünnepség teljesebb legyen, a Kultúra és Tudomány sorozat végre megjelentette Bartóknak még 1925-ben befejezett Böhm Károly-monográfiáját. A 167 lapos kötet előszavában legszögezi Bartók: „Böhm Károly az első magyar filozófus, ki önalkotta rendszerében a bölcséleti gondolkozás végső gyökeréig hatol le, s egy középponti gondolat következetes érvényesítésével igyekszik megérteni és megérteni minden tevékenységét és erkölcsi, önértékű alkotásait.” Három fejezetben vázolja Böhm életét és személyiségét, gondolkodása kialakulását, főművének, *Az Ember és Világának* álláspontját.

⁹⁰ Püfz 1922. I. köt. 290–298, 438–440.; 1923. I. köt. 13–17.

⁹¹ RSZ 1923. 87.

⁹² Napkelet 1923. 672–673.

⁹³ Athenaeum 1924. 4–6. füz. 2–10.

⁹⁴ PSZ 1924. 277–284.

⁹⁵ RSZ 1926. 46–47.

⁹⁶ Napkelet 1926. 675–676.; PSZ 1926. 454–455.

⁹⁷ *Böhm-émlék*. A budapesti ág. hitv. evangélikus gimnáziumban 1928. évi június 20-án, szerdán, az iskola egykori igazgatója, a nagy filozófus Dr. Böhm Károly emlékezetére állított szoborní felavatási ünnepének Emlékkönyve. Szerkesztette Hiltich Ödön. Bp. 1928. 27 l. Bartók beszéde a 17–20. lapon.

Böhm műveinek 35 címet felölelő jegyzéke zárja a kötetet. Itt jegyezzük meg, hogy a Szellem és Élet hasábjain még további Böhm-műveket jelentetett meg Bartók, s 1942-ben az Evangélikus Tanáregyesület támogatásával sajtó alá adhatta *Az Ember és Világa* VI. részét, az esztétikát.

A Böhm-monográfiáról elismerő bírálatok jelentek meg. Nagy József szerint „Szerzőnk álláspontjára helyezkedve el kell ismernünk, hogy helyesen és híven rekonstruálja előttünk Böhm rendszerét, és meg tudja éreztetni olvasójával e rendszer főgondolatból való kisarjadását” Szelényi Ödön is rövidsége ellenére „tartalma, felépítése, előadása tekintetében egyaránt” elsőrangú alkotásnak minősíti.⁹⁸

Monográfiát ugyan nem írt Hegel halálának centenáriumára, de a Protestáns Szemle emlékcikkében⁹⁹ ismertette bölcséletét, s rámutatott: „A jogtudománytól a teológiáig mindenütt rábukkantunk Hegel bölcséletének tartós hatásaira, elannyira, hogy ez a hatás – minden túlzás nélkül – egészen napjainkig követhető nyomon.” Egy év múlva, 1932-ben *Újabb Hegel-irodalom* címmel¹⁰⁰ a német filozófus műveinek 20 kötetes kiadását lezáró Glockner-féle Hegel-monográfiát ismerteti. *Goethe és Hegel*¹⁰¹ címmel pedig az alig fél év különbséggel elhalálozott két kortárs gondolkodásának néhány rokon vonására irányítja rá a figyelmet.

Az etika iránti érdeklődést Böhm ébresztette fel Bartókban. Pont 1900/1901-ben dolgozta ki a mester saját etikai felfogását, s az akkor elsőéves hallgatóra a vajdúd gondolatok nyomán követése nagy hatással lehetett. Később az ekkor keletkezett kézirat alapján adta ki Bartók *Az Ember és Világa* V. kötetét. Nem csoda, hogy az 1901/1902-re kitűzött bölcsészeti pályakérdés is etikai jellű volt. Schopenhauer erkölcsstanát kellett méltatni, s Bartók e feladatot dicséretesen oldotta meg. Kétségtelenül teológiai felkészültsége is a filozófiának ezen – a keresztyénség szempontjából is sarkalatos – kérdése fele terelte érdeklődését. Már az akaratszabadságról szóló doktori értekezésének (1906) is volt erkölcsi vonatkozása, magántanári dolgozata pedig az erkölcsi érték filozófiáját próbálja kidolgozni (1911). Abból a böhmi gondolatból indul ki, hogy a jó fogalom értékfogalom, tehát az erkölcsstan alapja csakis az axiológia lehet. A mű két részből áll. Az elsőben ismerteti és bírálja az eddigi etikai tanokat, a másodikban felvázolja az új, értéktanra alapuló erkölcsfilozófiát. „Összes fejtegetései alapos tudásra, a filozófia módszereiben való jártasságra és önálló gondolkodásra vallanak. Ehhez járul, hogy a tanulmány formai szempontból is kiváló: ritka szép logikai menetében kapcsolódik egyik gondolatláncolat a másikhoz, nyelve pedig mindig világos és szabatos” – írja Szelényi Ödön.¹⁰² Bartók e kötete nézeteihez annyira hű maradt, hogy 1942-ben Kolozsvárt azt változatlan szöveggel (mindössze pár lapalji jegyzettel bővítve) újra kiadatta.

Erre az elméleti alapvetésre építve, egyetemi előadásai rendjén kidolgozta az etika történetét. Fennmaradt a Theologus Kör kiadványaként az 1912/1913-as egyetemi előadásain készített sokszorosított 205 lapos kéziratot jegyzet.¹⁰³ Az Athenaeum 1913-as évfolyamában a keresztyén erkölcsfilozófia történetét mutatja be közel félszáz oldalon. A reformáció erkölcsi felfogásáról szóló összefoglalást a Protestáns Szemle 1916-os évfolyamában közli. Luther, Zwingli és Kálvin tanításaira tér ki. Kant etikájának feldolgozásával nyer díjat 1918-ban az akadémiaától. Az 1926-os Csengery-emlékkönyvbe már mint a kész munka egy fejezetét teszi közzé a Démokritoszról szólót.¹⁰⁴ Végre a szegedi Acta Litterarum II. köteteként nyomdafestéket lát *Az erkölcsi értékeszme története* című nagy összegezésének első része 1926-ban, VII. köteteként a második része 1935-ben. Összterjedelmük félezer oldalt tesz ki. A műhöz sokan szóltak hozzá. Trócsányi

⁹⁸ Athenaeum 1929. 86–88.

⁹⁹ *Hegel 1770–1831*. PSZ 1931. 733–741.

¹⁰⁰ PSZ 1932. 335–339.

¹⁰¹ PSZ 1934. 555–563.

¹⁰² PSZ 1912. 112–115.

¹⁰³ *A görög erkölcsphilosophia története*. Dr. Bartók György egyetemi m. tanár előadása után. Kolozsvár 1912–13. Theologus Kör kiadványa. (Egyetlen fennmaradt példánya a kolozsvári Akadémiai Könyvtár református kollégiumi állagában található.)

¹⁰⁴ Emlékkönyv Csengery János születésének hetvenedik, tanári működésének negyvenötödik és egyetemi tanárságának harmincadik évfordulójára. Szeged 1926. 79–91.

Dezső rámutat,¹⁰⁵ hogy a böhmi tanításnak megfelelően az erkölcsiségnek három sfkja van: a hedonisztikus jó az, ami kellemes; az utilisztikus jó az, ami hasznos; az idealisztikus jó az, ami eszmeileg jó (idealisztikus érték). Ezeknek a fogalmaknak a jelentkezését követi nyomon Bartók. Az első kötet az ősember, a zsidóság, az indiai és kínai filozófia erkölcsi értékelésének szenteli egyik, a görög erkölcsfilozófiának a másik fejezetét. A második kötet Jézus tanításától a reformációig halad, majd a modern filozófia tanait rendszerezi Giordano Brunótól Comte pozitívizmusáig.

A nagy munkára tulajdonképpen csak az akadémia figyelt fel, amikor az 1918–1928 közötti legjobb bölcseleti műveket értékelték: Kornis Gyulának ítelték a nagyjuttalmat, Bartóknak pedig e művéért a Marczibányi mellékjuttalmat. Idézzük a Dékány István előadó és Finkey Ferenc elnök megfogalmazta indoklást:

„Nem az erkölcsi különféle elmékedések és tanítások történelmi vizsgálatáról van szó e könyvben, hanem az erkölcsi értékeszme fejlődéséről, s e téren a szerzőnek a külföldi irodalom nem nyújtott példát. Hogy az élv, a haszon, az erkölcsi ideális értéktudat három sfkján – mely kategóriák magukban kissé szűkek és merevek volnának, de a szerző hajlékony elmével alkalmazza őket – mit jelentenek az európai művelődés széles horizontján felmerülő etikai írók művei, erre nézve Bartók könyve igen becses kalauzul szolgál. A szerző mélyen megbecsüli az európai művelődés múltjában rejlő nagy értékeket, maga is, etikus életmagatartásának tapasztalatai alapján állva, becsületes gonddal és köteleességtudással elemzi az általa említett szerzők álláspontját. A vizsgálat ugyan Benthamig és John Stuart Millig terjed, mind e mellett csaknem teljes történelmi hosszszemetet kapunk az erkölcsi értékeszme történetét és bizonyos mértékben kritikáját illetőleg is. Erkölcsi öneszmélésünket lényegesen fogja szolgálni Bartók könyve.”¹⁰⁶

Az etikátörténet II. kötetével egy időben, 1935-ben jelent meg a Református egyházi könyvtár XVIII. köteteként Bartók másik nagy összegező műve: *A középkori és újkori filozófia története*. A kötet ajánlása sokatmondó: „A M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem tanárainak és hallgatóinak: azoknak, akik voltak, hálás emlékezéssel; azoknak, akik vannak, őszinte szeretettel; azoknak, akik eljövendők, bizonyos reménységgel.” Abból, hogy Tankó Béla debreceni egyetemi és Rácz Lajos nyugalmazott teológiai tanár is átnézték a szöveget, következtetni lehet arra, hogy a kötet elsődlegesen egyetemi és teológiai tankönyvnek készült, melyet több főiskola is elfogadott. Három részre oszlik: I. Az egyházatyák, a skolasztika és a reneszánsz bölcselete; II. Az újkori bölcselet története Descartes-tól Kantig; III. Kant criticizmusa és a 19-ik század bölcselete. Itt az utolsó, 77. paragrafus Böhm objektív idealizmusát ismerteti. A 15 lapos függelék a kortárs filozófusokat veszi számba Bergsontól Rickertig. Az előbb idézett akadémiai bírálatban e kötetéről is szólnak: felülemelkedik a tankönyvek igényein. Joó Tibor pedig így kezdi ismertetését: „Két, szinte egyszerre megjelent testes kötet ad számot arról a termékeny munkáról, mely tudományosságunk egyik legfontosabb műhelyében folyik, Bartók György szegedi íróasztalán...”¹⁰⁷

Bartók rendszerépítő munkássága tagadhatatlan, de nem eléggé közismert. Többnyire Böhm Károly folytatójának szokták beskatulyázni. A Böhm utáni második nagy rendszerépítő jelző a filozófiatörténetekben Pauler Ákosnak szokott kijárni. Kétségtelen, hogy Bartók évtizedek alatt fokról fokra kisebb dolgozatokban építette ki a maga rendszervázát, s maradt benne homályosabb, az egészhez nehezen kapcsolható gondolatok is. „Bartók gondolkodásának középpontjában az érték, az eszme és a szellem hármassága áll, melyeket részben azonosított, részben megkülönböztetett. A kiindulás és a végpont az »önérték«, amely nem tapad máshoz és nem más miatt értékes, hanem önmagában. Három ilyen önérték van: az igaz, a jó és a szép, melyek vizsgálata a filozófia feladata. Ennek megfelelően megkülönböztetjük meg a három filozófiai értéktant: a logikát, etikát és esztétikát mint az igazság, az erkölcsi jó és a művészi szép elméletét. Ezek

¹⁰⁵ PSZ 1927. 321–323.

¹⁰⁶ AkÉrt 466. füzet (1938) 34–35.

¹⁰⁷ PSZ 1936. 179–181.

Bartók szerint nem gyakorlati tudományok, nem szabályokat akarnak adni az emberi gondolkodásnak és magatartásnak, hanem csak az önértékekhez vezetnek el, természetüket vizsgálják, függetlenül attól, hogy ebből mi következik és egyáltalán következik-e valami a gyakorlat számára, mely mindig relatív értékekkel dolgozik” kezdi Hanák Tibor Bartók életművének értékelését.¹⁰⁸

A rendszer kiépüléséről maga Bartók vall: „A *philosophia lényege* című tanulmányomban (1924. 2. kiadás 1934. Szeged) azt igyekeztem kifejteni és bizonyítani, hogy a filozófia voltképpen nem egyéb, mint a szellem öntudatra jutása, amiből az következik, hogy a filozófia célja a szellem tevékenységének és alkotásainak vizsgálata, s ezen vizsgálatok által a szellem lényegének feltárása. A »rendszer« *filozófiai vizsgálata* c. dolgozatom végső eredménye az volt, hogy a szellem önmegvalósítása csak rendszer keretében történhetik, mert a rendszer már magának a szellemnek struktúrájában rejlik, s ezt a bennrejlő rendszert *systema intelligibile* vagy *ősrendszer* névvel jelöltem. Minden konkrét kialakult rendszernek lehetősége ott van a szellem mélyén rejtőző ősi rendszerben, ami azt jelenti, hogy a szellem végső kialakulása is csak a rendszer formájában történhetik. Az »*eszme« filozófiai vizsgálata* c. akadémiai értekezésemben végül (1929) ugyanezt a gondolatot fejtettem tovább, amikor tüzetesen kimutatni igyekeztem, hogy a rendszer, mint merőben teleologikus alakulat, az eszme szabályozására szorul, tehát az eszmének az ismeret egész területén döntő fontosságú szerep jut: ahol az eszme hiányzik, ott nincs igazi ismeret, hanem csak az adatok tört darabkái, amelyekből éppen az éltető jelentés hiányzik. Kant felfogásával szemben itt arra az eredményre jutottunk, hogy az eszme nem csupán regulatív jelentéssel bír, hanem konstitutív jelentése is kétségtelen. [...] Mindhárom értekezés tehát a szellem fogalma köré fonta a maga fejtegetéseinek szálait. Az itt következő fejtegetések is a szellem bölcséletének szolgálatában állanak: még teljesebbé akarják tenni az előző három tanulmány fejtegetéseit, és közelebb akarnak vinni ismét egy lépéssel az eredeti célhoz, amely nem egyéb, mint a szellem filozófiájának megalapozása az ismeret és dialektika segítségével.”¹⁰⁹

Ebben a tanulmányban a szellem alatt az emberi lélek azon képességét érti, hogy a természet fölé emelkedjék és saját törvényeket alakítson ki. Így válik az ember személyyé, akit saját eszméi irányítanak. A szellem tulajdonképpen azonosítható az emberi öntudattal. A *lét bölcséleti problémája* című 1936-os akadémiai dolgozatában a realizmus fele hajlik. Ugyanis az ideális létet mi teremtjük meg a tudatunkban, de ez csak a reális létben, a reális létezőn keresztül objektivizálódhat. „A reális lét törvényei és kényszere módosítólag hat az ideális lét kialakulására, [tehát] a reális lét és az ideális lét bizonyos jellegű összefonódásban jelentkeznek előttünk.”¹¹⁰

Bartók ismeretelméleti következtetéseit *A metafizika célja s útja*ban foglalja össze. Eszerint a megismerés viszonya kölcsönös függésbe hozza az Ént és Nem Ént. „A rendezetlen anyag, az ismeretlen az Én által kap formát, érthetőséget, viszont az Én is tartalmasabbá, gazdagabbá válik.”¹¹¹ Az ismereteken át jutunk a léthez, de a lét állandóan visszahat a szellemre, azt erősíti.

A valós lét és a szellem világa közt az összekötő kapocs, a központi elem az ember lesz. Így a bartóki filozófia kulcsa is eredeti, önálló bölcséleti antropológiája, melyet az *Ember és élet* (1939) című kötetében fejt ki. Az Előszóban írja:

„Ennek a munkának magvát azok az elmélkedések képezik, amelyeket már ezelőtt 22 évvel kezdettem a lelki élet természetéről és lényegéről. Elmélkedéseim folyamán mind világosabb lett előttem, hogy az ember csak mint test, lélek és szellem organikus rendszere érthető meg.”

„Lassanként egész felfogásom középpontjába a rendszer gondolata került: az ember a maga tevékenységeinek szerves rendszere. E tevékenységek által abban a kozmikus rendszerben kell

¹⁰⁸ Hanák Tibor: *Az elfelejtett reneszánsz*. A magyar filozófiai gondolkodás századunk első felében. [Bem 1981] 70–71.

¹⁰⁹ A „szellem” *philosophiai vizsgálata*. Bp. 1934. 1–2.

¹¹⁰ *A lét bölcséleti problémája*. Bp. 1936. 53. Így, összevonva két mondatot idézi Sándor Pál: *A magyar filozófia története*. Bp. [1973] I. köt. 492.

¹¹¹ Hanák Tibor, i. m. 72.

helyet foglalnia, amely kozmikus rendszer az ő létezésének, kifejlésének és kialakulásának feltétele.

Így tekintve az ember helyzetét, nemcsak azt akartam látni, hogy mi a helye az embernek ebben a nagy kozmoszban, hanem arra is kíváncsi voltam, hogy miféle értéket és jelentést nyer az ember a világmindenségtől és miféle értéket, jelentést ad annak. A létezés pusztá alapjaitól kellett hát felemelkednem a szellem legmagasabb ormaira, hogy onnan széttekintve kíséreljem megrajzolni az ember filozófiai eszméjét.

Ez a könyv ekként egész felfogásom, – ha szabad mondanom – egész filozófiám alapját képezi, s minden következő tannak ezen az alapon lehet és kell felépülnie.”

Bartók a világot kozmikus rendszernek fogja fel, melybe beleilleszkedik az ember rendszere: test–lélek–szellem, Mint fizikai–fiziológiai jelenségkomplexum az ember az élettelen–élő természet része. Az ezeken alapuló lelki jelenségek teszik lehetővé, hogy az ember felemelkedjék a szellem magasabb rendű világába. Így az ember a természet és a szellemvilág között középső helyet foglal el, ennek és annak is része, „két világ polgára”.¹¹² Plasztikus hasonlatával élve olyan, mint a fa: a természet talajába gyökerezik, enélkül létezni nem tudna, de felülemelkedik, s csodás koronája a szellemi élet, mely a vallásban, tudományban, művészetben, filozófiában nyilvánul meg.¹¹³

Így Bartók neokantiánus bölcelete találkozik az akkoriban újszerű szellemtörténeti tanokkal.

Míg Bartók korábbi műveiről ismertetés, bíráló alig-alig jelent meg, ez az összegező munka felkeltette a filozófusok figyelmét. Az Athenaeumban Faragó László fejti ki,¹¹⁴ hogy aki elfogadja Bartók alaptételeit, az itt egy „valóban modern, eredeti és életet sugárzó elgondolást” kap. Az erdélyi iskola tagjai közül Tankó Béla és Tavaszy Sándor elemezte a könyvet.¹¹⁵ Az utóbbi így zárja sorait: a mű „azok közé a kivételes alkotások közé tartozik, amilyent nagyon keveset tudnánk felsorolni, amelyeknek van valami tárgyas érvényű szubjektívításuk. Át van szöve ez a könyv személyes tapasztalatokkal. Ezért nemcsak tudós mű, hanem igazi professzió”. E kötet nyomán kapta meg Bartók az 1939-es Baumgarten-díjat.

Bartók munkássága igen sokoldalú, hiszen az 1910-es években még a filozófia meglehetősen átfogó tudomány volt, csak az 1930-as évekre határolódtak el egyes ágai. Foglalkozott esztétikával, lélektannal, pedagógiával és szociológiával is. Általában emelkedett, filozófiai szinten ritkán kapcsolódott a napi eseményekhez. Egy dolgozata azonban a korabeli politika szintjén, de ideológiai küzdelmek terén is tettek számított. Ez a *Szellem és Életben* 1940 júniusában és különnyomatban is megjelent. Címe: *Faj. Nép. Nemzet*. Mint leszögezi, nem akar politizálni, csak az akkoriban rengeteget emlegetett három fogalom eredetét, jelentését szeretné tisztázni. A kortárs Sándor Pál véleményét idézzük:

„Ez írásnak nemcsak abban van – illetve ama politikai helyzetben volt – a jelentősége, hogy merészelt »korlátolt néző és világnézeti paripákon lovagló hirtelen-államférfiakról« beszélni, és kimondja, hogy a »világ- és nemzetmegmentők« inflációja miatt »itt az emberi lét forog kockán és az emberi szellem jutott válaszütra«, hanem kimutatja a fajelméletek tudománytalanságát, hogy azok, mivel azt hirdetik, hogy az ember lelki és szellemi életét a testi értelemben vett fajhoz tartozóssága határozza meg, a »legmasszívabb materializmushoz« vezetnek, és bizonyítja, hogy »tisza fajok aligha vannak; Európa területén egészen bizonyosan nincsenek, itt a fajok összekeveredése immár évezredek óta tart« – hogy »mi azzal, amit faj szóval szoktunk jelezni, magában a természetben, tehát a valóságban nem találkozunk«; tehát a »tisza faj csak gondolkozási kategória, amely pusztán a fajfilozófusok vagy talán jobban mondva: a faj-politikusok gondolkodásában él.«¹¹⁶

¹¹² Sándor Pál, *i. m.* 495.

¹¹³ Az emberi életnek ezt a kettősségét először oldottabb formában a *Budapesti Szemle* (217. köt. 1930. 261–274.) hasábjain fogalmazta meg: *Az élet műalkotás*. Itt arról is ír, mit jelentett számára Kolozsvár.

¹¹⁴ Athenaeum 1940. 181–182.

¹¹⁵ *Szellem és Élet* 1939. 182–185.; 1941. 241–249.

¹¹⁶ Sándor Pál, *i. m.* 499.

Újra Kolozsváron: mint „rektor magnificus”

Közel két évtizedet töltött Bartók György Szgeden, de frásaiból kitűnik, hogy sohasem tudta elfelejteni Kolozsvárt. Ha a természetről írt, még filozófiai dolgozataiban is a Szamos-parti városból vette a példát. Felejthetetlenek maradtak a Bükk berkenyebokrai, a Sétatér fái, a Hója ösvényei. De Kolozsvárhoz kötötték a szülői sírok is. Édesanyja 1927. október 27-én Budapesten hunyt el, 20 évnyi özvegység és „hétesztendei vándorlás” után. A család csak 1928 júniusában tudta hazahozatni, hogy kívánságának megfelelően férje mellé temessék: a Házsongárdba. Makkai Sándor püspök – immár családi tradícióként apja nyomába lépve – mondotta a prédikációt június 7-én.¹¹⁷ A szertartásra eljött Bartók György és Ravasz Lászlóné. De a sírokon túl a szellemi élet terén is kapcsolódott a professzor Kolozsvárhoz. Figyelemmel kísérte itt maradt munkatársait, tanítványait, ismertette, közölte műveiket, s ha kellett, Szegeden támogatta is őket.

Az élet persze Szegeden is folyt tovább. Még az 1910-es évek végén vette feleségül Stammer Vilmát (1898–1963), akitől egy Margit (1919–1983) nevű lánya és egy György (1922–1978) nevű fia született. Az újszegedi református egyház főgondnokává, a Békés-bánati Egyházmegye tanácsbírájává választotta az 1930-as években. Vagyis Szeged befogadta, köztiszteletnek örvendett. Szegedi pályája csúcspontját az 1939/1940-es tanév végén érte el, amikor a következő év egyetemi rektorává választották.

A világháború forгатaga meghozta az 1940. augusztus 30-i bécsi döntést, Észak-Erdély visszatartásával Kolozsvár újra Magyarországhoz került. Természetszerű volt, hogy az egykor elmenekült Ferenc József Tudományegyetem is visszatelepedjék eredeti székhelyére, Kolozsvárra. Az már a véletlen műve, hogy az 1919-ben esküt megtagadó, még Szegeden működő két professzor egyike, Bartók György lehetett a visszatérést megszervező és a berendezkedést irányító rektor. A megnyitáskor mind ő, mind pedig Györffy István botanikus professzor mentesült az eskü- és fogadalomtétel alól.¹¹⁸

Az Egyetemi Tanács 1940. október 16-án Bartók beszédével vett ünnepélyesen búcsút Szeged városától. Majd október 23-án a román egyetem egyetlen magyar professzora, a helyettes rektorként itthagytott Kristóf György adja át Bartóknak a kolozsvári egyetemet. Az országos ünnepéllé emelkedő tanévnyitóra másnap, 24-én kerül sor. Ezen részt vesz a főkörmányzó és a közoktatásügyi miniszter is. Az ő beszédük után tartja meg Bartók székfoglaló és megnyitó előadását. Ezen az erdélyi szellem és magyar szellem összefüggéséről és az autonómia kérdéséről elmélkedik. A továbbiakban üdvözlő beszédek sora hangzik el.

A visszatelepült egyetem öt karral, 83 tanszékkal és 2400 diákkal kezdte meg munkásságát. A tanári kar nagyobbik részét a Szegedről „hazatérők” tették ki. Másik csoportjuk az itt maradtak sorából került ki, akik már 1919-ig megszerezték tudományos fokozataikat, s azóta is művelték tudományágukat. A harmadik réteg az induló fiatal tehetségekből toborzódott. Ezeknek jó része szintén erdélyi származású volt.

A legnagyobb gondott az egyes intézetek elhelyezése és felszerelése jelentette. Míg 1919-ben a magyarok minden felszerelést itthagytak, most jóformán a kiürített épületeket vehették vissza. Rengeteg tudományos eszközt, orvosi műszert kellett pótolni, a könyvtárakat pedig magyar könyvekkel ellátni. E munka egyik fő szervezője Bartók volt. Újra felállították a Középiszkolai Tanárképző Intézetet, s elnökéül a folyamatosságnak megfelelően Bartókot nevezték ki.

A tanév folyamán a rektor két sub auspiciis doktori és két tiszteletbeli doktorrá avatáson vett részt és mondott beszédet. Az egyetem 69. tanévét lezáró beszédében az egyetemi autonómia kérdéséről értekezett. Beszámoló beszédét a szokásnak megfelelően csak a következő tanév

¹¹⁷ RSZ 1927. 710.; 1928. 375–376 (Makkai beszéde), 382.

¹¹⁸ A hazatérés eseménysorát, a rektori beszédeket a Bartók szerkesztésében megjelent 276 lapos Acta-kötet tartalmazza: *Beszámoló a kolozsvári M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem 1940–41. tanévi működéséről*. Kv. 1942. Az eseményt tükröző díszkiadvány: *Erdély magyar egyeteme. Az erdélyi egyetemi gondolat és a M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem története*. Kolozsvár 1941.

megnyitásokor (1941. október 12-én), a rektori tisztség átadása előtt mondta el. Ebben szép szavakkal emlékezett meg Kolozsváry Bálintról, az elüzetés előtti utolsó rektorról, a fáradságot és félelmet nem ismerő, mindenért felelősséget vállaló emberről és tudósról, aki neki is példaképévé vált. Tudományos és mindenekelőtt egyetemi munkásságának elismeréseként 1942 elején Bartókot a kormányzó a Magyar Érdemrend középkeresztjével tüntette ki.¹¹⁹

Az 1941/1942-es tanévben Bartók a Bölcsészlet-, Nyelv- és Történettudományi Kar dékáni, a következőben prodekáni tisztségét viselte. Saját tanszékét a Majális utcai egykori Pákey-villában (29., utóbb 37. szám) helyezte el, pont ott, ahol az 1910-es évek közepétől a távozásáig lakást bérelt.¹²⁰ Egy tanársegéd és egy gyakornok, valamint altiszt működött mellette. Gyakornoka volt itt Makkai Ernő, altisztje pedig Horváth István, a későbbi jeles költő. Tanítványait gyakran fogadta és vizsgáztatta Petőfi utcai sarokházában is, ahol sokan megcsodálták gazdag könyvtárát.

Az 1940-es években heti 8–10 órát hirdetett Bartók. Továbbra is periodikusan előadta a filozófiatörténetet a görögöktől saját koráig. Tartott logika, esztétika és lélektan kollégiumokat, valamint többféle gyakorlatot-szemináriumot: tanárképzősöknek, közgazdászoknak, doktorjelölteknek. Talán csak egyetlen előadása címén érődik aktuális érdeklődése: Bevezetés a szellemtörténetbe (1943/1944). A diákok sokféle kategóriáinak kellett filozófiából mint általános alaptárgyból vizsgáznia, s az ekkori tanítványok visszaemlékezése szerint Bartók igényes, szigorú vizsgáztató volt. Azokkal szívesen elbeszélgetett vizsgaalkalmakkor, akik kifejezetten érdeklődtek a bölcsélet iránt. A nőhallgatóival, a jogászokkal szemben meglehetősen távolságtartó volt. Az I–II. éves teológus hallgatók is kötelesek voltak nála filozófiából kollokválni.

Kolozsvárt Bartókot elhalmozták a megtisztelő címekkel, funkciókkal. A Teológiai Fakultás előjárósági tagjává, a Tudományegyetem Baráti Egyesülete elnökévé, a Nemzeti Kaszinó, a KAC (Kárpát Athletikai Club), a Légvédelmi Liga (tiszteletbeli) elnöke lett. Az EMKE egyik alelnökévé választották. Kormányképviselő érrettségi vizsgálatokon. Számos felekezeti és társadalmi szervezet-szövetség tisztelte meg tagsággal, hívta meg előadójaul. És természetesen a még Szegeden elnyert tisztségeit, tagságait is megőrizte.

Míg a szegedi csendes évek az elmélyült munka feltételeit biztosították Bartóknak, Kolozsvárt két éven át teljesen lekötötte a rektori, majd a dékáni szervező munka, a sok reprezentáció, az új otthon kialakítása, úgyhogy csak 1943-tól jelentkezik újabb tanulmányokkal. Ugyan 1941-ben jelenik meg a Ravasz László-émlékkönyvbe írt dolgozata a kolozsvári közös indulásra visszaemlékező sorokkal, ám ez minden bizonnyal még Szegeden született. 1942-ben maga Bartók is betöltötte 60. életévét, de nem találtak nyomát annak, hogy erre szélesebb körben is felfigyeltek volna. Ezekben az években Bartók két olyan alapvető műve, mely kurzusnak is számított, új, kolozsvári kiadásban jelent meg. 1942-ben került ki a sajtó alól az egyetem fejlécével *Az erkölcsi érték filozófiája* „második, lényegében változatlan”, 1944-ben *A filozófia lényege* „harmadik, átdolgozott” kiadása. Nagy elégtételt okozhatott, hogy az Országos Evangélikus Tanáregyesület anyagi támogatásával végre 1942-ben Böhm Károly életművének, *Az Ember és Világának VI.*, záró része is könyvvé lett: *Az esztétikai érték tana*. Ehhez szintén Bartók írt előszót. Sőt, 1941-ben 287 lapon új kiadásban jelent meg Böhm művének I. kötete, a *Dialektika vagy alaphilosophia* is.

Szerkesztőként is tovább működik, 1941 júniusától újraindította a korszak legrangosabb bölcséleti folyóiratát, a Szellem és Életet, s három éven át elég rendszeresen megjelentette. Közleményeiben érezhetővé válik a fokozottabb erdélyi múlt fele fordulás. Részt vett a szegedi Acta Litterarum, Sectio Philosophica örökösöként 1942-ben megindított kolozsvári Acta Philosophica bölcsészkar-i füzetsorozat szerkesztésében. 1945-ig összesen kilenc számot adnak ki, közülük kettő, a Makkai Ernőé (3. sz.) és a Zolnai Béláé (4. sz.) filozófiatörténeti vonatkozású. 1944-ben Bartók egy új könyvsorozatot indít Erdélyi Féniks címmel a M. Kir. Ferenc József Tudomány-

¹¹⁹ RSZ 1942. 122. és Acta (Beszámoló) 1941–1942.

¹²⁰ Bartók kolozsvári lakcímei az Almanachok alapján: 1914 – Attila út 35. sz.; 1915 – Kossuth Lajos utca 39. (ma 46.) sz.; 1916 – Majális utca 29/a (ma 37–39.) sz.; 1941 – Petőfi utca 38. sz. (a Petőfi és a Balassa utcák nyugati sarokháza).

egyetem Filozófiai Intézetének kiadásában. Ő maga ír 1944. január 18-i keltezéssel ajánlást az első kötet élére: „Ez a kis gyűjtemény régi, magyar szellemtörténeti és filozófiai szempontból értékes kéziratok kiadását és magyarázatát tűzi ki céljául.” Az egyetlen megjelent szám Makkai Ernő gondozásában Sipos Pál hat tanulmányát közli.¹²¹

Kolozsvárt az Erdélyi Helikonban talált fórumra Bartók. Ennek az utolsó két évfolyamában jelent meg négy hosszabb dolgozata és egy ismertetése. A dolgozatok tulajdonképpen mind az *Ember és élet* gondolatmenetére épülnek, annak filozófiáját közvetítik népszerűbb formában. A *Lenni vagy nem lenni? Az emberi létezés problémája*¹²² szabadegyetemi előadás. Hamlet kérdésemből kiindulva jut el az életalakítás kérdéséhez; s következtetése, hogy a természet talajából kell a szellem világába emelkednünk: „A létnek értelmét csak az tudja megragadni, aki képes a lét fölé emelkedni” – írja. Újszerű az a hozzáfűzése, hogy erre valójában csak a „nemes értelemben vett kalandorok”, a Goethehez hasonló egyéniségek képesek. Szép dolgozatot ír a folyóirat Bánffy Miklós 70. születésnapjára összeállított emlékszámába.¹²³ Emerson-idézetből kiindulva Bánffy művei alapján bizonyítja alaptételét: „Ha nincs lélek, nincs mi kialakítsa a természetet, s ha nincs természet, nincs mi gazdag anyagot, alapot adjon a léleknek.” Az utolsó két dolgozatán érződik a tragikus, összeomlással fenyegető háborús hangulat, amikor az emberek a jövőt fűrészelték, a hogyan tovább lehetőségeit kutatták. Mindkettő kissé szokatlan fordulattal a vallás fele fordul, prédikációba vált át. *Az emberiség jövő életét*¹²⁴ így zárja: „Szabadon kell választanunk a tagadás és az állítás között. De választanunk *kell* mindnyájunknak, mert az emberiség jövőjéért mindenki felelős a Legfőbb Bíró előtt, aki mindenkit azért teremtett erre a világra, hogy legyen az ő eszköze és munkatársa. A szebb jövőendő záloga a hűség és elszánt istenfiúiság. Krisztus a szebb és emberibb jövőendő világának egyetlen kulcsa.” Ezután még 1944. március 9-ről datálva felteszi a kérdést: *Ki az ember?*¹²⁵ Tudja, hogy ez a probléma mindig akkor vetődik fel, amikor az emberi értékek forognak kockán. Megint felvázolja a test–lélek–szellem hármas egységét. Úgy véli, hogy a hit szárnyain emelkedhetünk a szellemvilágba, s így leszünk az örökkévalóság birtokosai.

Az elhallgatás és nyugalom éve

Bartók György 1944 utáni tevékenységéről, életéről csak nagyon kevés adat áll rendelkezésünkre. 1944 őszén, a „meneküléskor” távozott Kolozsvárról. Itt maradt Petőfi utcai lakása ritka gazdag szakkönyvtárral utóbb vita tárgyát képezte. A könyvtár egy része talán a Bolyai Tudományegyetemé lett. Ő először Szegeden próbált újra elhelyezkedni, de az egyetem Almanachja¹²⁶ szerint 1945-ben nyugdíjazták. Hanák Tibor úgy tudja,¹²⁷ hogy egy ideig (talán 1945/1946-ban) a Műegyetem közgazdasági tanszékén adott elő, majd a Magyar Életrajzi Lexikon szerint is 1946–1949 között a Református Teológiai Akadémián tartott filozófiakurzusokat. 1949-ben végleg nyugalomba vonult. Egyetlen ekkoriban megjelent kötetéről tudunk: *A filozófia lényege és problémái* (Bp. 1947). Ez minden bizonnyal eddig már három kiadást megért alapkurzusának újabb lenyomata. Hogy rövidebb tanulmányai jelentek-e meg, arról nincs adatunk.

A Magyar Tudományos Akadémia 1945-ben rendes taggá választotta, sőt, a szegedi Almanach szerint 1949-ben a tiszteleti tagsággal is kitüntették. De az 1949-es átszervezéskor sokakkal együtt őt is törölték az akadémikusok sorából. Ezután szakmai szempontból teljesen elszigetelődött. A marxista filozófia egyeduralkodó idején idealista világnézete nem számíthatott érdeklődés-

¹²¹ Sipos Pál: *Természet és szabadság*. Hat filozófiai tanulmány. Kiadja és bevezetésével ellátta Makkai Ernő. Kolozsvár 1944.

¹²² ErdHel 1943. 257–265.

¹²³ Bánffy Miklós *természettársa*. Uo. 1943. 589–594.

¹²⁴ Uo. 1944. 13–20.

¹²⁵ Uo. 1944. 484–492.

¹²⁶ *Szegedi egyetemi almanach 1921–1970*. Szeged 1971. 58.

¹²⁷ Hanák Tibor, *i. m.* 70.

re. Másrészt gazdag szakkönyvtárának a hiánya eleve megbénította az alkotómunkát. A könyvtárért hosszas diplomáciai harcot folytatott, s talán annak töredékeit az 1960-as évek elején végül kiszállították Magyarországra. Ekkor viszont már a hályog miatt nagyon megromlott látása. Felesége 1963-ban bekövetkezett halála után Judit lánya viselte gondját. Utolsó éveiről nincsenek adataink.¹²⁸ 1970. november 26-án halt meg Budapesten.

Összegezés

Bartók György az egyik leghosszabb és legtermékenyebb magyar filozófusi pályát futotta meg. Református teológusként indult, s Böhm Károly tanítványaként vált filozófussá. A század elején még inkább az újszövetségi tudományokat és a vallásbölcseletet művelte, majd az etikán át fokozatosan eljutott a filozófia kizárólagos köreibbe. Ezt egyetemi tanszékhez jutása is megpecsételi 1917-ben. Igazi alkotó korszaka a szegedi években bontakozik ki. Itt a böhmi filozófiára építve kidolgozta a maga neokantiánus bölcseletét, mely sok ponton találkozott a szellemtörténeti irányzattal.

Bartók mindkét mesterének gondosan ápolta kultuszát. Ő szervezte iskolává, társasággá a Böhm-tanítványokat, majd monográfiát írt professzoráról. De nevéhez fűződik az első teljes magyar Kant-pályakép megrajzolása is s Kant hatásának feltérképezése.

Amennyire tekintélyes volt megjelenése, méltóságteljes viselkedése, annyira mértéktartó stílusa, írásos hagyatéka is. Nem tartozott azok közé, akik minden ügyszó az aktualitás szintjén hozzászólnak. Ha volt is üzenivalója a kortársaknak, ezt csak a filozófia magvas tanításain át hozta tudomásukra. Hírlapi cikkek írására sem vállalkozott, ismertetést is csak a közvetlen érdeklődési körébe vágó művekről írt.

Dolgozatainak felépítése igen módszeres: mindig a bevezetőben megnevezi az előzményeket és a kitűzött célt. Néhány fejezetben adja elő mondanivalóját, majd összefoglalja a konklúziót. E végkövetkeztetésekből tulajdonképpen felépíthető Bartók egész filozófiájának a váza.

Több ismertetés bírálta Bartók nyelvét. Sokáig úgy vélhette, hogy a filozófiához csak a múlt századi ódon fogalmazás méltó, így a már divatjamúlt szerkezeteket is használta: az elbeszélő múlt, a régmúlt alakok, a „vala” gyakori ismétlése az 1910-es években szokatlanul hangzott.

A kommunizmus egyeduralgoló filozófiája teljesen elfeledtette nevét és hagyatékát. Az 1940-es évek végén ugyan még Gaál Gábor néhányszor hivatkozott rá, de mindig csak bíráló éllel.¹²⁹ Tudunkkal csak a Korunkban jelent meg róla egy meglepően elismerő jellegű nekrológ Tamás Gáspár Miklós tollából.¹³⁰

Bartók György irodalmi munkássága

A. Kötetek, tanulmányok és különnyomatok, cikkek, fordítások

Ifjúsági életünkről. KvEl 1901. 77–78.; 1902. 154–155.

Nemzetközi diákkongresszus és hivatalos (?) lap. Uo. 1902. 240–241.

¹²⁸ Mivel a dolgozat írásakor már Bartók egyik gyermeke sem élt, unokahúgához, Szacsványné Ravasz Évához és unokaöccséhez, az 1916-ban született Bartók Györgyhöz fordultunk levélben tájékoztatásért. Bartók György néhány évszám közlésével volt segítségünkre.

¹²⁹ Gaál Gábor: *Válogatott írások.* III. köt. Bukarest 1971. 210–211, 355–357, 362.

¹³⁰ *Egy szegény filozófus emlékére.* Korunk 1971. 761.

* A könyvészet kronológiai felépítésű, az írások azonosításához szükséges minimális adatokat közli. Az egy naptári éven belüli elrendezésnél a rokon tematikájú cikkeket lehetőség szerint közelsítettük, a köteteket pedig a tanulmányok után soroltuk be. A különnyomatok felsorolása nem tekinthető teljesnek, a *Szellem és Élet* pár számát sem tudtuk átnézni. Az 1944 utáni évekből egyetlen kötetről van tudomásunk, a kolozsvári könyvtárak állaga alapján nem tudjuk megállapítani, hogy jelentek-e meg további írásai. A más bibliográfiákból átvett címek előtt csillag található. G. GY.

Elmélkedések az údv evangéliumáról. Írta Ménégoz Jenő. Ford. ~. ErdPL 1902. 134–137, 145–147, 157–159, 168–170, 181–183.

Elmélkedések az údv evangéliumáról. Írta Ménégoz Jenő, a párizsi egyetemen a prot. teológiai fakultás tanára. A szerző engedelmével fordította ~. Lenyomat az ErdPL-ről. Kolozsvárt 1902. 79 l.

Jegyzetek Schopenhauerről. EL 1902. 5–7, 21–23.

Schopenhauer és az akaratszabadság kérdése. Uo. 1903. 164–166.

Rendkívüli közgyűlést. Uo. 1903. 80.

Tarpatak. Uo. 1903. 90.

A káté. Tanulmány a theologia pastoralis köréből. Eugen Menegoz után ~. EPL 1903. 414–415, 427–428, 440–441, 452.

Emlékbeszéd Deák Ferenc felett. Acta Reg. Scient. Universitatis Claud. Franciscose-Josephinae. Beszédtek. 1903/1904. Fasc. II. 57–73.

A perzsa Mithra-vallás és a keresztyénség. PSZ 1904. 103–110.

Jakab levele. ThSzkI 1905. 5–20, 105–124.

Schopenhauer erkölcstana. PSZ 1905. 312–326, 373–390.

Németországi levelek. Kolozsvár 1906. 52 l.

Paedagogiai kérdések. ErdPL 1906. 362–363, 371–373.

Az akaratszabadság problémája. Kolozsvár 1906. 118 l.

Babyloni nyomok az új testamentumban. ErdPL 1907. 3–4, 11–12, 18–19, 27–29.

A szabadakarat problémája és a büntetőjog. ErdMúz 1907. 209–224, 286–295.

A szabadakarat problémája és a büntetőjog. [Különnyomat] Kolozsvár 1907. 28 l.

Az őskeresztyénség és a szociális kérdés. PSZ 1908. 213–220, 289–297.

A keresztyénség és a szocializmus. PSZ 1908. 580–587.

A Jakab levele. Tanulmány az őskeresztyén irodalom köréből. Kolozsvár 1908. 96 l.

Adalékok a magyar philosophia történetéhez. Mihályi Károly élete és philosophiája. Athenaeum 1909. I–II. sz. 122–161.; III. sz. 241–275.

Kálvin mint pedagógus. PSZ 1909. 168–182.

Kálvin mint nevelő. A nagyenyedi református Bethlen-Kollégium Értesítője az 1908–1909-ik iskolai évről. 25–40.

Kálvin mint nevelő. [Különnyomat] Nagyenyed 1909. 16 l.

Természet és társadalom (Prolegomena egy leendő szociológiához). MTtudSzle 1909. 421–446.

Az új-szövetségi görögség nyelvtana. Tanítványai számára írta: ~. Kézirat gyanánt. Kiadja a kolozsvári Ref. Theol. Fakultás „Theologus kör”-e. [Kolozsvár] 1909. 72+III l.

II. Apafi Mihály fejedelem imádságos könyve. RSZ 1909. 72–77, 88–93, 105–108.

A vallás és a modern kultúra. RSZ 1909. 291–293, 307–310, 323–325, 353–356, 372–376, 387–390.

A vallástudomány tárgya és módszere. RSZ 1909. 569–571, 585–588, 603–605, 623–627, 640–643, 655–657.

A vallástudomány tárgya és módszere. Értesítő 1909/1910. 3–32.

A vallástudomány tárgya és módszere. Székkfogaló értekezés. [Különnyomat] Kolozsvár 1910. 30 l.

Gróf Széchenyi István gondolkozása. Értesítő 1909/1910. 51–60.

Gróf Széchenyi István gondolkozása. [Különnyomat] Kolozsvár 1910. 14 l.

Adalékok a magyar philosophia történetéhez. Köteles Sámuel élete és philosophiája. Athenaeum 1910. I. sz. 52–85.; 1911. IV. sz. 84–111.

Evolutio és sociologia (Prolegomena egy leendő szociológiához). MTtudSzle 1910. 1–19, 136–147.

Valláspsychologia. MTtudSzle 1910. 653–671.

- Előszó.* [Ravasz Lászlóval közösen] = *Bartók György püspök összegyűjtött művei.* I. kötet. Kolozsvár 1910. III–VIII.
- Böhm Károly (1846–1911).* Athenaeum 1911. II. sz. 1–8.
- Böhm Károly 1846–1911.* ErdL 1911. 317–319.
- Kölcsey kritikája és a kritikai művészet.* ErdMúz 1911. 33–52, 119–132.
- Palástinai ásatások és az ó-szövetség.* RSZ 1911. 202–205, 216–219.
- A valláspsychologia főbb törvényei.* MTtudSzle 1911. 705–720.
- Az erkölcsi érték philosophiája.* Kolozsvár–Budapest 1911. VI+160 l.
- Az új-szövetség iratainak theologiai gondolatai.* Tanítványai számára írta. ~ Kézirat gyanánt kezelendő. Kolozsvár 1911. 93 l.
- Böhm Károly (Naplójegyzetek).* Athenaeum 1912. I. sz. 1–25.
- Előszó.* = Böhm Károly: *Az ember és világa.* IV. A logikai érték tana. Kolozsvár 1912. 5–9.
- A görög erkölcsphilosophia története.* Dr. ~ egyetemi m. tanár előadása után „Theologus kör” kiadványa. Kolozsvár 1912–1913. 205 l.
- Bevezetés a keresztyén erkölcsphilosophia történetébe.* Athenaeum 1913. II. sz. 53–102.
- A „mintha” filozófiája, vagy: a fikció szerepe szellemi életünkben.* ErdMúz 1913. 11–30, 92–110.
- Tönnies társadalombölcselete.* MTtudSzle 1913. 623–630.
- A logikai érték tana.* (Bevezetésül Böhm philosophiájába) = *Dr. Böhm Károly élete és munkássága.* Kajlós (Keller) Imre szerkesztése mellett írták: dr. Apáthy István, Ágai László, dr. Bartók György... II. köt. Besztercebánya 1913. 127–227.
- Böhm Károly tana és személyisége.* MTtudSzle 1913. 565–576.
- Böhm Károly tana és személyisége.* Kolozsvár 1913. 17 l. (Philosophiai Értekezések 1.)
- Előszó.* = Böhm Károly összegyűjtött művei. Budapest 1913. [Számozatlan lapon]
- Reneszánsz és reformáció.* PSZ 1914. 11–24.
- A szabadság misztériuma.* (A kolozsvári egyetemen tartott megnyitó előadás) PSZ 1914. 461–474.
- A háború, mint a szellemi élet újjászüelője.* RSZ 1914. 825–832.
- A háború, mint a szellemi élet újjászüelője.* = *Háború és Élet.* [Kolozsvár 1914] 107–124.
- Schleiermacher olvasása közben.* PSZ 1915. 102–113.
- A vallás problémája napjaink bölcseletében.* PSZ 1915. 507–522, 599–614.
- Erdélyi János gondolkozása.* (Adalék a magyar gondolkodás történetéhez.) Lenyomat az Erdélyi Múzeum 1915. évi folyamából. Kolozsvár 1915. 21 l.
- Windelband †.* PSZ 1916. 81.
- A reformáció erkölcsi felfogása.* Luther, Zwingli és Kálvin. PSZ 1916. 405–420.
- Háború, közművelődés, nemzetnevelés.* Kolozsvár 1916. 91 l.
- Az Új-szövetség vallása.* = *A mi vallásunk.* A nagy reformáció négyszázados évfordulójára írták Dr. Kecskeméthy István, Dr. Bartók György... I. kötet [Kolozsvár 1917] 125–187.
- Demokrácia és nemzetnevelés.* PSZ 1918. 117–132.
- Die Philosophie Karl Böhms. Sonder-Abdruck aus der Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik.* Herausgegeben von Hermann Schwarz. Bd. 165. Leipzig 1918. 134–173.
- Az élet értelme.* ErdSzle 1920. 20–21.
- Hitvallásunk.* Uo. 1920. 99.
- Házsongárdi séták.* Uo. 1920. 199–200.
- A magyarság szervezésének kérdéséhez.* Ptűz 1921. I. köt. 46–47.
- A művészi szemlélet.* Ptűz 1921. I. köt. 83–86.
- A philosophia fordulata.* Ptűz 1921. I. köt. 136–138.
- A világ: tett.* Ptűz 1921. I. köt. 294–296.
- Philosophusok emlékezései.* Ptűz 1921. I. köt. 312–319.
- Alázatosság.* Ptűz 1921. I. köt. 447–449.
- Háborús béke.* Ptűz 1921. I. köt. 755–758.

- Russell philosophiája.* Ptűz. 1921. I. köt. 780–781.
- Az igazság világa* (Sokrates). Ptűz. 1921. II. köt. 91–101.
- Az eszmék világa* (Platon). Ptűz. 1921. II. köt. 265–273.
- Petőfi.* Ptűz. 1922. I. köt. 290–298.
- Petőfi esztendeje.* Ptűz. 1922. I. köt. 438–440.
- Petőfi lelke.* Kísérlet az „Aestheticum” megértésére. Budapest 1922. 70 l.
- Petőfi.* Ptűz. 1923. I. köt. 13–17.
- A zene hatalma.* Ptűz. 1923. I. köt. 234–238.
- Petőfi művészete.* PSZ. 1924. 31–36.
- Kant és a protestantizmus.* PSZ. 1924. 277–284.
- A philosophia lényege.* Szeged 1924. (Acta Litterarum ac Scientiarum Regiae Universitatis Francisco-Josephinae. Sectio Philosophica. Tomus I. Fasc. III.) 75–117.
- Erdély lelke irodalmában.* Ptűz. 1925. 143–145.
- A lét világgalkató ereje.* = *A szászvárosi ref. Kun-Kollégium Emlékkönyve.* Szerkesztette dr. Görög Ferenc. Cluj-Kolozsvár 1925. 32–37.
- Kant.* Kolozsvár–Torda 1925. 123 l.
- Állítólagos Szt. István szobor a bambergi dómban.* Napkelet 1926. 487–488.
- Demokritos tana az erkölcsi értékről.* (Részlet „Az erkölcsi értékeszme története” c. sajtóra kész munkából.) = *Emlékkönyv Csengery, János születésének hetvenedik, tanári működésének negyvenötödik és egyetemi tanárságának harmincadik évfordulójára.* Szeged 1926. 79–91.
- Harnack.* Születésének 75. évfordulójára. PSZ. 1926. 383–385.
- Széchenyi és Fichte.* BpSze. 203. köt. (1926) 244–260.
- Az erkölcsi értékeszme története. I. Az erkölcsi értékeszme története a görög filozófiában.* Szeged 1926. 171 l. (Acta Litterarum ac Scientiarum Regiae Universitatis Francisco-Josephinae. Sectio Philosophica. Tomus II.)
- Az „alkat-lélektan” terminusának ügyében.* Athenaeum 1927. 263–264.
- A régi és az új lélektan.* PSZ. 1927. 285–292.
- A mindennapi élet lélektana.* PSZ. 1928. 313–319.
- Teendőink a magyar filozófia történetének ügyében.* Athenaeum 1928. 153–162.
- III. [Emlékbeszéd Böhm bölcséletéről]. = *Böhm-emlék.* A budapesti ág. hitv. evangélikus gimnáziumban 1928. évi június 20-án, szerdán, az iskola egykori igazgatója, a nagy filozófus Dr. Böhm Károly emlékére állított szobormű felavatási ünnepének Emlékkönyve. Szerkesztette Hittrich Ödön. Budapest 1928. 17–20.
- Böhm Károly.* Budapest 1928. 167 l. (Kultúra és Tudomány)
- A „rendszer” philosophiai vizsgálata.* Budapest 1928. 46 l. (Értekezések a philosophiai és társadalmi tudományok köréből III. köt. 5.)
- A kultúrphilosophia néhány alapkérdéséről.* Athenaeum 1929. 148–152.
- Új világ felé.* PSZ. 1929. 153–159.
- Bethlen Gábor szelleme.* PSZ. 1929. 657–663.
- Bethlen Gábor szelleme.* Különlenyomat a PSZ. 1929. decemberi számából. Budapest [1929]. 7 l.
- Lángeszű emberek.* PSZ. 1930. 137–146.
- Szellem és élet.* PSZ. 1930. 700–706.
- Az élet műalkotás.* BpSze. 217. köt. (1930) 261–274.
- A tudattalan problémája.* BpSze. 218. köt. (1930) 58–93.
- Az „eszme” philosophiai vizsgálata.* Budapest 1930. 55 l. (Értekezések a philosophiai és társadalmi tudományok köréből III. köt. 9.)
- Kant etikája és a német idealizmus erkölcsbölcsélete.* Budapest 1930. 335 l. (Az Akadémia philosophiai könyvtára 4.)
- [Filozófiai szócikkek] = *Világirodalmi lexikon.* (Külföldi irodalom) Szerkesztette Dr. Dézsi Lajos. I–III. kötet. Budapest [1930].

- Makkai Sándor. Széphalom* 1931. 3–4. sz. 73–74.
A renaissance és a philosophia. PSZ 1931. 532–537.
 [Filozófiai szócikkek] = *Gutenberg Nagy Lexikona.* Minden ismeretek tára. I. köt. Budapest 1931. és a további kötetek.
- Hegel. 1770–1831.* PSZ 1931. 733–741.
Újabb Hegel-irodalom. PSZ 1932. 335–339.
Hegel 1770–1831. Különlevonat a PSZ 1931. decemberi számából. [Kecskemét 1931] 11 l.
Újabb Hegel-irodalom. Különlevonat a PSZ 1932. májusi számából. [Budapest 1931] 7 l.
A lélek élete. PSZ 1934. 54–58.
A serdülő és az ifjú Nietzsche 1854–1864. PSZ 1934. 113–120.
Goethe és Hegel. PSZ 1934. 555–563.
- **A kiválasztás kérdése és az egyetem.* Felső Oktatásügyi Egyesület Közleményei 1934. 1. sz.
 **A kiválasztás kérdése és az egyetem.* [Különnyomat a Felső Oktatásügyi Egyesület Közleményeiből] Budapest 1934. 10 l.
- A „szellem” philosophiai vizsgálata.* Budapest 1934. 47 l. (Értekezések a philosophiai és társadalmi tudományok köréből IV. köt. 9.)
A philosophia lényege. Második, változatlan kiadás, Szeged 1934. (Acta Litterarum ac Scientiarum Regiae Universitatis Francisco-Josephinae. Sectio Philosophica. Tomus I. Fasc. III.) 75–117.
- **A lélek élete.* [Különlevonat a PSZ 1934. évfolyamából] Budapest 1935. 5 l.
 **A serdülő és az ifjú Nietzsche.* [Különlevonat a PSZ 1934. évfolyamából] Budapest 1935. 8 l.
Az igazi és a hamis liberalizmus. (Adalékok a liberalizmus magyar értelmezéséhez.) PSZ 1935. 213–217.
- **Az igazi és a hamis liberalizmus.* Adalékok a liberalizmus magyar értelmezéséhez. [Különlevonat a PSZ 1935. évfolyamából] Budapest 1935. 8 l.
- Egyén és közösség.* PSZ 1935. 371–379.
Egyén és közösség. Különnyomat a PSZ 1935. évi 7–9. számából. Budapest 1935. 11 l.
A filozófia Erdélyben. Ptűz 1935. 108.
A metafizika célja s útjai. Budapest 1935. 52 l. (Értekezések a philosophiai és társadalmi tudományok köréből IV. köt. 12.)
- Az erkölcsi értékeszme története.* II. Az erkölcsi értékeszme története az egyházatyák, a középkor és újkor philosophiájában. Szeged 1935. 327 l. (Acta Litterarum ac Scientiarum Regiae Universitatis Francisco-Josephinae. Sectio Philosophica. Tomus VII.)
- A középkori és újkori filozófia története.* Budapest 1935. 466 l. (Református egyházi könyvtár XVIII.)
- Beköszöntő.* Szellem és Élet 1936. 1.
 **Egy új erkölcsfilozófia.* [Szeged] 1936. 7 l. (Szellem és Élet könyvtára)
Napjaink filozófiája. BpSzle 240. köt. (1936) 58–77, 185–210.
Napjaink filozófiája. Különnyomat a BpSzle 1936. évi január–februári füzetéből. [Címlap nélkül; Budapest 1936] 58–77, 185–210.
Világfelfogásunk válsága. Kecskemét 1936. 34 l.
A lét bölcséleti problémája. Budapest 1936. 60 l. (Értekezések a philosophiai és társadalmi tudományok köréből IV. köt. 14.)
- A filozófiai rendszerek tanítása a középiskolában.* Nevelésügyi Szemle 1937. 89–93.
Proust olvasása közben (Sárospatakon, szemben a Sátorhegygel). PSZ 1937. 452–458.
Descartes emlékezete (A módszerről szóló értekezés megjelenésének 300. évfordulójára). PSZ 1937. 557–565.
- Az esztétikai valóság.* Esztétikai Szemle 1937. 73–83.
Az esztétikai valóság. Az Esztétikai füzetek 5. száma. Budapest [1937]. 13 l.
Ösztön, tudat, öntudat. Athenaeum 1937. 1–52.

Ösztön, tudat, öntudat. Budapest 1937. 56 l. (Értekezések a philosophiai és társadalmi tudományok köréből V. köt. 3.)

Mi az élet s az élő szervezet? PSZ 1938. 289–299.

Descartes sorsa Magyarországon. Szellem és Élet 1938. 69–73.

Descartes sorsa Magyarországon. (Le sort de Descartes en Hongrie) [Szeged 1938] 5 l. (Szellem és Élet könyvtára)

Schneller István. PSZ 1939. 119–122.

A szokás lélektana. PSZ 1939. 447–450.

Bartók György 1. tag gyászbeszéde Schneller István 1. tag ravatalánál 1939. január 27-én. AkÉrt 468. füz. 1939. 191–193.

Schneller István. Szellem és Élet 1939. 1–2.

Történet és értékelés. Szellem és Élet 1939. 99–112.

Történet és értékelés. Szeged 1939. 15 l. (Szellem és Élet könyvtára. Új sorozat 4. sz.)

Ember és élet. A bölcséleti antropológia alapvonalai. [Budapest 1939] 260 l.

Régi magyar filozófusok. Szellem és Élet 1940. 36–37.

Faj. Nép. Nemzet. Szellem és Élet 1940. 67–92.

Faj. Nép. Nemzet. Budapest 1940. 25 l. (Szellem és Élet könyvtára. Új sorozat 12. sz.)

A visszatért Ferenc József Tudományegyetem megnyitására. Ptűz 1940. 429–432.

Ravasz László és a magyar szellemi élet. = És lőn világosság. Emlékkönyv Ravasz László hatvanadik életéve és dunamelléki püspökségének huszadik évfordulója alkalmából. Budapest [1941]. 139–157.

Ravasz László és a magyar szellemi élet. Különlenyomat Ravasz László hatvanadik életéve és dunamelléki püspökségének huszadik évfordulója alkalmából kiadott „És lőn világosság” című emlékkönyvből. Budapest, 1941. 139–157.

Dr. Bartók György egyetemi ny. r. tanár, az 1940/41. évi rector magnificus megnyitó beszéde. = *Erdély magyar egyeteme.* Kolozsvár 1941. 14–16.

Rektori beszéd a kolozsvári m. kir. Ferenc József Tudományegyetem évzáró ünnepi ülésén. Ptűz 1941. 337–339.

Rektori beszéd a kolozsvári m. kir. Ferenc József Tudományegyetem évzáró ünnepi ülésén. Kolozsvár [1941] (Ptűz különlenyomat)

Bruno Bauch. Szellem és Élet 1942. 236.

[*Rektori beszédek.*] Beszámoló a kolozsvári M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem 1940–41. tanévi működéséről (Acta Universitas Litterarum Regiae Hungaricae Francisco-Josephinae annorum MCMXL–XLI.). Kolozsvár 1942. 11–14, 24–25, 27–28, 31–32, 41, 44–45, 51–52, 77, 90–94, 99–111.

Rektori beszámoló beszéd. Különlenyomat. (Acta Universitas Litterarum Regiae Hungaricae Francisco-Josephinae annorum MCMXL–XLI.). Kolozsvár 1942. 16 l.

**Az erkölcsi értékeszme története.* I. Az erkölcsi értékeszme története a görög filozófiában. II. kiadás. Szeged 1942.

Az erkölcsi érték philosophiája. Második, lényegében változatlan kiadás. Kolozsvár 1942. VIII+146 l. (Universitas Francisco-Josephina, Kolozsvár)

Kierkegaard egy magyar vonatkozása. Szellem és Élet 1943. 171.

Lenni, vagy nem lenni. Az emberi létezés problémája. ErdHel 1943. 257–265.

Lenni, vagy nem lenni. Különlenyomat az ErdHel 1943. májusi számából. Kolozsvár 1943. 10 l.

Bánffy Miklós természetlátása. ErdHel 1943. 589–594.

Bánffy Miklós természetlátása. Különlenyomat az ErdHel 1943. októberi számából. Kolozsvár 1943. 8 l.

Az emberiség jövő élete. ErdHel 1943. 13–20.

Az emberiség jövő élete. Különlenyomat az ErdHel 1944. januári számából. Kolozsvár 1944. 8 l.

Ki az ember? ErdHel 1944. 484–492.

[Ajánlás.] Sipos Pál: *Természet és szabadság*. Hat filozófiai tanulmány. Kiadja és bevezetéssel ellátta: Makkai Ernő. [Kolozsvár] 1944. 3.

A filozófia lényege. Bevezetés a filozófiába. Harmadik, átdolgozott kiadás. Kolozsvár [1944]. 72 l.

**A filozófia lényege és problémái*. Budapest 1947.

B. Ismertetések

A filozófia története. Összeállította dr. Pekár Károly. EL 1902. 29.

Az özőnvízről. Írta dr. Szádeczky Gyula. Különlenyomat az Urániából. EL 1902. 29.

Az élet bölcselete. Fekete Józseftől. EL 1903. 190.

Állami beavatkozás és individualizmus. Írta dr. Somló Bódog egyetemi magántanár. EL 1903. 190.

Egy japán philosophus könyve. EL 1903. 191.

Egy francia író Kolozsvárról. (Raymond Recoüly: Le pays magyar) Magyar Polgár 1903. szept. 29.

Debreczeni Főiskolai Lapok. EL 1903. 79.

Erdélyi Múzeum 10. füzet. EL 1903. 79.

Az Erő újévi száma. EL 1903. 79.

L'Université de Paris. EL 1903. 79.

A Sárospataki Ifjúsági Közlöny 4. száma. EL 1903. 79.

A nemzeti nevelésről. Írta dr. Schneller István. Különnyomat az Athenaeumból. EL 1903. 96.

Egyetem és ifjúság. Rektori székfoglaló. Írta Schilling Lajos. EL 1903. 95.

Nagymagyarország. Hoitsy Pál könyve. EL 1903. 97–98.

Erdélyi Múzeum februáriusi füzet. EL 1903. 111.

Az Erő 7. száma. EL 1903. 111.

Das Alte Testament im Lichte des alten Orients von Alfered Jeremias. PSZ 1904. 524–528.

Wilhelm Wundt: Völkérpsychologie. PSZ 1907. 128–133.

Ziegler paedagogikája. (Th. Ziegler: Allgemeine Pädagogik) PSZ 1907. 172–179.

A legújabb vallástörténelem. (Lehrbuch der Religionsgeschichte von P. D. Chantepie de la Saussaye) PSZ 1907. 395–403.

William Wrede: Paulus. 2. kiadás. PSZ 1908. 259–263.

Pauler Ákos: Az ethikai megismerés természete. Athenaeum 1908. III. sz. 357–378.

A vallásbölcsészet főkérdései. (Rudolf Eucken: Hauptprobleme der Religionsphilosophie der Gegenwart) PSZ 1908. 433–439.

Az Új-szövetség új világításban. (Licht vom Osten. Die Neue Testament und die neuentdeckten Texte der hellenistisch-römischen Welt von Adólf Deissmann) PSZ 1909. 33–38.

Tarde sociológiai törvényei. (G. Tarde: Les lois sociales) MTtudSzele 1909. 962–968.

Philosophiai essayk. Írta dr. Bárány Gerő. ErdMúz 1911. 195–198.

Georges Berguer: La notion de valeur. Le natur psychique, son importance en theologie. Athenaeum 1910. 86–94.

Dr. L. W. Rauwenhoff: A protestantizmus története. 2 kötet. Hollandból fordította Bartha Dezső. RSZ 1910. 60–61, 73–75, 95–96, 113–114.

D. Dr. Herman Lademann: Das Erkennen und die Werturteile. Athenaeum 1911. II. sz. 129–135.

Az alsóbbrendű társadalmak értelmi functioi. (L. Lévy-Bruhl: Les fonctions mentales dans les societes inferieures) MTtudSzele 1911. 146–154.

Sully Prudhomme sociológiája. (Sully Prudhomme: Le lieu social) MTtudSzele 1911. 499–506.

Az új-alkat-lélektan. (Georges Bohm: Le nouvelle psychologie animale) MTtudSzele 1912. 738–742.

- Napjaink társadalmának lélektana.* (Maxwell: Psychologie sociale contemporaine) MTtudSzle 1913. 469–487.
- William Stern: Vorgedanken zur Weltanschauung.* PSZ 1915. 557–559.
- Dr. Bárány Gerő: Ethikai előadások.* MPaed 1916. 62–63.
- Vásárhelyi József: Pál apostol. Tanulmány az őskeresztényen vallástörténet köréből.* PSZ 1917. 130–132.
- Karl Joël: Neue Weltkultur.* PSZ 1917. 320–321.
- M. Scheler: Das Genius des Krieges und der deutsche Krieg.* PSZ 1917. 406–407.
- Ernst Bergmann: Fichte, der Erzieher zum Deutschtum.* MPaed 1917. 555–556.
- Romain Rolland: Michelangelo élete.* Ptűz 1921. I. köt. 816.
- Nyugat alkonya.* [Oswald Spenger könyve.] Ptűz 1922. I. köt. 426–430.
- A nyugat civilizáció-története.* [F. S. Marvin: The Living Past. Fordította Benedek Marcell és Rózsa Dezső] Ptűz 1922. II. köt. 153–156.
- Történefilozófia.* Írta Kornis Gyula. PSZ 1924. 518–519.
- B. Bauch: Das Naturgesetz.* PSZ 1925. 105–106.
- Pauler Ákos: Böhm Károly emlékezete.* PSZ 1925. 107–108.
- Makkai Sándor: Zörgessetek és megnyitjátik néktek.* PSZ 1925. 179–181.
- Logika. Az igazság elméletének alapvonalai.* Írta Pauler Ákos egyetemi tanár. PSZ 1925. 245–248.
- D. D. Hastie Vilmos: A református gondolkodás alapelvei.* Angolból fordította és jegyzetekkel ellátta Budai Gergely. PSZ 1925. 316–317.
- Kristóf György: Az erdélyi magyar irodalom múltja és jövője.* PSZ 1925. 326–328.
- Dékány István: A történettudomány módszertana.* PSZ 1925. 635–637.
- Bárány Gerő: Az ethikai világrénd útjelzői.* PSZ 1925. 637.
- Gergő Endre: Materialista lélektan. Alapvetés.* PSZ 1925. 709–712.
- Eucken: A jelenkori vallásbölcselet főkérdései.* Fordította dr. Juhász Andor. PSZ 1926. 451–453.
- Spinoza: Opera.* A heidelbergi Tud. Akadémia megbízásából kiadta Carl Gebhardt. 4 kötet. PSZ 1926. 451–453.
- Theodor L. Haering: Über Individualität in Natur- und Geisteswelt.* Begriffliches und Tatsächliches. PSZ 1927. 242–244.
- A magyar tudománypolitika alapvetése.* Szerkesztette Magyary Zoltán. PSZ 1927. 512–515.
- N. O. Losskij: Handbuch der Logik.* Athenaenum 1928. 172–176.
- Max Wundt: Fichte.* PSZ 1928. 344–347.
- Hans Driesch: Philosophische Forschungswege.* PSZ 1931. 140–143.
- Dr. Trócsányi Dezső: Mándi Márton István tudományos munkássága.* PSZ 1933. 340–342.
- Emile Bréhier: Histoire de la Philosophie Allemande.* PSZ 1933. 384–385.
- Nicolai de Cusa: Opera Omnia.* PSZ 1933. 449–450.
- Alexander Pfänder: Die Seele des Menschen.* PSZ 1934. 647–649.
- Prof. J. Hessing: Das Selbstbewusstwerden des Geistes.* Szellem és Élet 1938. 111–112.
- Dr. Hans R. G. Günther: Das Problem des Sichselbstverstehens.* Szellem és Élet 1938. 124–125.
- Szabó Irén: Böhm Károly etikája.* Szellem és Élet 1938. 125.
- Gróf Révay József: A megismerés antinómiája Kantnál.* Szellem és Élet 1938. 126.
- Kerekes Sándor: Lomnitz Meltzl Hugó 1846–1908.* Szellem és Élet 1938. 126.
- Edward Yarnall Hartshorne, Jr. : The German University and National Socialism.* Szellem és Élet 1939. 37.
- Kisléghi Nagy Dénes: Universalismus.* Spann Otmár bölcseleti és gazdasági tanai. Szellem és Élet 1939. 37–38.
- Ilyefalvi Tankó Béla: A modern világkép kialakítói.* Szellem és Élet 1939. 38–39.
- Újszászy Kálmán: A falunvelés szellemi alapjai.* Szellem és Élet 1939. 181–182.

Illyés Gyula: Lélek és kenyér. Kozmutza Flóra értelmiségi- és ösztön-vizsgálataival. *Szellem és Élet* 1940. 45.

Mi a magyar? Szerkesztette Szekfű Gyula. *Szellem és Élet* 1940. 45–46.

Max Clara: *Das Problem der Genzheit in der Modernen Medizin.* *Szellem és Élet* 1942. 238–239.

Laotse. Írta Gyulai Zoltán. *Szellem és Élet* 1943. 94–95.

Etudes Bergsoniennes. *Szellem és Élet* 1943. 95.

Die Gründung der Reichsuniversität Posen. *Szellem és Élet* 1943. 95–97.

Bíró Sándor: Falusiak a középosztályban. Különnyomat. *Szellem és Élet* 1943. 97–98.

[*A Philosophische Bibliothek 75. évfordulójára.*] *Szellem és Élet* 1943. 171–172.,

[*A Züriches Hochschulverein évi nagygyűlése.*] *Szellem és Élet* 1943. 172.

Az új Rákóczi-arc. (Zolnai Béla; II. Rákóczi Ferenc) ErdHel 1943. 351–354.

C. Közreadás, szöveggondozás

Dr. Bartók György püspök összegyűjtött művei. Egyházi beszédek és elmélkedések. Kolozsvár, I. köt. 1910.; II. köt. 1912. 156+160 l. [Kiadja Bartók György és Ravasz László.]

Böhm Károly: *Az értékelés phaenomenológiája a XV. századig.* [A kéziratot közreadja Bartók György.] Athenaeum 1912. II–III. sz. 1–30.; IV. sz. 1–34.

Böhm Károly: *Az Ember és Világa. Philosophiai kutatások.* IV. rész. A logikai érték tana. Kolozsvár 1912. 440 l. [Közrebocsátja Bartók György]

Böhm Károly Összegyűjtött művei. Tanulmányok, értekezések. I. kötet. Budapest 1913. 224 l. [Közrebocsátja Bartók György.]

Böhm Károly: *Az Ember és Világa. Philosophiai kutatások.* V. rész. Az erkölcsi érték tana. Sajtó alá rendezte s a bevezetőt írta Bartók György. Budapest 1928. XXIII+278 l.

Böhm Károly székfoglaló beszéde a kolozsvári egyetemen (1896. márc. 3.). *Szellem és Élet* 1941. 187–191.

Böhm Károly: *Az értékelés analysise.* (Az 1908–1909-es tanév I. félévének első hat előadása.) [Közreadja Bartók György] *Szellem és Élet* 1942. 45–58.

Böhm Károly: *Az Ember és Világa. Philosophiai kutatások.* VI. rész. Az esztétikai érték tana. Budapest 1942. XII+344 l. [Sajtó alá rendezte és az előszót írta Bartók György]

Böhm Károly: *A tragikum fejtegetésének logikai sora.* [Az 1907-es kéziratot közzéteszi Bartók György.] *Szellem és Élet* 1943. 1–21.

Böhm Károly: *A tragikum fejtegetésének logikai sora.* [Az 1907-es kéziratot közzéteszi Bartók György.] Kolozsvár 1943. 23 l. (*Szellem és Élet* könyvtára. Új sorozat 29. sz.)

D. Bartók Györgyre és műveire vonatkozó írások

(Alph) [Ravasz László?]: *Elmélkedések az üdv evangéliumáról.* Írta Menegoz Jenő. A szerző engedelmével fordította ~. EL 1902. 28.

V. [Váró Ferenc?]: *Elmélkedések az üdv evangéliumáról.* Írta Menegoz Jenő. PSZ 1902. 600–602.

Tankó Béla: *Az akaratszabadság problémája.* Írta ~. ErdPL 1907. 305–306.

Új teológiai tanár. RSZ 1908. 782.

Változás a tanárkarban. Értesítő 1908/1909. 50.

Ozorai Frigyes: *Kálvin mint nevelő.* MPaed 1909. 657.

Nagy Károly: *Üdvözlő és tanévmegnyitó beszéd.* Értesítő 1909/1910. 27–32.

Szelényi Ödön: *Az erkölcsi érték filozófiája.* PSZ 1912. 112–115.

Magántanárok. A kolozsvári Magyar Királyi Ferencz József Tudományegyetem Almanachja az MCMXII–XIII. tanévre 36.

Böhm Károly tana és személyisége. MPaed 1914. 103.

Szelényi Ödön: *Böhm Károly tana és személyisége.* PSZ 1913. 657–658.

R. L. [Ravasz László]: *A Böhm Károly Társaság megalakulása.* RSZ 1913. 313–315.

- Nyílt tér.* [Dr. Bartók Györgyné Ákontz Ilonka gyászjelentése] Újság 1914. aug. 9.
Dr. Bartók Györgyné. RSZ 1914. 542.
- Ravasz László: *Az Úr gondolata.* (Dr. Bartók Györgyné ravatalánál) RSZ 1914. 539–541.
- Frank Antal: *Háború, közművelődés, nemzetnevelés.* Magyar Tanítóképző 1917. 59–61.
- V. J. [Vásárhelyi József]: *Háború, közművelődés, nemzetnevelés.* PSZ 1916. 375–378.
- I. L. [Imre Lajos]: *Háború, közművelődés, nemzetnevelés.* MPaed 1916. 432–433.
- Dr. Bartók György egyetemi tanár.* RSZ 1917. 215.
- Jelentés a Bródy-díjról* (Bartók György: *Háború, közművelődés, nemzetnevelés*). AkÉrt 341. füz. 1918. 229–230.
- Jelentés a Gorove-pályázatról* (Kant etikájának és az etika történelmi hatásának kritikai tárgyalása). AkÉrt 341. füz. 1918. 252–254.
- Dr. Bartók György a Gorove-díj nyertese.* RSZ 1918. 259.
- Bartók, Georg [szócikk]. *Das Geistige Ungarn.* Biographisches Lexikon. Herausgegeben von Oskar Kräcken und Imre Parlagi. I. Band. Wien–Leipzig [1918]. 74.
- T. B. [Tankó Béla]: *A mi vallásunk.* PSZ 1919. 78–80.
- Bartók György [adatai]. Barcsay Adorján–Palatinus József: *A szabadkőművesség bűnei. Egy vidéki páholy titkai.* Budapest 1921. II. köt. 31.
- Kristóf György: *Petőfi lelke.* Ptűz 1922. II. köt. 668–669.
- T. S. [Tavaszy Sándor]: *Petőfi lelke.* RSZ 1923. 87.
- rtm- [Hartmann János]: *Petőfi lelke.* Napkelet 1923. 672–673.
- Makkai Sándor: *Az erdélyi református egyházi irodalom 1850-től napjainkig.* Cluj-Kolozsvár 1925. 40–43.
- Varga Sándor: *Kant.* Athenaeum 1926. 86–87.
- T. S. [Tavaszy Sándor]: *Kant.* RSZ 1926. 46–47.
- Halász Gábor: *Kant.* Napkelet 1926. 675–676.
- Trócsányi Dezső: *Kant.* PSZ 1926. 454–455.
- K. Gy. [Kornis Gyula]: *A philosophia lényege.* Athenaeum 1926. 72–73.
- Bartók György, dr., ifj., málnási. [szócikk] = *Magyar Irodalmi Lexikon.* Szerkesztette dr. Ványi Ferenc középiskolai tanár. Budapest [1926]. 125.
- V. S. [Varga Sándor]: *A régi és új lélektan. Protestáns Szemle 1926.* Athenaeum 1927. 295.
Széchenyi és Fichte. Budapesti Szemle 1926. Athenaeum 1927. 293.
- Trócsányi Dezső: *Az erkölcsi értékeszme története. I.* PSZ 1927. 321–323.
- Magyar Tudományos Akadémia. *Tagajánlások 1927-ben.* Budapest 1927. 15–17.
- Özv. dr. Bartók Györgyné.* RSZ 1927. 710.
- Bartók György* [szócikk]. = *A Napkelet Lexikona.* Budapest 1927. I. köt. 120.
- Bartók György* [szócikk]. = *Irodalmi Lexikon.* Szerkesztette Benedek Marcell. Budapest 1927. 103.
- Dr. Bartók Györgyné hamvait hazahozták Budapestről.* RSZ 1928. 382.
- Makkai Sándor: *Megérkezés.* Dr. Bartók Györgyné hazahozott hamvai felett 1928. június 7-én. RSZ 1928. 375–376.
- Bartók György* [adatai]. Magyar Tud. Akadémiai Almanach MCMXXVIII-ra. 40–41. [A következő évfolyamokban is.]
- A magyar filozófiai irodalom bibliográfiája.* Összeállította M. Buday Júlia dr. Budapest 1929.
 Szelényi Ödön: *Böhm Károly.* PSZ 1929. 116–118.
- Nagy József: *Böhm Károly.* Athenaeum 1929. 86–88.
- Noszlopi László: *Böhm Károly: Az Ember és világa. V. rész.* Athenaeum 1929. 165–167.
- Joó Tibor: *Az „eszme” filozófiai vizsgálata.* PSZ 1930. 335–337.
- Nagy József: *Bartók György (málnási)* [szócikk]. = *Gutenberg Nagy Lexikona.* Minden ismeretek tára. Ötödik kötet. Budapest 1931. 342.
- Kant etikája és a német idealismus erkölcsbölcselete.* Széphalom 1932. 4–6. sz. 79.
- Joó Tibor: *A „szellem” filozófiai vizsgálata.* PSZ 1935. 147–149.

- V. J. [Venczel József]: A „szellem” filozófiai vizsgálata. ErdMúz 1935. 186.
- Bartók György (málnási) [szócikk]. = Révai Nagy Lexikona. Bp. é. n. XIX. köt. 846., XXI. köt. 131.
- Joó Tibor: A középkori és újkori filozófia története – Az erkölcsi értékeszme története. II. PSZ 1936. 179–181.
- Bartók György [szócikk]. = Új Lexikon. Bp. 1936. I. köt. 446.
- Joó Tibor: Világfelfogásunk válsága. PSZ 1937. 31–32.
- Kornis Gyula: Ősztön, tudat, öntudat. Athenaeum 1937. 363–364.
- Jelentések a pályázatokról. (Bartók György: Az erkölcsi értékeszme története) AKÉrt 466. füz. 1938. 34–35.
- Tankó Béla: Ember és élet. Szellem és Élet 1939. 182–185.
- Bartók György (málnási) [szócikk]. = Gulyás Pál: Magyar írók élete és munkái. II. köt. Bp. 1940. 620–622. h.
- Faragó László: Ember és élet. Athenaeum 1940. 181–182.
- (v. j.) [Végh József]: Dr. Bartók György egyetemi rektort választotta nagy lelkesedéssel elnökévé a kolozsvári Nemzeti Kaszinó. Ellenzék 1941. febr. 10.
- Tavasz Sándor: Magyar bölcséleti antropológia. Szellem és Élet 1941. 187–254.
- Bartók György kitüntetése. RSZ 1942. 122.
- Baránszky-Jób László: Böhm Károly: Az esztétikai érték tana. Sajtó alá rendezte Málnási Bartók György. Athenaeum 1942. 441–444.
- Bartók György [szócikk]. = Sándor Pál: Filozófiai lexikon. Bp. [1943?] 85–86.
- Dr. Málnási Bartók György, a filozófia ny. r. tanára. [Bibliográfia] = A régi székhelyére visszatért kolozsvári M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem nyilvános rendes és rendkívüli tanárainak kolozsvári tanári működésük megkezdése előtt kifejtett Tudományos munkássága. Melléklet a Kolozsvári M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem 1940–41. tanévi működéséről szóló beszámolóhoz. Kolozsvár 1944. 143–147.
- Bartók György [életrajzi adatok és bibliográfia]. Szegedi Egyetemi Almanach 1921–1970. Szeged 1971. 58.
- Gaál Gábor: Válogatott írások. III. köt. Bukarest 1971. 210–211, 355–357, 362.
- Tamás Gáspár Miklós: Egy szerény filozófus emlékére. Korunk 1971. 761.
- Sándor Pál: A magyar filozófia története 1900–1945. I. köt. Bp. [1973] 489–501.
- Bartók György, ifj. [szócikk] = Zoványi Jenő: Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon. Bp. 1977. 54.
- Mikó Imre: A csendes Petőfi utca. Kolozsvár-Napoca 1978. 43–44.
- Bartók György [szócikk]. = Magyar Életrajzi Lexikon. III. köt. Bp. 1981. 57.
- Bartók György, málnási [szócikk]. = Romániai Magyar Irodalmi Lexikon. I. köt. Bukarest 1981. 185–186.
- Hanák Tibor: Az elfelejtett reneszánsz. A magyar filozófiai gondolkodás századunk első felében. [Bern 1981] 70–73.
- Révész Imre: Vallomások. Teológiai önéletrajz és válogatott kiadatlan kéziratok. 1944–1949. Bp. 1990. 11–16.
- Bartók György, ifj. [szócikk] = Magyar Nagylexikon. III. köt. Bp. 1994. 323.
- Gaal György: Egy élet a filozófia jegyében: Bartók György. Helikon 1995. febr. 5.